

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE
STUDIA TERRITORIALIA

XI

2011

Číslo 1

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

STUDIA

TERRITORIALIA

XI
2011
1

UNIVERZITA KARLOVA
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM
2011

Redakční rada

Předseda: doc. PhDr. Jiří Vykoukal, CSc.

Výkonný redaktor: PhDr. Jan Šír, Ph.D.

Interní členové/redakční kruh: Mgr. Jan Bečka, doc. PhDr. Miloš Calda, doc. PhDr. Michal Kubát, Ph.D., PhDr. Ondřej Matějka, PhDr. Tomáš Nigrin, Ph.D., prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc., prof. PhDr. Lenka Rovná, CSc., doc. PhDr. Luboš Švec, CSc.

Externí členové: Prof. Marek Bankowicz (Uniwersytet Jagielloński), Prof. Dr. Christoph Boyer (Universität Salzburg), Prof. Crister Garrett (Universität Leipzig), doc. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR), prof. PhDr. Jan Křen, DrSc. (emeritní profesor moderních dějin), doc. PhDr. Ilja Lemeškin, Ph.D. (FF UK), Prof. Iain McLean (Nuffield College, Oxford University), Prof. Dr. Marek Nekula (Universität Regensburg), Prof. Dietmar Neutatz (Albert-Ludwigs-Universität Freiburg), Prof. Alan Butt Phillip (Bath University), Prof. James F. Pontuso (Hampden-Sydney College), Prof. Jacques Rupnik (Science Po, Paris), doc. PhDr. Petr Svobodný, Ph.D. (Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy), PhDr. Oldřich Tůma, Ph.D. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR), Prof. Dr. Wolfgang Wessels (Universität zu Köln)

Elektronická verze: <http://stuter.fsv.cuni.cz>

OBSAH

Studie	7
Zpracování dějin NDR v parlamentních „Enquete-Kommissionen“ a politizace jejich činnosti PETR BRUNA	9
Po katastrofách. Stav a perspektivy německého výzkumu soudobých dějin ULRICH HERBERT	23
Československý exil v boji za lidská práva FRANCIS RAŠKA.....	27
Turecko jako energetický koridor na trase Východ–Západ EMIL SOULEIMANOV	59
Recenze	73
O autorech	115
Pokyny pro autory.....	117

STUDIE

ZPRACOVÁNÍ DĚJIN NDR V PARLAMENTNÍCH „ENQUETE-KOMMISSIONEN“ A POLITIZACE JEJICH ČINNOSTI¹

PETR BRUNA

Abstract

Inquiry Commission of the German Parliament: Its Work on the History of East Germany and Politicization of Its Activities

After the fall of the German Democratic Republic and German reunification in 1990, the parliament assumed responsibility for researching history of East Germany through the newly established inquiry commissions (*Enquete-Kommission*). Between 1992 and 1998 two consecutive commissions were set up by the German Bundestag to conduct research on communist dictatorship. This paper seeks to determine to what extent the commissions were conducting truly independent research and to what they merely served political parties to mobilize voters.

Keywords: German Democratic Republic, Germany, history, inquiry commission, Bundestag

Úvod aneb jak se vyrovnat s minulostí?

Se zhroutilím stranické diktatury SED (*Sozialistische Einheitspartei* – Jednotná socialistická strana) v Německé demokratické republice převládá v Německu konsensus, že k celoněmeckému smíření a překonání čtyřicetiletého násilného oddělení nebude stačit pouze rostoucí životní úroveň nebo svobodný přístup k informacím,² nýbrž že veřejnost musí být do nedávných dějin komplexně uvedena

¹ Článek vznikl v rámci projektu č. 261 505 Specifického vysokoškolského výzkumu Univerzity Karlovy v Praze.

² Dorothee Wilms, „Der Deutsche Bundestag machte die Bündelung von Erfahrungen in der SED-Diktatur zu einer Sache; Zusammenwachsen und Auseinandersetzen“, *Die politische Meinung* 44 (1999): 17.

příkladným historicko-politickým zpracováním.³ Nebylo však jasné, kdo a jakým způsobem má v demokratickém státě právo tematizovat a s jasným politickým cílem hodnotit minulost národa.

Zpracování protiprávnosti režimu SED pomocí justice se ukázalo jako nedostatečné. Soudy byly nejen zavaleny množstvím případů, ale musely se též striktně držet principu nemožnosti uplatňovat právo zpětně do minulosti. Karl Wilhelm Fricke⁴ použil pojem *überforderter Rechtsstaat* (přetížený právní stát).⁵ Rozčarování, zejména v kruzích bývalých bojovníků za lidská práva, narůstalo a posunovalo debatu o alternativách vyrovnání s dějinami kupředu. V létě 1991 se přihlásilo více významných osobností z bývalých disidentských kruhů s požadavkem tribunálu, mezi nimi Friedrich Schorlemmer, duchovní z Wittenbergu, nebo Wolfgang Thierse, přední politik SPD. Zatímco Schorlemmer předestřel návrh tribunálu, který by v sobě spojoval jak všechny tři ústavní moci, tak zástupce univerzit a společenských skupin, požadoval Thierse, aby si východní Němci své vyrovnání s minulostí vedli sami, za účasti lidí, kteří se angažovali na podzim 1989.⁶ V prvním případě poukazovali kritici na porušení základního demokratického principu dělby moci, v druhém pak na možnost zneužití instituce k získání politického kapitálu umělým zdůrazňováním odlišnosti západních a východních Němců a jejich minulosti.

Téma tribunálu se stalo jednou z nejpálčivějších politických otázek podzimu 1991. Jádrem debaty přitom představovala forma, legitimita a kompetence případného tribunálu či jiné instituce. Otázkou bylo, kdo a čím jménem je oprávněn zpracovávat stále živou minulost. Velmi živá až bouřlivá veřejná diskuse trvala několik měsíců. Ustavení *Enquete-Kommission* bylo nakonec výsledkem veřejné debaty, která byla započata mimo půdu parlamentu a byla formována především východoněmeckými hlasy.⁷

V listopadu 1991 navrhl Markus Meckel, spoluzakladatel SPD v NDR a její poslední ministr zahraničí, založení parlamentní *Enquete-Kommission*. Jeho návrh zaujal a získal podporu politického i společenského spektra napříč, takže se již

³ Marlies Jansen: „Enquete-Kommission“, in *Handbuch zur deutschen Einheit: 1949–1989–1999*, ed. Werner Weidenfeld (Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1999), 334.

⁴ K. W. Fricke – německý publicista a autor knih o odporu vůči režimu SED, jako odborník zastoupen v obou komisích.

⁵ Karl Wilhelm Fricke, „Der überforderte Rechtsstaat. Zur strafrechtlichen Aufarbeitung der DDR-Vergangenheit“, in *Zehn Jahre deutsche Einheit: eine Bilanz*, ed. Wolfgang Thierse et al. (Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2000), 113–124.

⁶ Podrobný přehled návrhů a příspěvků k debatě o Tribunálu a reakce v tisku viz Albrecht Schönherr, *Ein Volk am Pranger? Die Deutschen auf der Suche nach einer neuen politischen Kultur* (Berlin: Aufbau Taschenbuch Verlag, 1991).

⁷ Thomas Rüdiger, „Die DDR Geschichte zwischen Politik und Wissenschaft: Anmerkungen zu einer alten und neuen Enquete-Kommission“, *Liberal* 38 (1998): 54.

v březnu 1992 konala v Bundestagu plenární debata o svolání komise. Jaké důvody podnítily tak širokou a rychlou akceptaci návrhu?

Na prvním místě celkové společenské klima. Debata o možnostech zpracování dějin se odehrávala v době, kdy se již šířilo hmatatelné vystrážlivění občanů z počáteční euforie vlivem negativních jevů sjednocovacího procesu a s tím i názor, že se západní a východní Němci během posledních desetiletí velmi odcizili a propast mezi nimi se bude nadále spíše zvětšovat. Ozvaly se i první hlasy volající po všeobecné amnestii bývalých spolupracovníků Státní bezpečnosti (*Stasi*, *Staats-sicherheit*) a vůbec za ukončení procesu zpracování dějin. Podle dalších názorů se zdály právě probíhající soudní procesy nedostatečné a morálně neuspokojivé. Velkou roli hrálo i zpřístupnění svazků Stasi a s tím související četná senzační a mediálně vděčná odhalení. V neposlední řadě nabylo mnoho příznivců aktivního přístupu k dějinám přesvědčení, že právě parlament jako ústřední zastupitelský orgán by se měl chopit iniciativy a využít zpracování dějin jako politického nástroje. Komunistický režim měl tak být na základě liberálně-demokratických hodnot zbaven legitimacy, oběti režimu dojít zadostiučinění a komise podpořit ve společnosti demokratické vědomí a antitotalitární konsensus, a tím vším přispět k celoněmeckému porozumění.

V diskusích ohledně tribunálu, svolání Komise, zákona o archivaci a zpřístupnění svazků Stasi nebo tzv. Gauckova úřadu⁸ se angažovali především lidé a politici z disidentských kruhů NDR, jak sama nepřímou potvrdila Petra Bocková: „Pokud je pravda, že minulost v Německu píše vítězové, jsou vítězi právě představitelé východoněmeckého občanského hnutí.“⁹

Komise disponovala velmi dobrými předpoklady pro efektivní fungování. Byla založena na širokém politickém konsensu a vzbudila značný zájem veřejnosti. Celospolečenský a parlamentní konsensus se nesl stále na vlnách odporu probuzené občanské společnosti vůči stranické diktatuře SED, společné zkušenosti s jejím aparátem i s každodenním životem a jejího zhroucení pokojnými prostředky. I přes vyjmenované přednosti a účast vědců a historiků na činnosti komise jako záruky nestrannosti se otevřel prostor k jejímu zpolitizování a zneužití k stranickým zájmům. S tím se muselo zajisté počítat v případě instituce, která je zřízena vrcholným politickým orgánem, složena dle politického klíče a již svým zadáním si vytyčila za cíl politické a morální zhodnocení dějin NDR.

⁸ Úřad zvláštního pověřence Spolkové vlády pro dokumentaci činnosti Stasi, veřejností často nazývaného dle Joachima Gaucka, jejího prvního předsedy v letech 1991–2000 a bývalého pastora z Rostocku.

⁹ Petra Bock, „Von der Tribunal-Idee zu Enquete-Kommission. Zur Vorgeschichte der Enquete-Kommission des Bundestages Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland“, *Deutschland Archiv* 28 (1995): 1183.

Následující příspěvek se zabývá tím, zda historická politika v rámci komise sloužila též vlastní legitimizaci ve stranicko-politických bojích, kdo a jakým způsobem využíval komisi pro své aktuální potřeby a cíle anebo pro ospravedlnění historických rozhodnutí a událostí, dále jaké formy instrumentalizace činnosti komise se v ní uplatnily a konečně zdali politická instrumentalizace znehodnotila v konečném důsledku hodnověrnost závěrů komise.

Pokud mluvíme o dějinách NDR, nejde pouze o dějiny jedné diktatury, ale stále především o biografie mnoha miliónů lidí, před nimiž tak vyvstává otázka po smyslu vlastního života. Příspěvek chce dále ukázat, slovy Petry Bockové, „nakolik těsně jsou dějiny a vyrovnání s minulostí coby téma politické komunikace propojeny s každodenními otázkami a aktuálními spory“¹⁰ a jak dalece může aspekt stále živé minulosti ovlivnit činnost parlamentem ustaveného grémia.

Ve své práci představím nejprve fenomén anketní komise jako instituce, poté ustavení speciální komise k dějinám diktatury SED, její význačné členy, tematické okruhy, pracovní cíle i obsahové závěry. Nakonec přejdu k jádru své práce, ke konfliktním třecím bodům v komisi, které strany polarizovaly a které byly jimi využívány k vlastním zájmům a cílům. Nejvážnější sporné oblasti lze vyčíst již v ustanovující schůzi, dále v závěrečné zprávě a v doplňujících menšinových usneseních (*Sondervoten*), formulovaných zejména opozičními stranami.

Činnost anketní komise se sama stala předmětem vědeckého zkoumání. Z právně pozitivistického hlediska se obecně fenoménem *Enquete-Kommission* zabýval Ralf Altenhof.¹¹ Úplně jiný cíl si vytyčil ve své knize Ralf K. Wüstenberg,¹² který porovnal německou parlamentní komisi s jihoafrickou Komisí pravdy, a z teologického pohledu tak tematizoval politickou dimenzi smíření. Co se týče konkrétní činnosti anketní komise, nejčastěji jsem využil různé články z historických sborníků, společenskovědních časopisů nebo periodik. Samozřejmý pramen představují samotné materiály komise, jež jsou dostupné buď v tištěné podobě, nebo v každé univerzitní knihovně v Německu na nosiči DVD.

Enquete-Kommission

Anketní komise byla v rámci tzv. malé parlamentní reformy v roce 1969 přijata do jednacího řádu jako orgán německého Bundestagu. Jako autonomní or-

¹⁰ Bock, „Von der Tribunal-Idee zu Enquete-Kommission“, 1183.

¹¹ Ralf Altenhof, *Die Enquete-Kommissionen des Deutschen Bundestages* (Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 2003).

¹² Ralf K. Wüstenberg, *Die politische Dimension der Versöhnung. Eine systematisch-theologische Studie zum Umgang mit Schuld nach den Systemumbrüchen in Südafrika und Deutschland* (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2004).

gán parlamentu informačně nezávislý na vládě a navíc jako místo setkání politiků i „nezávislých“ vědců měl a má sloužit ke zkoumání složitých společenských jevů majících přesah do více oblastí a vyžadujících komplexní legislativní úpravu. V komisi zasedají politici a externí experti dosazení z vůle parlamentních frakcí v počtu, jenž odpovídá poměrnému zastoupení frakcí v parlamentu. Komise nedisponují právem legislativní iniciativy, ale mohou parlamentní iniciativu připravit. Od roku 1969 bylo Bundestagem svoláno více než dvacet komisí, mj. k jaderné energetice, revoltě mládeže v demokratickém státě, sektářským skupinám a nebo k možnostem a nebezpečím genových úprav a technologií. Zatímco většina komisí se zaměřovala a zaměřují otázkami blízké budoucnosti a již v zárodku podněcují svými doporučeními politickou iniciativu, zaměřila se komise k dějinám NDR zejména na minulost. Nikdy nebyla také ustavena anketní komise s tak široce pojatým úkolem, jako bylo zpracování čtyřicetileté epochy východoněmeckých či německo-německých dějin.¹³

Komise pro zpracování dějin a následků diktatury SED v Německu a na ni navazující Komise pro překonání důsledků diktatury SED v procesu německého sjednocování zasedaly v letech 1992 až 1998 pod vedením Rainera Eppelmana (CDU), známého východoberlínského duchovního a zastávce lidských práv a posledního ministra obrany NDR.

O šíři záběru činnosti, jíž byla komise pověřena, vypovídají následující čísla. První komise uspořádala v různých německých městech celkem 81 plenárních zasedání, z toho 44 se konala jako veřejná slyšení. V rámci zmíněných slyšení byl dán prostor dohromady 327 svědkům a odborníkům z různých oblastí společenského života. Pro závěrečnou zprávu bylo zpracováno více než 150 expertíz a odborných zpráv. Jednací protokoly a vědecké příspěvky tak vydaly na 15 tisíc stran, které německý parlament vydal v roce 1995 v edici čítající osmnáct svazků.¹⁴

Složení komise odpovídala síla frakcí v parlamentu. Pro posílení dojmu širokého konsensu a spolupráce byly do komise přizvány i Bündnis 90/Die Grünen (Zelení) a Die PDS/Linke Liste (PDS), obě strany po jednom zástupci, ačkoli nedisponovaly v Bundestagu statutem frakce, ale pouze parlamentních skupin. CDU/CSU získala sedm zástupců, SPD pět a FDP dva. Vedle nich ještě v komisi zasedalo také jedenáct odborníků a vědců delegovaných rovněž podle politického klíče. V obou komisích byli východní Němci, měřeno jejich přítomností v parlamentu, nadprůměrně za-

¹³ Christian Heyer a Stephan Liening, eds., *Enquete-Kommissionen des Deutschen Bundestages: Schnittstellen zwischen Politik und Wissenschaft* (Berlin: Dt. Bundestag, Referat Öffentlichkeitsarbeit, 2004).

¹⁴ *Materialien der Enquete-Kommission „Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland“* (12. Wahlperiode des Deutschen Bundestages). Neun Bände in 18 Teilbänden, herausgegeben vom Deutschen Bundestag (Baden-Baden–Frankfurt am Main 1995), Bd. 1.

stoupení. Poslanci vyslaní za SPD a stranu Zelených pocházeli z větší části z občanského hnutí NDR, poslanci za CDU a FDP naopak z bývalých stran východoněmecké Národní fronty. Externí členové byli naopak převážně ze západního Německa.

První komise vzbudila nejen mnohé politické a vědecké diskuse, ale stala se též předmětem veřejného a mediálního zájmu. Práce druhé komise již byla veřejností vnímána méně intenzivně, to však lze hodnotit i jako znak normalizace; mnoho z poznatků druhé komise již nepůsobilo tak mimořádně a senzačně. Ve své práci se budu převážně zabývat činností první komise, neboť je pro moji práci dostatečně ilustrativní.

Zpracování dějin NDR neskončilo rokem 1998, poté co druhá komise zveřejnila svoji závěrečnou zprávu. Navázala na ni Bundestagem založená Spolková nadace pro zpracování dějin diktatury SED (*Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur*), která tak zajistila další existenci spolkům sdružujícím občany komunistickým režimem pronásledované, nezávislým iniciativám i vědeckému bádání.

Práce komisí byla rozdělena do tematických celků. První komise se zabývala především strukturou mocenského aparátu SED, formami útlaku, postavením církve i opozice, pokojnou revolucí a politikou SRN vůči NDR a mezinárodním rámcem existence dvou německých států.

Druhá komise se zaměřila na každodenní život a na společenské, nikoli přímo politické otázky života v NDR a též na možné formy a cíle kultury vzpomínání (*Erinnerungskultur*) na nacistickou i komunistickou diktaturu na německé půdě, a to nejen v německém, ale i v mezinárodním rámci. Druhé komisi je tak více příznačná časová blízkost. Zdůrazňuje, jakou cestu je ještě třeba absolvovat ke skutečné vnitřní i evropské jednotě.

K nejdůležitějším obsahovým závěrům a zjištěním komise jednoznačně patří, že stát ovládaný SED byla diktatura, která má historické i ideologické kořeny, a že za spáchané bezprávi nese hlavní odpovědnost SED. S morálním a politickým odsouzením SED ale komise zároveň odmítá soudit občany, kteří byli vystaveni tomu obtížnějšímu, tj. východoněmeckému osudu německých poválečných dějin jako důsledku nacistické válečné a rasově likvidační politiky během druhé světové války. K duchovním základům vnitřně pevné demokracie má proto náležet společností internalizovaný antitotalitární konsensus.

Činnost Komise pro zpracování dějin diktatury SED

Přestože návrhy na ustavení komise byly neseny v duchu širokého konsensu a smíření, objevily se již v zárodku citelné protichůdné zájmy a politické úmysly, které strany v dané parlamentní historické otázce sledovaly.

Odhlédneme-li od PDS, všechny frakce hodnotily NDR jako systém založený na bezpráví (*Unrechtssystem*), jehož charakteristické rysy má komise zpracovat a definovat. SPD interpretovala ve svém návrhu komisi jako instituci plně zodpovědnou parlamentu, neboť ten nese „nezávisle na ostatních společenských iniciativách [...] coby nejvyšší volené grémium sdružující poslance z celé Spolkové republiky Německo zvláštní zodpovědnost za politické zpracování dějin“.¹⁵ Návrh SPD zdůraznil jak otevřený, tak skrytý represivní charakter režimu jako zdroj diktátorského politického systému, a pokusil se tak oddělit praxi a teorii. Tedy distancovat se od praxe režimu, ale odmítnout přímou linii mezi socialistickou ideologií jako ideového předpokladu vzniku diktatury.

Návrh vládnoucí koalice oproti tomu zdůrazňoval ve srovnání s jinými návrhy více celoněmeckou zodpovědnost a význam parlamentu jako instituce stanovující hodnotová měřítka, a také zmínil ideologické kořeny diktatury. Proto by měl být zkoumán nejen represivní charakter režimu, nýbrž i jeho ideologie a historické podmínky. Koalici tak šlo o kritiku celé socialistické ideologie a socialistických dějin a o vyzdvižení konzervativně-liberálních hodnot. Akcentem na celoněmeckou odpovědnost mohla naopak koalice připomenout, komu patří zásluhy za historickou šanci Němců vypořádat se celoněmecky se svými poválečnými dějinami.

Zelení spatřovali v komisi výchozí bod pro jiné mimoparlamentní formy zpracování dějin. Byli jednotní v názoru, že „parlamentní iniciativy k zpracování bezpráví v NDR nemohou nahradit vlastní pohled těch lidí, kteří byli tímto bezprávím dotčeni nebo se na něm podíleli, nýbrž jej jen doplnit a podpořit“.¹⁶ Tím hledali Zelení určitý kompromis, neboť vzhledem ke svým kořenům upřednostňovala strana občanské a spontánní iniciativy před reprezentativní zastupitelskou institucí.

PDS zvolila dvojitou strategii, tím že odmítla hlasovat pro dohodnutý návrh, ale zároveň se nezřekla účasti na spolupráci a přišla s vlastním návrhem na práci komise,¹⁷ v němž odsoudila instrumentalizaci dějin ze strany komise a vyzdvihla zásadní právo východních Němců na vlastní pohled na dějiny. Nařčení z jednostrannosti odmítl Peter Maser za sekretariát první komise slovy: „Do posledního písmene zde byla zdokumentována celá škála názorů sestávající z odborných ex-

¹⁵ *Materialien*, Bd. 1, 7.

¹⁶ *Materialien*, Bd. 1, 9.

¹⁷ V anketní komisi v Meklenbursku-Pomořansku zřízenou na popud zemského sněmu zvolila PDS jako jediná opoziční frakce stejnou dvojitou strategii, tím že odmítla podpořit ustavující návrh komise, ale neodmítla účast na její činnosti. Viz Andreas Fraude, „Leben in der DDR, Leben nach 1989 – Aufarbeitung und Versöhnung Enquete-Kommission in Mecklenburg-Vorpommern“, *Deutschland Archiv* 28 (1995): 681–682.

pertíz, očitých svědectví a intenzivních diskusí znalců i politiků.¹⁸ PDS se pokusila retušovat obraz NDR, tím že přenesla odpovědnost za zločiny a bezpráví na vnější konstelaci a tlaky, jako byla studená válka, německé rozdělení a jeho postavení v sovětské mocenské zóně, anebo poukazovala na „pomstychtivé tažení a inkvizici historických vítězů“, tedy Západního Německa. Jejím záměrem bylo etablovat se jako východoněmecká opozice pro ty jedince, kteří materiálně nebo mocensky profitovali z východoněmeckého režimu a na jeho zániku objektivně trátili. V neposlední řadě jí šlo o to etablovat se jako nástupnická strana SED, ale přitom jakoby nová a očištěná. Bez významu nebyl ani úmysl „dělat historickou politiku pro lidi z vlastní strany“.¹⁹

K nejožehavějším sporným bodům během zasedání komise patřila mj. hodnocení různých fází německé politiky ze strany bonnské republiky, role tzv. blokových stran (*Blockparteien*), neboli stran východoněmecké Národní fronty, v komunistickém režimu, postoj prominentních představitelů církve vůči SED a role socialistické respektive komunistické ideologie pro vývoj režimu. Věnovat se budu krátce i sporu během ustavování druhé komise. Nedá se jednoznačně říci, že spory probíhaly pouze mezi velkými stranami popřípadě stranami koaličními a opozičními. Charakteristická pro jednání komise byla menšinová usnesení ze strany SPD a zároveň značná shoda mezi CDU/CSU, FDP a Zelenými.²⁰ Spory ohledně blokových stran postavil na jednu stranu CDU/CSU a FDP, strany, jež absorbovaly bývalé strany Národní fronty, a na druhou stranu SPD a Zelené, v jejichž řadách sedělo mnoho lidí z občanského hnutí (což nevylučovalo přítomnost disidentů v řadách koaličních stran, zvláště duchovních u CDU). Politika SRN vůči NDR proti sobě postavila CDU a SPD, a to primárně její západoněmecké představitele. Diskuse o roli církve se rozhořela jak uvnitř SPD, tak mezi SPD a zbytkem komise a byla pro změnu vyvolána východoněmeckými zástupci.

CDU a FDP přijaly mnoho členů bývalých stran Národní fronty. Proto měly obě strany tendenci i zájem jasně rozlišovat mezi zodpovědností těchto stran a SED jako strany státoporné, a deklarovaly dokonce, že lze „v případě mnoha členů blokových stran právem hovořit o určité odtazitosti od tehdejšího režimu“.²¹ SPD a Zelení připomněli ve svém menšinovém usnesení „nekritickou spoluúčasť, přizpůsobení a loajalitu“ těchto stran vůči SED a jejich úlohu při disciplinování širokých vrstev obyvatelstva. Proto „byly od začátku 60. let blokové strany bez

¹⁸ Peter Maser, Die parlamentarische Aufarbeitung von Diktaturgeschichte am Beispiel der Enquete-Kommissionen des Deutschen Bundestages, in *Woran erinnern?: Der Kommunismus in der deutschen Erinnerungskultur*, ed. Peter März et al. (Köln: Böhlau, 2004), 133–145.

¹⁹ Wilms, „Der Deutsche Bundestag“, 17–22.

²⁰ Altenhof, „Die Enquete-Kommissionen“, 293.

²¹ *Materialien*, Bd. 1, 238.

omezení součástí diktatury SED, v níž plnily důležité stabilizační funkce.“²² SPD a Zelení vyzvali koaliční strany, aby kriticky zkoumaly, „kde a nakolik obě strany dodnes těží z privilegií, kterých požívaly blokové strany, s nimiž se právě sloučily, a jaké důsledky má pro nové spolkové země pokračující personální kontinuita při obsazování úřadů členy někdejších blokových stran“.²³

Zvláště jedna z vět v závěrečné zprávě motivovala SPD k sepsání svého menšinového usnesení: „[...] obzvláště zajímavá pro ministerstvo státní bezpečnosti tak byla především skupina vedoucích právníků a úředníků církevního správního aparátu, u nichž mezitím byla prokázána obzvláště silná infiltrace ze strany Stasi“.²⁴ V následné reakci koaličních stran k usnesení SPD bylo sociální demokracii předloženo, že se snaží roli MfS při konspirativním pronikání Stasi do struktur církve zlehčovat, čímž by mohl vzniknout dojem, že „chce s pomocí tohoto votum separatum zabránit zpracování minulosti vůdčího představitele SPD z okruhu východoněmeckých církví“.²⁵ Konkrétně tím byl myšlen tzv. případ Manfreda Stolpeho, v té době velmi aktuální a mediálně vděčné odhalení údajné spolupráce prezidenta konzistoře berlínsko-braniborské zemské evangelické církve v dobách NDR a tehdejšího braniborského ministerského předsedy se Stasi. Paradoxně se tak SPD posunula do role obhájce církvi a CDU jakoby neváhala pranýřovat propojení církevních hodnostářů s režimem.

Unionistické strany se pokusily interpretovat společensko-politickou realitu komunistické diktatury jako bezprostřední realizaci marxistické a marxistickoleninské teorie, klást důraz na ideologickou základnu mocenských nároků SED a hledat v ní předpoklady pro následující vývoj režimu. Naopak socialisté zdůraznili ve svém usnesení zamlžující a ospravedlňující funkci ideologie a vyzdvihli, že „marxismus-leninismus byl pro vedení SED jedním z nejdůležitějších nástrojů mocenské legitimizace a nadvlády strany a v tomto smyslu jej také vědomě používalo“.²⁶ Marxismus sám o sobě nebyl zmíněn.

Oblast německo-německé politiky vyvolala již během zahajovací debaty velké kontroverze a třenice, když jeden z pozvaných a přednášejících, bývalý kancléř Willy Brandt, uvedl: „Roku 1987 jsme toho ještě prostě nevěděli tolik jako roku 1989. Jinak by nejspíš i pocty prokazované hlavě NDR vyzněly skromněji.“²⁷ Tím chtěl podle závěrů komise pouze říci, že tehdy ani „spolkový kancléř nemohl o nic

²² Ibid., 246.

²³ Ibid., 247.

²⁴ Ibid., 505.

²⁵ Ibid., 558.

²⁶ Ibid., 272.

²⁷ Ibid., 36.

víc než my ostatní vědět, co se v roce 1989 stane“.²⁸ Brandtův výrok lze vnímat spíše jako potměšilou provokaci. Žádný z tehdejších politiků, ani z SPD (např. Oskar Lafontaine, který neskrýval sympatie k soudruhům za železnou oponou), nemohl tušit, jak rychle se mezinárodní situace změní, a státní pocty členskému státu OSN byly legitimní. Zmínka o tehdejší státní návštěvě Ericha Honeckera vyvolala odmítavé reakce kancléře Kohla (a později i jiných). Spolkový kancléř se cítil povinen obhajovat svoji německou politiku: „Cílem návštěvy přece bylo učinit z naší strany všechno pro to, aby byla zeď zas o něco propustnější. Díky této propustnosti mohli východoněmečtí občané prohlédnout falešnost propagandy SED a získat novou naději v budoucí jednotu naší vlasti.“²⁹ Osm z devatenácti menšinových usnesení přiložených k závěrečné zprávě se zabývaly německo-německou politikou. Celá debata znovu otevřela prostor pro otázky týkající se Adenauerovy německé politiky, účelnosti využitých prostředků a možností alternativních přístupů, úspěšnosti „východní politiky“ a její kontinuity po nástupu konzervativně-liberální vlády v roce 1982. Zjednodušeně řečeno se vedl spor o zásluhy na znovusjednocení německého národa.

K nárůstu politizace práce obou komisí docházelo v jejich závěrečných fázích před volbami do nadcházejícího Bundestagu, poněvadž délka činnosti každé komise se vždy kryje s délkou legislativní periody. V předvolebním boji se vytratilo společné téma – diktatura SED – a vystřídal je vzájemné soupeření. Jako kontra-produktivní se ukázala v případě první komise velmi krátká lhůta pro její práci. „Kvůli obrovskému a nesmyslnému časovému presu zůstaly u některých témat závěrečné zprávy zcela vynechány některé důležité otázky a politická hodnocení byla učiněna jednostranně.“³⁰ Také Marlies Jansenová k tomu podotkla: „Oběma komisím ke konci scházely síly a čas – a vedle toho s ohledem na blížící se volební kampaň také zájem – vypracovat sevřenější zprávu s výraznější pointou.“³¹ Je nutné si též uvědomit atmosféru doby, v níž se debaty odehrávaly, tj. malý časový odstup od zhroutení sovětského panství v Evropě, odkrývání rozsahu kontroly občanů ze strany státní bezpečnosti, doznívající ohlas nenásilné revoluce z podzimu 1989, komplikace s komplexním vyrovnáním s minulostí a požadavky obětí po zadostiučinění a odškodnění. Všechny vyjmenované aspekty sváděly logicky pohled především na negativní jevy komunistické diktatury.

V roce 1995 byli politici v úsilí o pokračování práce komise zajedno, přesto nebylo lehké docílit shody na společném návrhu na zahajovacím jednání. Sociální

²⁸ Ibid., 41.

²⁹ Ibid., 40.

³⁰ Andreas Förster, „Wahlkampf überlagert Aufarbeitung“, *Berliner Zeitung*, 17. června 1994.

³¹ Jansen, „Enquete-Kommission“, 332.

demokracie zastávala názor, že v průběhu transformačního procesu vznikly nové problémy a škody, požadovala zabývat se vedle následků diktatury po roce 1990 i rozhodnutími přijatými během sjednocovacího procesu a po něm, a předložila tudíž svůj vlastní návrh. Tento krok směřoval přirozeně proti vládě černo-žluté koalice. Vládnoucí koalice a Zelení chtěli oproti tomu směřovat zájem zvláště na vnější a vnitřní důsledky diktatury a z toho plynoucí problémy pro proces německého sjednocení. Aby se zabránilo vzniku dvou paralelních komisí, stáhla nakonec SPD svoji předlohu, svůj nesouhlas ale vyjádřila většina socialistické frakce tím, že se hlasování o svolání komise zdržela.

Stranou, jež o ustavení komisí neměla žádný zájem, nejostřeji kritizovala jejich politicky účelový výklad dějin a sama nejčastěji chtěla využít práce komise pro své zájmy, byla právě PDS. PDS se pokusila zaujmout roli obhájce nezkompromitovaných východních Němců, etablovat se programově v parlamentním systému a profilovat jako právoplatná východoněmecká politická alternativa. PDS odmítla označovat NDR za stát založený na bezpráví nebo diktaturu SED a zároveň se pokusila poukázat na pozitivní zkušenosti (ve stranickém slovníku diferenciaci). „[...] příčiny politické stability NDR spočívaly v neposlední řadě také v tom, že NDR nabízela jistoty a hodnoty, které nacházely u východoněmeckých občanů kladný ohlas.“ PDS šla v menšinovém usnesení k závěrečné zprávě ještě dále: „V porovnání se sociálními a kulturními poměry panujícími v drtivé většině států na světě si NDR ve všech ohledech – a to i pokud jde o všeobecná lidská práva – vedla dobře. V důležitých oblastech národní a mezinárodní politiky navíc významně přispěla k míru a pokroku lidstva.“³² Dle PDS by si komise zasloužila neutrální název Politické zpracování dějin NDR, čímž chtěla varovat před pomstychtivým tažením vítězů proti poraženým.

Podle zástupce za PDS Uwe-Jens Heuera nedisponoval Bundestag žádným právem soudit NDR, poněvadž NDR byla roku 1972 uznána mezinárodně jako suverénní stát. Namísto zkoumání NDR by si představoval, že se bude snažit „dopátrat se příčin krachu pokusu o vytvoření socialistického státu na německé půdě“.³³ Jako jediný z komisí položil též otázku po významu NDR pro budoucí vývoj Německa, poněvadž mnohé pozitivní zkušenosti v boji za sociální spravedlnost měly dojít uznání. Legitimita NDR spočívala prý i v jejím pokusu vytvořit demokratickou a socialistickou alternativu k nacionálně socialistické minulosti, k agresivní a antidemokratické tradici v Německu a k restauraci kapitalismu v západních zónách. Heuer obvinil ve své řeči během plenární debaty spolkovou republiku z kolonizace bývalé NDR a z pošlapávání lidské důstojnosti a lidských práv.

³² *Materialien*, Bd. 1, 245.

³³ *Ibid.*, 88.

Zástupce PDS Dietmar Keller, krátce ministr kultury NDR v Modrowově vládě, byl v první komisi jediným straníkem, který se odhodlal k otevřené diskusi o minulosti, čímž se vystavil ostrým výpadům z tábora vlastní strany, zvláště když připojil hlas k závěrečné zprávě a vyjádřil názor, že SED nikdy ve své historii neměla právo hrát roli státotvorné strany, nebo když odsoudil sloučení KPD a SPD v roce 1946 jako duchovní a personální likvidaci SPD. „Tak výrazně se minulostí NDR a jejím zpracováním z poslanecké skupiny PDS/Linke žádný jiný člen nezabýval.“³⁴

PDS doprovodila práci komise vlastní desetisvazkovou publikační řadou,³⁵ v níž demonstrovala vlastní náhled na dějiny, a hlasovala jako jediná strana proti závěrečné zprávě.

Formy politické instrumentalizace

Ukázalo se, že na činnost komisí byly vyvíjeny politické tlaky. Politizace však nabrala různé formy, které v žádném případě nelze hodnotit stejnou mincí a které také sledovaly různé cíle.

První forma politické instrumentalizace byla již před svoláním první komise vědomě do jejího zadání naprogramována. Myšlen je tím samotný smysl komise: zbavit režim NDR legitimacy podle sociálně-liberálních demokratických hodnot a podpořit ve společnosti všeobecný antitotalitární konsensus. V závěrečné zprávě se píše, že „má být chápána spíše jako průběžné hodnocení s vyznačením politických akcentů než jako ucelená odborná analýza“. Na spoluvytváření společenského procesu vyrovnávání s minulostí a podpoře politického a morálního odsouzení diktatury SED se shodly jednoznačně všechny politické síly vyjma PDS. Parlament tak získal právo podílet se na tvorbě politického vědomí občanů a hájit liberálně demokratické hodnoty.

Další forma politické instrumentalizace se promítla do stranických půtek, zejména mezi dvěma hlavními stranami SPD a CDU/CSU. Ty využily příležitost ke zpětnému obhajování vlastní stranické optiky a politických rozhodnutí z doby existence dvou německých států. V mírnější formě došlo k třenicím ohledně definování těžiště, smyslu a obsahu vlastní práce obou komisí, v případě návrhů na svolání nebo před svoláním druhé komise.

³⁴ Michael Laubsch, „Geschichtsbild und historische Aufarbeitung der PDS/Linke Liste“, in *Halbherziger Revisionismus: zum postkommunistischen Geschichtsbild*, ed. Rainer Eckert et al. (München: Olzog, 1996), 24.

³⁵ L. Elm, D. Keller a R. Mocek, *Ansichten zur Geschichte der DDR* (Eggersdorf: Mathias Kirchner, 1998).

Třetí formu instrumentalizace ztělesňovala PDS jako nástupnická strana bývalé státostrany SED. Ospravedlňováním tzv. vymožeností režimu a kritikou bonnské i berlínské republiky se ocitla PDS v komisích plně v izolaci. Podobně jako ve svém přístupu k parlamentnímu systému, kdy je jeho faktickou součástí, ale zároveň vnímá mimoparlamentní akci jako rozhodující, a stojí tedy v opozici k systému, využila PDS svého zastoupení v komisi k nastolení otázky po jejím smyslu, legitimitě a kompetenci.

Do jaké míry mohla politická instrumentalizace ovlivnit politické zpracování dějin?

Její první forma, nárok demokratické veřejnosti posuzovat dějiny dle určitých hodnot a kritérií, byla drtivou většinou Bundestagu i veřejnosti uznána a akceptována.

Ostrší druhé formy bylo otupeno snahou o usmíření a integraci ze strany parlamentních stran, velkou mediální pozorností a obavami před diskreditací komise a samozřejmě i přítomností odborníků.

PDS se svým účelovým pojetím dějin NDR zahrnala sama do izolace, a nemohla tudíž ovlivnit přijetí jejich politicky převládajícího výkladu. Způsob jejího zpracování dějin byl však sdílen částí jejího voličstva a zázemí, takže z ospravedlňování životních příběhů svých příznivců mohla těžit politický kapitál.

Závěr

Všechny politické strany bez výjimky se pokusily podat vlastní stranickou verzi východoněmeckých dějin. Zatímco však většina politických stran usilovala tímto způsobem o stabilizaci nových politických poměrů, PDS jejich základy zpochybňovala. Obavy, že by práce s minulostí měla sloužit pouze ke sbírání kompromitujících materiálů na politické protivníky, se nepotvrdily.³⁶ Politické procesy ale neprobíhají ve vakuu. Politický spor vzniká tam, kde se diskutuje a rozhoduje o důležitých společenských problémech a kde politické strany a jejich zástupci musejí artikulovat a obhajovat zájmy společenských vrstev, jež jim vyjadřují podporu. Navíc nezprostředkovávají pouze společenské zájmy, nýbrž jsou i organizacemi jako takovými, které vystupují s vlastními zájmy i pohledem na dějiny. V tomto bodě může dojít k určité instrumentalizaci, aniž by se strany ohlížely na své voliče a občany vůbec. Důležitý tu byl nízký stupeň této nevšimavosti, jelikož zájmy celku byly vzaty v potaz již při sestavování komisí. Díky spolupráci odborných

³⁶ Markus Meckel, „Demokratische Selbstbestimmung als Prozess. Die Aufgabe der Politik bei der Aufarbeitung der DDR-Vergangenheit“, in *Die Partei hatte immer Recht: Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur*, ed. B. Faulenbach et al. (Essen: Klartext-Verl., 1994), 251.

a politických kapacit, které byly nadto podmíněny i jednotlivými životními příběhy a osudy lidí podléjících se na práci komise, díky dialogu s experty a občanskými iniciativami, veřejným prezentacím a diskuzím a v neposlední řadě také díky odborným expertízám a vědeckým pracím se obavy z toho, že komise vytvoří pro německou společnost jeden daný oficiální a definitivní obraz východoněmecké diktatury, nakonec ukázaly jako neoprávněné. Především závěrečná zpráva se svými protichůdnými většinovými a menšinovými usneseními i otevřenými a nezodpovězenými otázkami odrazila jednoznačně spor v rámci konsensu. Samotná komise si ve svých stanovách určila, že nebude „v žádném případě předjímat ani nahrazovat historický výzkum“.³⁷ Žádná jiná instituce by navíc nezvládla se v tak krátkém čase co možná nejkompexněji, kontinuálně a na vysoké odborné úrovni zabývat tak dalekosáhlým a obsírným tématem. Třebaže komise nepracovala nezávisle na každodenní politice, dokázala se jí nejen ubránit, ale dokonce jí jistá témata vnútit.

³⁷ *Materialien*, Bd. 1, 154

PO KATASTROFÁCH: SOUČASNÝ STAV A PERSPEKTIVY NĚMECKÉHO VÝZKUMU SOUDOBÝCH DĚJIN

ULRICH HERBERT

**PŘEDNÁŠKA U PŘÍLEŽITOSTI OSLAV 75. VÝROČÍ ZALOŽENÍ VESTFÁLSKÉHO
INSTITUTU PRO REGIONÁLNÍ DĚJINY V MÜNSTERU 18. BŘEZNA 2004.***

Abstract

Beyond the Catastrophes: The Present State and Prospects of the Research of Contemporary German History

This paper is based on author's public lecture delivered for the 75th anniversary of the establishment of Westphalian Institute for Regional History in Muenster on March 18, 2004. It provides an overview of the research of contemporary history in German. It explains the impact of the dramatic events of the twentieth century on the German historiography.

Keywords: contemporary history, German historiography, modernity, discontintuity, historical research

1. Minulost

Jedna z neznámějších definic toho, co jsou soudobé dějiny, říká, že to jsou „dějiny, které ještě dýmají“. Krásný příměr: Ne dějiny, které jsou ještě horké. Nebo dějiny ještě živé. Ale takové, které dýmají. Takové, které byly nejprve obráceny v prach a popel – v pravém smyslu toho slova. Předchozí příměr ostatně dokonale vystihuje stav, v němž se nachází německá historiografie soudobých dějin: zkoumá dějiny po katastrofě.

Jak mezitím víme od Beera a jiných, soudobé dějiny jako samostatná vědecká disciplína nezačínají v Německu teprve v období po druhé světové válce, ale už po té první; stejně jako tomu ostatně bylo ve většině západoevropských zemí.

* Překlad Šárka Daňková, redakčně upraveno.

V USA se *modern history* zrodila o něco dříve, jednoduše už jen proto, že se v severní Americe události, jež bychom mohli označit jako *premodern history*, jak známo, tolik neodehrálo. Byla to především tamní zkušenost otroctví a občanské války, co si již po krátké době vyžadovalo historického zpřítomnění. Nicméně máme-li hovořit o historiografii německé, přinejmenším tedy té prusko-německé, neobejdeme se bez odkazu na říšské dějepisceví sklonku 19. století, vycházející z maloněmeckého konceptu sjednocení státu v roce 1871 a k tomuto konstitučnímu aktu se také obracející, jež představovalo začátek odborného historiografického, skutečně metodicky fundovaného zájmu o bezprostřední minulost.

Tím ovšem německé dějepisceví ani v nejmenším nepozbylo své poplatnosti. Pro rozhodující část říšské historiografie tohoto období je až příliš zjevná snaha o vytvoření svěbytného narativu, který by pomohl tomuto vnitřně nesourodému a umělému útvaru propůjčit legitimitu, tak jako tomu bylo ostatně i v případě všech mladých národních států, pociťujících potřebu odvolávat se na co možná nejdelsí tradici státnosti a interpretovat v tomto smyslu celé dosavadní dějiny jako předhistorii jeho ustavení.

Moderní historiografie je, jakožto dítě moderních národních států, prodchnuta jejich uvažováním a potřebami. A o to víc to platí pro historiografii dějin soudobých.

Byla to ostatně vroucí touha po legitimizaci, co dalo v Německu po první světové válce vzniknout historiografii soudobých dějin již pod tímto názvem. Pojem soudobé dějiny (*Zeitgeschichte*) toho sám o sobě až tolik neobjasňuje; vyvolává představu jakéhosi bezčasí. Soudobými dějinami se tak mělo na mysli to, co je nynější (*Jetztzeit*), dějiny současníků, těch, kteří jsou na živu. Jak dlouho přitom byla první světová válka chápána stále jako nynější, jako předhistorie současnosti, je patrné i z toho, že byla až do 80. let 20. století počítána mezi „soudobé dějiny“.

V mezinárodně politickém kontextu nebyl význam historických interpretací právě uplynulší současnosti doposud nikdy tak zjevný jako po roce 1918; o naivitě německé delegace ve Versailles vypovídá, že když Poláci a Francouzi předložili historické mapy vývoje osídlení sporných pohraničních území, sama nebyla s to nic podobného nabídnout. Disponovala sice ohromujícím arzenálem posledních map, jenže to vše byly mapy převážně vojenské. A tady šlo o historickou legitimizaci územních nároků. Bylo tedy nejprve nutno zavolat do Berlína profesoru Meineckemu, který až po ne zrovna krátké době předložil několik vlastnoručních náčrtků území s tradičně německým osídlením. Poznatky, jež z toho plynou, jsou v zásadě trojí. Za prvé, že interpretace nejnovější minulosti mezitím začala být brána jako podklad pro politická jednání o novém uspořádání Evropy. Za druhé, že je to zřetel na vědeckou interpretaci, co při prosazování postulátů vědeckosti, o kterou se měla tato politika opírat, nabylo již rozhodujícího významu; mělo jít

o pravdu, a ne o mínění. A za třetí, že si Němci uvědomili, že v tomto ohledu mají zjevně co dohánět. A tomu chtěli učinit konec.

Tvrzení, že to byli Němci, kdo nese za rozpoutání první světové války zodpovědnost, a o ně se opírající ustanovení o jejich vině, jež Spojenci vtělili do mírové smlouvy, byly vnímány jako největší potupa, jíž se Německu ve Versailles dostalo. A nejen v Německu. I ve Velké Británii se o tomto ustanovení, jímž dohodové mocnosti původně spíš jen zastíraly své reparační zájmy, rozhořela kritická diskuse. Historická obec stejně jako samotná německá veřejnost jím byly pobouřeny, a právě tento moment, snaha podobná obvinění vědecky vyvrátit, symbolicky označoval hodinu, v níž se v Německu zrodily moderní soudobé dějiny. Jejich zájem se přitom soustřeďoval nejenom na otázku samotné viny resp. jejího vyvrácení, ale i na další nařčení, jako že třeba na západní frontě postupovali Němci s mimořádnou brutalitou, zejména vůči civilnímu obyvatelstvu v Belgii. Kromě toho upírali němečtí historici stále větší pozornost také k územím sousedních států, jež byla obývána německými menšinami, aby tak s pomocí novějších i starších dějin doložili, že se již odpradáвна, pokud ne odjakživa jedná o německá území.

Jak velmi zřetelně ukázaly výzkumy Williho Oberkromeho a dalších, podobné bádání se již nedalo provádět pouze s využitím do té doby obvyklých přístupů historiografie dějin panovníků a říší. Jakmile přestaly být hlavními činiteli jenom státy nebo dynastie, ale mělo jít již o osídlování, migraci, kulturu a jazykové areály, musely se inovovat i užívané metodické nástroje, tak aby byly uplatnitelné i na nové formy národních dějin, které můžeme v mnohém považovat za předchůdce pozdějších sociálních dějin.

Skrýval se za tím pokus otřást historickou legitimitou nového teritoriálního uspořádání Evropy, jak bylo inaugurováno smlouvami z pařížských předměstí, a podepřít německé nároky na jeho revizi. Ta přitom měla zahrnovat i ty oblasti s neněmeckým obyvatelstvem, jež byly nyní chápány jako tradičně německý kulturní prostor. To pokračovalo i po roce 1933, kdy se mnozí metodicky inovativní nacionálně orientovaní historici přiblížili k politickým kategoriím nacistické vlády více než národně konzervativní tradicionalisté, kteří i nadále psali a přemýšleli v pojmech národ, stát a vrchnost; ne národní pospolitost, rasa a vůdce.

Po druhé světové válce prošla tato východiska drastickou proměnou. Na jedné straně zde sice byli historici jako Rothfels, Schieder a Conze nebo také Aubin, kteří usilovně vytvářeli spojovací můstek mezi vývojem před rokem 1945 a po něm. S pojmem soudobých dějin samotným ale začalo být brzy asociováno něco úplně jiného. Paralelním založením mnichovského Institutu pro výzkum národního socialismu (Institut für die Erforschung des Nationalsozialismus), později Institutu pro soudobé dějiny (Institut für Zeitgeschichte), a hamburského Výzkumného pra-

coviště pro národní socialismus (Forschungsstelle für die Geschichte des Nationalsozialismus), dnes Výzkumného pracoviště pro soudobé dějiny (Forschungsstelle für Zeitgeschichte), se výzkum soudobých dějin stal především historiografií dějin Třetí říše. Jejich úkol spočíval v objasňování předpokladů a vývojových forem katastrofy, ať už si jako její začátek zvolíme rok 1933, 1939, 1941 nebo 1945.

Soudobé dějiny tak od samého začátku získaly v očích odborné i laické veřejnosti punc oboru, který se staví do opozice a nejen v rámci historického bádání jde proti hlavnímu proudu, a jako takový si v „národních kruzích“, které si během 50. let 20. století v řadě ohledů udržovaly kulturní dominanci, vysloužil nálepku „převýchovné vědy“. To se s ním táhne prakticky dodnes. Soudobé dějiny se tak mezi zástupci historické obce ocitly na okraji zájmu, v němž dominovaly středověk, raný novověk a 19. století se zvláštním důrazem na Bismarcka. Provozovali je přitom i politologové – z těch nejvýznamnějších jmenujme Karla Dietricha Brachera; navíc i on byl po dlouhá léta počítán mezi levicově liberální outsidersy, neboť opravdoví historici přece pokládali něco takového za žurnalistiku.

Proměna soudobých dějin z legitimizační disciplíny v kritickou vědu však nebyla tak samozřejmá, jak by se dnes mohlo zdát. To, že se obor soudobých dějin soustředil na období národního socialismu – a v této souvislosti se také prizmatem jejího pádu zabýval Výmarskou republikou – a nikoliv na v té době převládající mocenské soupeření dvou ideologických bloků, v němž šlo především o delegitimování Sovětského svazu a sovětské okupační zóny, byl přesto pozoruhodný proces. Jaké další alternativy se přitom nabízely, ukazuje pohled na vývoj spřízněného východního bádání (*Ostforschung*), které se v mnoha ohledech etablovalo spíše jako svého druhu *cold war science* a těšilo se úzké spolupráci s Gehlenovým úřadem, ministerstvem pro záležitosti vyhnanců či vyhnaneckými svazy.

Mimo úzký okruh odborníků začala být nová disciplína brána vážně až během osvětivského procesu, když historici z Institutu pro soudobé dějiny v obsáhlém posudku pro frankfurtský soud vylíčili historický kontext projednávaných zločinů, a zároveň tím položili základy výzkumu nacistických zločinů, který v mnoha ohledech neztratil nic na své hodnotě dodnes.

Posudky z oboru soudobých dějin tak měly najednou před soudem váhu důkazního materiálu – opětovně to ozřejmovalo spojitost mezi politickou brizancí témat, jimiž se německá historiografie zabývá, a její reputací coby vědecké disciplíny. Vzestup soudobých dějin od 60. let 20. století měl co do činění především s tím, že k složitým a velice kontroverzním otázkám přistupovaly způsobem, který si činil nároky na vědeckou správnost, a díky tomu se stávaly autoritou ve věcech historické pravdy, což je ve sporech pamětníků o stále ožehavých tématech doby jen nedávno minulé stavělo do role arbitra.

Svého času velice diskutovaná kniha Nicolase Berga *Holocaust und die westdeutschen Historiker*, ukázala, jak silně byl pohled německých historiků ovlivněn napojením na kulturní pamět. A samozřejmě víme i z jiných souvislostí, do jaké míry lze soudobých dějin využít pro politické účely. Vezměme si za příklad knihu Jörga Friedrichse o spojeneckých náletech na Německo, v níž s patosem vědeckosti poukazoval naopak na utrpení obyvatel bombardovaných měst. Svého vrcholu však tato tendence dosáhla v období od 70. do poloviny 80. let, kdy teprve vyšlo naplno najevo, nakolik takový boj o výklad nejnovějších dějin, a to znamenalo především o období nacismu, v podmínkách přetrvávajícího rozdělení Německa spolurozhodoval také o kulturní hegemonii.

Zčásti se za tím dal tušit vliv východoněmeckých historiků, kteří se tímto způsobem snažili rozdvojit odkaz německých dějin: Spolková republika Německo jako dědička historie Třetí říše, NDR jako dědička odboje proti Třetí říši. V tomto případě se soudobé dějiny nesly zcela v duchu staré legitimizační disciplíny, jež s pomocí vlastního výkladu nejnovějších dějin prohlašovala živou současnost, stávající společenské poměry, za správnou a legitimní. Něco podobného se odehrávalo i ve Spolkové republice; ale tady se začaly postupně přece jen měnit akcenty. Západoněmecká společnost se držela vědeckého pojetí soudobých dějin, které zkoumáním nacismu sice reálně delegitimizovaly předhistorii spolkové republiky a jejích obyvatel, avšak tímto způsobem v důsledku napomohly utváření identity spolkové republiky jako otevřené společnosti. Odtud i všechny vášnivé, z dnešního pohledu nezřídka až nepochopitelně vyhrocené debaty o Hitlerovi, o nacistických zločinech, o chování Němců za nacistického režimu, o roli tradičních elit, o významu konzervativního a komunistického odboje a jejich cílech a o dalších tématech. Tyto spory nakonec v letech 1986/87 vyústily ve známý *Historikerstreit*, v němž na sebe mediálně vděčným způsobem narazily fronta politická a fronta generační. Záhy se však ukázalo, že tyto fronty začínají ztrácet svou původní mobilizační sílu a také auru vědeckosti.

Z hlediska společenského významu nezanechal nicméně poslední střet na německé historiografii výraznější stopy. Jednak s pádem sovětského bloku na severní polokouli vyvstala před historiky řada nových oblastí, z nichž se zejména v případě výzkumu dějin NDR otvíralo široké pole působnosti pro další výzkum. Jednak, což se zpětně jeví jako velice pozoruhodné, naznačily v 90. letech velké debaty o Goldhagenovi, o výstavě o zločinech wehrmachtu, o Finkelstenově knize o odškodnění nuceně nasazených, že i v případě nové, znovusjednocené spolkové republiky probíhá proces hledání identity prostřednictvím vyrovnávání s nacismem, k čemuž se ostatně i ve světle zrovna vypuknuvších protipřístěhovaleckých pogromů nabízel dostatek příležitostí.

Disciplína soudobých dějin doznala v tomto období značného rozšíření a spolu s tím získala na důležitosti. Zejména se naplno rozběhly již na počátku 80. let nastartované velkolepé empirické výzkumy nacistického období, jež posunuly znalosti především o vývoji, provádění a rozsahu nacistických zločinů na naprosto novou úroveň. Co ale bylo podstatné – neomezovaly se již jen na činnost centrálních úřadů, ale soustřeďovaly se i na situaci v regionech, a to jak na obsazených územích, tak v samotné Německé říši. Éra nacismu, a především nacistické zločiny tak ztratily svůj dlouho utvářený ráz jako něco, co se odehrávalo jakoby mimo čas a prostor. Udály se tak již ne jen kdesi „na východě“, ale v Kaunasu, Glubokém nebo Stanislavi.

S tím se pojilo i další metodické rozšiřování oboru. Co bylo dříve nazýváno dějinami každodennosti, znamenalo totiž na samém prapočátku obrat vůči dosavadnímu redukování výzkumu jen na nejvyšší politické dějiny. Oproti tomu nyní se začal prosazovat – spíše zdola než z iniciativy samotných historiků – proces regionalizace bádání. Jeho původním cílem bylo zejména důkladnější zpřítomnění nacistických dějin; ale brzy přistupovala k tomu i další témata jako dějiny dělnického hnutí nebo německých osvobozeneckých hnutí. V centru metodické inovace stála po řadu let školní soutěž Deutsche Geschichte, zaměřující se na témata jako dějiny bydlení, migrace – a také na dějiny každodennosti za nacismu. To nacházelo vřelý ohlas také u velké části vědecké obce, která se jala tuto každodennost uchopovat již po svém, v profesionálním duchu.

Právě v tom spočíval, po mém soudu, také důležitý zárodek inovace regionálně pojímaného zkoumání soudobých dějin, které se vyprostilo z parochiálního sevření místopisně-vlastivědného pojetí a proměnilo se ve výzkum kulturních a sociálních dějin regionů. Záhy se stalo zjevným, že se tím stává bezpředmětným i doposud převládající rozdělení na výzkum centra a provincie, potažmo na politické dějiny a národní dějiny. Téměř veškeré významné tematické a metodické inovace uplynulých dvou a půl desetiletí byly regionálního zaměření; jmenoval bych jen některé: projekt Martina Broszata z Institutu pro soudobé dějiny o Bavorsku v éře nacismu, který je nyní pod vedením Hanse Wollera pozoruhodným způsobem rozšiřován na celou Spolkovou republiku; projekt Lutze Niethammera o Porúří, na němž jsem se sám několik let podílel; velký projekt münsterského institutu o Vestfálsku mezi lety 1930 a 1960, který jako první zahrnoval sociálněhistorické regionální studie přesahující toto časové ohraničení; konečně práce Dietera Pohla, Thomase Sandkühlera, Christiana Gerlacha a dalších o nacistické politice v Haliči, Bělorusku a jiných okupovaných oblastech.

Rozšířil se také soubor samotných témat německého historiografického výzkumu. Samozřejmě i před rokem 1989 existovalo bádání orientované specificky

na dějiny spolkové republiky, nepředstavovalo ale těžiště oboru. Velké debaty, které by dokázaly pohnout veřejností, v historiografii dějin spolkové republiky období let 1949 až 1989 doposud chyběly. Ani největší syntézy západoněmeckých dějin, zpracované do jisté míry ještě před započítím tohoto výzkumu, nedokázaly, pokud jde o interpretaci nebo hodnocení této epochy, vyvolat diskuse, které by měly delšího trvání a přesáhly nejužší okruh odborníků.

Bylo to v neposlední řadě i tím, že němečtí historici mají ve zvyku brát vše od toho horšího konce a zkoumat příčiny především všech těch četných katastrof, které Německo v minulém století postihly. Jistým úspěchem, jakkoli přinejmenším nezvyklým, byl naproti tomu jen koncept specifické cesty (*Sonderweg*). Ale především: zabývat se dějinami Spolkové republiky – to po dlouhá léta zaváňelo občanskou výchovou, pokud ne rovnou „převýchovou“; a muselo se k tomu dospět kradmo, nenápadně, v podobě nauky o institucionálních základech politiky, dějin kancléřství a systémové komparace. A často nebylo jasné, na co se tyto knihy vlastně snaží odpovědět.

2. Současnost

Znovusjednocení Německa z let 1989/90 bylo určitým zlomovým bodem, jenž ohraničuje a historizuje vývoj „staré“ spolkové republiky, která by tak bez něho byla jen nekonečně dlouhou přítomností. Tímto způsobem mohly v oblasti výzkumu poválečných dějin postupně od počátku 90. let vykristalizovat nové okruhy problémů, které by svým přesahem propojovaly jednotlivé příspěvky navzájem a zpřístupňovaly je veřejné debatě.

Především tu byla otázka kontinuity vývoje s obdobím před rokem 1945, sestávající z dvou fází. Ta první označovala překvapení, zčásti až nechápavé rozhořčení, jak to, že instituce, vzorce myšlení, mentality, či, a to v prvé řadě, konkrétní osobnosti veřejného života mohly nést tolik znaků takovéto kontinuity. Ať už to byli novináři, nebo vědci, politici či vedoucí představitelé hospodářské sféry. Ostatně není tomu tak dávno, co odhalení nacistické minulosti prominentního levicového liberála vyvolávalo řadu dalších iritujících otázek. Mezi poznatky z této fáze historického výzkumu, která ostatně ještě trvá, tak patří, že se spolková republika od podobných vzorců odpoutávala jen velice pomalu a význam pojmů jako nacismus a nacistické zločiny, obecně toho, co dnes platí za zavrženíhodné, se po desetiletí vytrvale proměňoval a zejména značně rozšířil. Pojilo se s tím také poznání, že proměny politické kultury v postdiktatorním období, zvláště pokud jsou zaváděny s dostatečnou razancí, jsou téměř nevyhnutelně spojeny s masivním oportunistem, jenž bývá v těchto podmínkách stejně tak zatracován, jako je rozpoznávána jeho léčivá moc.

Současně s tím se ale proměnil okruh výzkumných otázek. A to je ona druhá fáze. Údiv nad rozsahem této kontinuity, vzhledem k všeobecnému povědomí o tom, nakolik byly v německé společnosti po roce 1945 rozšířeny nacistické a radikálně nacionalistické alternativy a jak hluboce v ní byly zakořeněny, vystřídal překvapení nad tím, jaký úžasný posun směrem k demokracii, liberalitě a sociální rovnosti země za 25 let od konce války prodělala.

S tím souvisí i jedna obecnější proměna, neboť v 60. a 70. letech byl zájem o soudobé dějiny v západním Německu a o historii vůbec mnohem menší než poté v 80. a 90. letech. Stále ještě převažovaly otázky po současnosti a budoucnosti – hesly té doby byly studentská revolta, reformní politika, východní politika, válka ve Vietnamu, terorismus. Za hlavní vědní obor oněch let můžeme označit spíše sociologii, za níž pak s určitým odstupem následovaly pedagogika a politologie. Naopak od 80. let se v západním Německu prosazoval primát minulosti a historických věd, které se v masovém měřítku a již zcela v mezinárodním kontextu chopily do té doby vytěšňovaných velkých témat nacistické éry, především vyhlazování židů.

Tento primát si však minulost navenek udržela i po roce 1989. Vždyť asi by se hledal jen těžko někdo, kdo by chtěl tvrdit, že v Německu po znovusjednocení proběhla nějaká velká debata o budoucnosti země, když nedošlo ani na změnu ústavy. Legitimita rozšířené spolkové republiky se ustálila daleko spíše podle osvědčeného vzoru co možná nejrychlejším vyrovnáním životní úrovně východních částí Západu – a také cestou okamžitého nastartování debaty o dějinách NDR. Během velice krátké doby tak vznikla solidní historiografie k dějinám NDR, jejíž zásluhy jsou při vši kritice nezanedbatelné. Veřejná diskuse o minulosti díky tomu po roce 1989 nakonec proběhla, na debatu o budoucí podobě znovusjednoceného Německa se však již nedostalo. Přehlušila ji jeho zdánlivě triumfující současnost. To se mělo později vymstít.

Třináct let po znovusjednocení je tato fáze, se stovkami badatelských projektů, zřizováním samostatných kateder či zakládáním vědeckých institutů a památníků, asi již definitivně pryč. První souhrnné práce a historiografická reflexe mezitím učinily historií také dějiny NDR. Etabloval se obraz NDR jako specifického typu zřízení (*Unrechtsstaat*), v němž se snoubila německá tradice autoritativního vrchnostenského státu s totalitními znaky komunistických režimů. Zdá se, jako by se dějiny NDR staly historií v neuvěřitelně krátké době.

Stejného stavu však bylo očividně dosaženo také v případech historické reflexe nacistického režimu. Také zde mezitím zavládl ve většině otázek nesporný konsensus; osobně již o určitých aspektech nacistických dějin žádné dramatické debaty neočekávám, nanejvýš o otázkách jejich historiografie. Ztotožňování východoněmecké diktatury s nacistickým režimem, k němuž ze začátku mnozí vyzývali, ba

kteří si i přáli, se neprosadilo. Rozdíly mezi berlínskou zdí a genocidou jsou co do obětí až příliš zjevné. Na druhé straně ani volání po zákazu srovnání těchto dvou diktatur, jež opakovaně zaznívalo v kontextu Nolteho debaty, vyslyšeno nebylo. Srovnání, a to i srovnávání diktatur, se jako historická metoda ukázalo být daleko přínosnější a perspektivnější.

Ze soudobých dějin se mezitím stala veřejností nejvíce sledovaná větev sociálních věd. Historici dominují veřejným debatám o současnosti i budoucnosti Německa. Nejedna z těchto debat dokonce vzbudila i mezinárodní pozornost. Historický výzkum v této době také významně kvantitativně expandoval; existuje tak dnes již řada výzkumných ústavů, které se jím zabývají: mnichovský Institut pro soudobé dějiny (Institut für Zeitgeschichte), postupimské Centrum pro soudobé dějiny (Zentrum für Zeithistorische Forschung), hamburské Výzkumné pracoviště pro soudobé dějiny (Forschungsstelle für Zeitgeschichte); stejně jako řada dalších institucí s těžištěm v oblasti soudobých dějin, jako třeba Institut Hannah-Arendtové pro výzkum totalitarismu (Hannah-Arendt-Institut für Totalitarismusforschung), šlesvický Institut pro regionální a soudobé dějiny (Institut für Regional- und Zeitgeschichte), stejně jako münsterský institut (Westfälisches Institut für Regionalgeschichte), jehož jubileum dnes slavíme. K tomu je třeba připočítat ještě Vojenskohistorický výzkumný ústav v Postupimi (Militärgeschichtliches Forschungsamt) stejně jako zhruba 25 památníků s vlastním vědeckým personálem. Na německých univerzitách působí zhruba 80 profesorů pro nejnovější dějiny resp. soudobé dějiny, a nadvláda tohoto oboru a s ní spojená očekávání se projevují také v tom, že počet vysoce kvalifikovaných a vynikajících privátních docentů, kteří jsou bez místa, není v žádném oboru tak vysoký jako v tom našem.

Snažil jsem se ukázat, že tento zájem je především výrazem přemíry politických zlomů, katastrof a diktatur, jimiž se německé dějiny 20. století vyznačují. To platí bez pochyby pro roky 1914 až 1918, 1933 až 1945 resp. 1949; v případě NDR pak pro období od roku 1949 do roku 1989. Ale po dlouhou dobu až do dneška byly také vilémovská císařská říše nebo výmarské období interpretovány především jako post- resp. předkatastrofická fáze. Masivní konjunktura západoněmeckého výzkumu vyrovnávání s minulostí, které je dnes jednou z nejlépe probádaných oblastí dějin spolkové republiky, tento dojem jen potvrzuje.

Tento zvláštní, až extrémní zájem o německé dějiny je pochopitelný a legitimní. Do jisté míry koresponduje s nadprůměrnou pozorností, jíž se katastrofickým obdobím a traumatizujícím zkušenostem dostává i v jiných národních historiografiích – například první světové válce v britských dějinách, otroctví v amerických dějinách, o izraelské historiografii nemluvě.

Potřeba ožívování historických událostí a jejich osvěty je u nás přítomná přítomna obzvláště silně, a úměrně tomu, jak vymírají pamětníci, přebírají funkci nositelů paměti historici. To jim propůjčuje pro vědce nezvyklou roli: vystupují totiž již nejen jako ti, kdož rekonstruuji a kriticky analyzují minulost, ale již i jako ti, kdož v zastoupení účastníků minulosti s sebou dál nesou kus jejího mýtu, a s tím i její důstojnost. To svádí k přečeňování sama sebe. Ostatně známe tento vztah z výzkumu dějin NDR: historik vystupuje jako advokát oběti, jako strážce otřesených tradic, který jde proti proudu všeobecného přizpůsobení a zapomenutí. Odolat těmto tlakům, jež cílí na samu historikovu profesní identitu, vycházejícím z veřejné debaty a občas i od politiků samých, není vůbec snadné, a podobný vzdor se často ani nevyplácí.

Na druhé straně však může tento veliký veřejný zájem o soudobé dějiny některé badatele svádět k jeho zaměňování za důkaz zvláštní metodické vyspělosti či intelektuální oslnivosti vlastního výzkumu. I to má zde nepochybně svoje místo, nicméně není to jeho nejvýraznějším rysem. Za svoje exponované postavení soudobé dějiny v Německu vděčí především samotným tématům, jimiž se zabývají, a nikoliv prvotřídní metodické, analytické nebo interpretační úrovni. Zkrátka, na katastrofy jsme dobří. S dlouhodobými historickými procesy, s mezinárodním srovnáním, s morálním hodnocením leckdy nejednoznačného vývoje jsme na tom hůře.

3. Budoucnost

To, co činí humanitní vědy, čím jsou, totiž nepopiratelná brizance objektu, jež zkoumají, nejspíš nevymizí ani v průběhu příštích let, nicméně ztratí poněkud na své důležitosti. Vychází to z prostého předpokladu, že západoněmecké a po roce 1990 také celoněmecké dějiny mezitím pozbyly svého dřívějšího dramatického étosu. Tím se ovšem stává překonaným i ono dramatické gesto, s nímž historikové vytrhávají onu morálně navýsost citlivou minulost z věčného zapomnění či účelového přizpůsobování.

Na druhé straně bylo mezi německými historiky co do hodnocení dějin nacistické éry stejně jako dějin NDR dosaženo již poměrně dalekosáhlé shody. Symbolickým dokladem toho budiž, že na momentálně nejpokročilejším výzkumném projektu k dějinám wehrmachtu za druhé světové války spolupracují dohromady Institut pro soudobé dějiny (Institut für Zeitgeschichte) a hamburský Institut pro sociální výzkum (Institut für Sozialforschung).

Tam, kde lze mezitím konstatovat o klíčových otázkách netečný konsensus, pravděpodobně žádná vypjatá kontroverze již ani nevypukne. Už jenom z těchto důvodů nebude těžiště dalšího soudobého historického bádání spočívat pouze

a jen na výzkumu obou německých diktatur. Jako ostatně vždy v našem oboru nejde o žádný svou podstatou primárně intradisciplinární proces. Podněty a inspirace přicházejí především z naší současnosti. Sem patří sílící internacionalizace světa a z toho vyplývající problémy – mezi nimi reforma pracovního trhu a systému sociálního zabezpečení, jejíž potřeba je zjevná v celé Evropě, stejně jako s budováním občanské společnosti těsně související otázky utváření, řízení a optimalizace demokratických procesů a šíření demokracie ve světě.

Vzmemeli-li jen tyto body, je patrné, že na rozdíl od doby před patnácti či dvaceti lety nemají současné problémy svůj původ v období na přelomu 19. a 20. století a v něm pramenících jevech průmyslové společnosti, totalitních diktatur či pádu imperialistických soustav. Reforma systému sociálního zabezpečení v Evropě je mnohem spíše reakcí na jeho předimenzování v 60. až 80. letech, a to v obou německých státech i jinde. Mezinárodní krize dneška již nemají svoje kořeny v období studené války mezi demokraciemi a totalitními diktaturami, ale jsou krizí mezinárodních struktur, které jí následovaly. V centru pozornosti již nestojí důsledky konstituování národních států či nacionalismu jako budování supranacionálních struktur – od EU přes OSN a Mezinárodní soudní dvůr až po nevládní organizace s celosvětovou působností.

Nebude to pravděpodobně už vrcholná moderna, ale postmoderna nebo druhá moderna, co tedy budou historici zkoumat především. Samotný obor tak očividně čekají vážné výzvy a ukazuje se, že přinejmenším v Německu na ně vždy není náležitě připraven.

Již jen letmý pohled na poslední německé publikace a na metodický repertoár žádostí o podporu výzkumných projektů k soudobým dějinám činí zřejmým, nalikoli jejich metodické a koncepční standardy zaostávají za jinými obory. Zejména jsou německé soudobé dějiny až příliš orientovány na národní dějiny. Poslední, stále intenzivnější snahy o posílení jejich srovnávací dimenze zařazením do evropského či světového kontextu jsou reakcí na tyto deficity, současně ale naplno vyjevily, o jak málo praktických metodických zkušeností se přitom mohou opřít. Ostatně pro takové zapojení by bylo zapotřebí mít vynikajících znalostí také národních dějin neněmeckých států v Evropě, pro německou historiografii rozhodně nemalé manko. Pomalu se zde ale již rysují nejmarkantnější trendy a posuny: na mnoha univerzitách se studium nejnovějších dějin stalo výrazně internacionální záležitostí. Už příští generace absolventů a doktorandů bude mít za sebou v mnohem větší míře studium neněmeckých dějin a práci na disertacích, jejichž tématem budou mimoněmecké či transnacionální fenomény. I nadále zde ale má německá historiografie, zvláště v porovnání s menšími západoevropskými a severoevropskými zeměmi, a pochopitelně s USA, co dohánět.

Za druhé je německý výzkum soudobých dějin až příliš fixován na negativní jevy, na diktátorské a totalitární struktury. A jestliže jednoduše nejde v duchu této tradice napsat ani dějiny spolkové republiky, jak by pak mělo jít totéž v případě dějin Evropy po roce 1945? Ubývání fixních bodů s jejich negativní konotací vede k úbytku morálně jednoznačně popsateľných situací, což v podstatě eliminuje náš zavedený metodický rezervoár zahrnující obvyklou rivalitu, průrazné kladení otázek a sebeobžalovací tón.

Za třetí se německé dějepiscectví stále neúměrně koncentruje na krátké časové úseky. Delší časové průřezy, které by teprve dovolovaly sledovat diachronní vývoj například od 19. století po současnost a s tím související proměny, konstantní faktory a jeho jednotlivé fáze, jsou doposud řídkým jevem. Vyžadují koneckonců hodně práce, jak při psaní, tak při samotném čtení. Německá historiografie bude muset být připravena více než doposud přebírat impulsy vycházející například z kulturních dějin, ze srovnávací historiografie, konceptů transnacionality a diachronních výzkumů.

Za čtvrté, německá soudobá historiografie dopustila zprerhání vazeb na hospodářské dějiny, třebaže právě ekonomické a ekonomicko-politické procesy se v nejnovější minulosti nacházely v samotném centru všech společenských a politických proměn. Uvážíme-li, nakolik prominentní místo v politickém diskursu i v každodenním zpravodajství zaujímají již po desetiletí témata jako hospodářský růst, nezaměstnanost, daňové a sociální zákonodárství, vyjednávání o mzdách, měnová politika aj., nebude těžké dovést, nakolik jsou vzdálena od témat, jimž se soudobé dějiny až doposud věnovaly přednostně. Odtržení hospodářských a sociálních dějin od obecných a zejména potom od soudobých dějin se ukázalo jako chyba a je třeba je přehodnotit.

Tyto deficity mají souvislost s nepřehlédnutelným faktem, že se soudobým dějinám nadále nedostává opravdu integrujících témat, jež by umožňovala navzájem propojovat stále diferencovaněji zaměřené speciální bádání a zpřístupnila by je diachronní a srovnávací perspektivě. Otázky typu, jak došlo k uchopení moci za Hitlera, k holocaustu, k rozpoutání druhé světové války, k vzniku NDR, k jejímu pádu, se nabízejí samy. Daleko většího úsilí je ale zapotřebí k tomu vyjevit možné přesahové tendence, které by byly s to generovat další otázky pro navazující výzkum. K tomu nám může pomoci jako vždy prosté dotázání po předhistorii současných problémů. Aby se tato současnost však mohla stát pro studium minulosti plodnou, nejprve ji je třeba historizovat. V tomto ohledu, mám-li jmenovat alespoň tři směry, jimiž se má historické bádání dál ubírat, se jako perspektivní ukazuje například teorie občanské společnosti, srovnávací analýza moderny v Evropě nebo moderní výzkum studené války.

Tímto se dostáváme k pátému deficitu, u něhož bych se zde rád zastavil, a sice že soudobé dějiny jsou stále až na hony vzdálené od teorií. Kdo se, abych uvedl jen pár příkladů, nechce zabývat Luhmannem, Bourdieuem, Foucaultem nebo Ulrichem Beckem, ten by měl asi od zkoumání událostí a proměn uplynulých třiceti čtyřiceti let dát raději ruce pryč. A to nejen proto, že tyto teorie ovlivnily nejnovější minulost, ale i proto, že ony samy představují nástroj k uchopení této minulosti. Přitom ani příbuzné vědecké obory v době, kdy zrovna soudobé dějiny prožívaly svou zlatou horečku, nezaspaly; a kdo se zabývá, dejme tomu, dějinami 60. a 70. let v Německu a Evropě, je tak konfrontován s nepřeberným množstvím politologických a sociologických prací, jež předurčily formování a vývoj sledovaného předmětu v nemenší míře, než v jaké ovlivnily jeho vnímání a interpretaci. Totéž platí i pro sdělovací prostředky – opravdu chceme analyzovat 70. léta bez přihlédnutí k roli televize? A pokud přece, jak to udělat? Zde máme k dispozici první dobré vzory, jež nám nabízí historiografie vietnamské války, z nichž se dá vyčíst, že německé soudobé dějiny musejí přijít s vlastní metodikou historické mediální analýzy.

V oblasti metodiky jsou tyto deficity spojeny také s přehnanou fixací na některé školy, jak jsme to mohli poznat v 70. letech v podobě historické sociální vědy nebo kulturalistických přístupů 90. let. Teoretické a metodické koncepty však prokazují svou použitelnost jako vědecké instrumentarium teprve v samotné praxi, ne jenom svou samotnou existencí. Také v soudobých dějinách se prosazuje primát těch otázek, které diktují výběr metody – ne naopak.

Kdo si ale pro napsání vlastního příběhu vystačí i nadále třeba jen s oficiálními akty, nebude už sám schopen svému čtenářstvu mnoho dějinné orientace nabídnout. Politika se totiž už jen z části – zjevně velmi malé – odehrává na úrovni vlád. A kdo bude chtít zkoumat velká témata současnosti – ekonomickou stagnaci, globalizaci, krizi sociální politiky, proměny mezinárodních krizí a scénářů jejich vývoje, abychom jmenovali alespoň některá – v historické retrospektivě, sáhne po úředních aktech kancléřství jako již jen po jednom z mnoha zdrojů. A to nehladě na to, v jakém stavu tato akta, která lze v dnešní éře počítačů a informačních technologií jednoduše smazat, vůbec najde – jsem zvědav, jaký význam si úřední akta ještě uchovají pro zkoumání třeba jen Kohlovy éry.

Z toho všeho vyplývá pro budoucí výzkum řada závěrů, které bych zde rád stručně shrnul. Především bude nezbytné, aby se proměnil okruh samotných badatelských problémů, které se již budou vztahovat více k pomyslné „únavě z rovin“ než ke katastrofickým vrcholům. Soudobé dějiny budou muset projít metodickou obnovou a rozšířit svůj záběr coby svébytná vědní disciplína. Ale především: výzkum německých dějin je přesprávně německý. Naléhavě z toho pro ně plyne potřeba silnější internacionalizace, a to jak po koncepční, tak po personální stránce.

Týká se to především jejich tematického záběru a na straně samotných badatelů také jejich protějšků a partnerských institucí, s nimiž se budou na výzkumu podílet, stejně jako cílového auditoria výsledků bádání a konečně i samotného jazyka publikačních výstupů.

Výzkum starších dějin, stejně jako dějin raného novověku se za poslední desetiletí již silně internacionalizoval. Stejně tak i sociologie, jež v tichosti prodělala pozoruhodnou renesanci, se mezitím dávno zvládla adaptovat na standardy mezinárodního výzkumu, což mělo mj. za následek, že velká část německých sociologických prací vychází v angličtině. Totéž platí i pro politologii, antropologii, archeologii. Soudobé dějiny však i po znovusjednocení, dokonce v mnohem větší míře, než tomu bylo v západním Německu, zůstávají věrní tradici německého národního dějepisceví a mají v tomto směru evidentně co dohánět. Existují nicméně dobré předpoklady pro to, aby se internacionalizovaly, aniž by to nutně ohrožovalo jejich podstatu – tím, že dokáží do výzkumu zapojit více zahraniční vědce, že se budou uzavírat odpovídající dohody o spolupráci, že bude vycházet více publikací v angličtině. Především však že samotný objekt jejich výzkumu nabude mezinárodní charakter.

Na konci mého zamyšlení stojí ještě jedna otázka, kterou je ve světle neutičajícího tlaku na krácení státních výdajů už jen z taktických důvodů asi lepší nevyslovovat nahlas, které se však nelze vyhnout, neboť se dotýká samotné podstaty toho, jak soudobé dějiny samy sebe vnímají: totiž zda se německé historické bádání z uvedených důvodů v posledních letech příliš nerozomhlo. Každému, komu denně chodí do počítače nebo na stůl hromada všech těch publikací, knih, časopisů, referátů a sborníků k německým soudobým dějinám, nemluvě o populárně vědecké produkci, tane nutně čím dál tím častěji na mysl: a kdo to má všechno číst? A proč vůbec? Dvojitý sevření, v němž se ocitly soudobé dějiny, tj. mezi kariéře podmíněným tlakem na množství publikačních výstupů ze strany jedné a tlakem na škrtnání státních výdajů na vědu ze strany druhé, vede k tomu prapodivnému stavu, kdy si člověk žádá stále více, a přitom si toho vlastně přeje méně, zato lepšího. V budoucnosti bude tudíž potřeba věnovat daleko větší pozornost kvalitativním aspektům před kvantitativní expanzí. To nutně ovlivní jak personální politiku, tak i publikační praxi. Povinnost vyprodukovat z každé tuctové konference samostatný sborník je pohoršující; a tlak na vydávání doktorských prací v éře internetu knižně zrovna tak, a to, že v současnosti až tři čtvrtiny všech diplomových prací vznikají právě v oboru nejnovějších a soudobých dějin, je vůbec cestou nikam, jež vede jen ke zploštění a dezintegraci celého oboru.

Dějiny, i soudobé dějiny, se ani přes zvláštnosti vývoje od 80. let nestaly masovým oborem. Kladou totiž mimořádné nároky na sečtělou, na analytické schop-

nosti a na pílí těch, kdož se jimi hodlají zabývat – a tyto nároky se budou v nejbližší době, v podmínkách rostoucí internacionalizace, nadále spíše jen stupňovat. V konkurenci ostatních vědních oborů, potažmo v očích veřejnosti, si však souběžné dějiny vydobudou či uchovají svůj význam pouze tehdy, nebudou-li se dále rozpínat po povrchu, nýbrž, zůstaneme-li u obrazného vyjádření, půjdou do hloubky.

Vestfálský institut pro regionální dějiny v uplynulých letech v tomto smyslu vykonal mnoho záslužného. Svými projekty, vědeckými setkáními, monografiemi, periodiky a soubornými pracemi, jako je třeba vynikající sborník o 60. letech, jenž právě vyšel, stanovil tento institut vysoká kvalitativní měřítka, a nastavil tak laťku také pro ostatní badatele. Vědeckým pracovnícům a pracovníkům, vedení institutu i těm, kdož umožnili a podporovali činnost vědecky tak významné regionální instituce, dnes lze jen pográtulovat a do další činnosti jim popřát, aby měli i v příštích letech tolik nápadů, úspěchů a nezávislosti, jimiž se tento institut vyznačoval v uplynulých letech.

ČESKOSLOVENSKÝ EXIL V BOJI ZA LIDSKÁ PRÁVA

FRANCIS RAŠKA

Abstract

The Czechoslovak Exile's Struggle for Human Rights

The purpose of this paper is to analyze the role of the Czechoslovak exile in the struggle for human rights in Czechoslovakia after the Soviet invasion in 1968 and the onset of so-called “normalization.” The main organization of exiles was the Council of Free Czechoslovakia, which had been divided into two factions since 1961. In 1974, the Council reunited under the leadership of Professor Mojmir Povolný, who set out to enhance the organization's effectiveness. Povolný and his colleagues were very aware of the changing international situation, particularly the Helsinki Process, which, among other things, called for the safeguarding of human rights. The Council took up the cause of Czechoslovak dissidents and alerted Western leaders and media about the persecution of those who spoke out against Communist injustices. At times, the Council also collaborated with other exile groups whose ideology differed from that of the Council. Most importantly, the Council supported the efforts of the main dissident organizations, Charter 77 and VONS, and thus played a role in the final liberation of Czechoslovakia.

Keywords: Czechoslovakia, exile, OSCE, Council of Free Czechoslovakia

Úvod

Organizace spojených národů (OSN) formulovala ve Všeobecné deklaraci lidských práv roku 1948 základní koncept lidských práv. Základní lidská práva se začátkem sedmdesátých let minulého století stala hlavním tématem jednání mezi Východním a Západním blokem, zvláště po podepsání Helsinského závěrečného aktu v srpnu 1975 a u příležitosti následujících mezinárodních setkání Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE).¹ Během posledních desetiletí vyšla

¹ Daniel C. Thomas, *Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu* (Praha: Academia, 2007).

řada publikací o porušování lidských práv ve střední a východní Evropě v období studené války.

Účelem této práce je diskutovat úsilí a přínos československého exilu v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století k zviditelnění porušování lidských práv v Československu, které bylo jedním ze signatářů Helsinské dohody.

Jednou z hlavních exilových organizací v období studené války byla Rada svobodného Československa (RSČ, Rada) založená v roce 1949 s hlavním sídlem ve Spojených státech a s pobočkami v Evropě a v Kanadě. Časné aktivity této organizace v letech 1949 až 1961 jsem popsal ve své monografii publikované v roce 2008.² RSČ se začátkem šedesátých let rozdělila na dvě organizace a v roce 1974 se opět sjednotila pod vedením profesora Mojmirá Povolného. Profesor Povolný nejenom zefektivnil činnost organizace, ale rovněž navázal spolupráci s „novou“ československou emigrací z roku 1968, po invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa.³

Rada svobodného Československa a Helsinská dohoda

„Starý“ i „nový“ československý exil si byl plně vědom perzekuce disidentů po roce 1968. Za svůj hlavní cíl si vytyčil nutnost dokumentovat a poukazovat na porušování lidských práv v Československu a seznamovat s ním západní vlády a veřejnost. Tak zvaný Helsinský proces a ratifikace Helsinské dohody poskytl vhodnou mezinárodní základnu pro budoucí exilovou činnost.

V memorandu z 20. února 1975 vedení RSČ poukazovalo na porušování lidských práv tak, jak byla formulována na Ženevské konferenci o evropské bezpečnosti a spolupráci, a vyzývalo ke „garantování základních lidských práv a svobod“.⁴

V memorandu americkému prezidentovi Geraldovi Fordovi z 22. července 1975, krátce před jeho odletem na podepsání Helsinské dohody, ho vedení Rady žádalo:

„[D]ovolujeme si Vás požádat, pane prezidente, jako reprezentanta největší západní demokracie a celé naší civilizace,

1) abyste veřejně a s plnou vážností prohlásil, že stav lidských svobod a práv ve střední a východní Evropě je teď, právě tak jako před třiceti lety, v popředí zájmu Spojených států, protože jej nelze oddělit od opravdového uvolnění mezinárodního napětí a od mezinárodní spolupráce;

² Francis D. Raška, *Fighting Communism from Afar: The Council of Free Czechoslovakia* (Boulder, CO: East European Monographs, 2008).

³ Centrum pro československá exilová studia (CČSES), Univerzita Palackého v Olomouci, Fond Rada svobodného Československa, M. Povolný E. Řehákovi, 25. února 1975.

⁴ Ibid., Prohlášení Rady svobodného Československa, 20. února 1975.

- 2) aby byl zřízen systém pro monitorování dodržování Ženevské deklarace;
- 3) aby začala příprava pro nové setkání všech zemí, které se účastnily Konference o evropské bezpečnosti a spolupráci, které by se týkalo výhradně otázky lidských práv a svobod.⁵

Ve stejné době Rada rovněž žádala pomoc ohledně boje za lidská práva od senátora Henryho Jacksona.⁶

Evropský člen Rady Frank Uhlíř z Mnichova navrhoval vedení RSČ novou strategií:

„Řekl bych, že Helsinky skýtají novou příležitost. Jistě jste o možnostech zevrubně uvažovali. Ale co kdyby se kromě tradičního (nebo místo tradičního) postoje udělal opak, co kdyby se kvalifikovaně naskočilo na kočár détente, který se už stejně zpomaluje? V situaci je, myslím, několik positive openings, jichž by se dalo využít. K podepsání nebo po podepsání deklarace a papírů v Helsinkách by se dalo uveřejnit nějaké zásadní stanovisko. Vzít v něm na vědomí, (a nepolemisovat s fakty) že se tím vytváří nová situace. Konstatovat, že součástí této situace je to, že zatímco ve vzájemných stycích mezi vládami a státy se má vycházet z ohleduplných zásad mírové koexistence, na poli ideologie, ve střetu myšlenek a kulturních pojetí naopak začíná nová soutěž. Západ tomu říká „openings to the East“, východoevropští signatáři mluví o „pokračování nesmiřitelného ideologického boje až do úplného a konečného vítězství socialismu“. No a tady bych řekl, že Rada je jednou z oněch malých sil na Západě, která v této situaci západním signatářům nabízí svou energii, znalosti a zkušenosti při nebo pro západní odpověď na tento „nesmiřitelný boj“ komunistů. Že prostě její místo je už podle definice zde. [...] Já bych nepostavil prohlášení k Helsinkám na to, že se tím „se souhlasem Západu“ natrvalo ujařmují nějaké národy. To je celý kvalitativní vtíp.“⁷

Uhlíř navrhoval Povolnému, že tak zvaný třetí košík Helsinského protokolu by měl být povýšen ve své důležitosti na úroveň, jako má židovská emigrace ze SSSR.⁸

Povolný shrnul pozici Rady v dopisu Čenkoví Tornovi:

„Musíme však využít deklarace z Helsinek v náš prospěch. Jak jsme se již dohodli v Torontě, budeme její dodržování monitorovat, budeme to dělat ve spojení

⁵ Ibid., M. Povolný a R. Fraštacký prezidentu G. Fordovi, 22. července 1975.

⁶ Ibid., M. Povolný senátorovi H. M. Jacksonovi, 26. července 1975.

⁷ Ibid., F. Uhlíř M. Povolnému, 17. července 1975.

⁸ Ibid., F. Uhlíř M. Povolnému, 19. července 1975.

s Amnesty International, budeme hledět dostat Senát na stanovisko, aby se touto otázkou zabýval, napíšeme zásadní prohlášení k celému textu a dáme je na vědomí všem zúčastněným vládám. Hlavní je dostat se nyní v této otázce do ofensivy, neboť po celou dobu jednání v Ženevě byl Západ defenzivní a naše ofensivní stanovisko nebylo moc bráno v úvahu.⁹

Oficiální stanoviska československé vlády k Helsinské dohodě však byla charakteristicky shrnuta a vyjádřena místopředsedou Národní fronty (koalice domínované komunistickou stranou) Tomášem Trávníčkem: „Interpretace helsinských principů je suverénní právo každého státu a každé společnosti. Naše interpretace vychází z pozice tříd.“¹⁰

Po ratifikaci Helsinského závěrečného aktu všemi signatáři se disidenti v Československu chopili příležitosti upozorňovat, jak československá vláda jako jeden ze signatářů porušuje dané závazky.

V září 1976 došlo v Československu k zatčení členů rockové kapely Plastic People of the Universe a k jejich obvinění z vytvoření ilegální organizace. Disidenti Václav Havel (dramaturg) a Jiří Němec (teolog) se postarali o publicitu procesu a skupina právníků publikovala otevřený dopis, v kterém obvinila státní moc z porušení Helsinských dohod.¹¹ Západní veřejnost a její představitelé začali projevovat své znepokojení. Československé úřady nelibě nesly západní kritiku a jako odpověď propustily řadu politických vězňů. Disidenti, motivováni vývojem událostí, se zorganizovali a 1. ledna 1977 založili Chartu 77. Pod dokument se podepsalo 242 osob. Citují v něm porušování lidských práv a vyzývají československé autority k dialogu o dodržování lidských práv a svobod.¹² K původním signatářům Charty patřili mimo jiné bývalý ministr zahraničí Jiří Hájek, známý filozof profesor Jan Patočka (ten zanedlouho v důsledku tvrdého policejního výslechu zemřel) a Václav Havel, jehož divadelní hry již vzbuzovaly pozornost na Západě. Charta byla unikátní v tom, že nebyla formální organizací, ani opoziční stranou a že její signatáři zastávali různé politické názory. Informace o založení Charty 77 se rychle rozšířily na Západ a členové Charty získávali kontakty na politické reprezentanty západních zemí a na aktivisty za lidská práva. Až do pádu totalitního režimu v 1989 Chartisté publikovali řadu dokumentů, které se objevovaly v západním tisku.

Rada svobodného Československa rychle reagovala na založení Charty 77 a identifikovala se s ideály vyjádřenými v základním prohlášení Charty. Profe-

⁹ Ibid., M. Povolný Ć. Tornovi, 31. července 1975.

¹⁰ Ibid., *Czechoslovak Newsletter*, I (2), duben 1976.

¹¹ Barbara J. Falk, *The Dilemmas of Dissidence in East-Central Europe* (Budapest: Central European University Press, 2003), 84–87.

¹² H. Gordon Skilling, *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia* (London: HarperCollins, 1981).

sor Povolný a ostatní členové Rady spatřovali v Chartě 77 nesmírně důležitého partnera uvnitř Československa, který byl schopný zásadně přispět k odhalování porušování lidských práv.

Záhy po založení Charty 77 se Rada postarala o rozšiřování zakládajícího Dokumentu Charty prostřednictvím hlavních severoamerických novin.¹³ Například deník *Toronto Globe and Mail* publikoval plné znění textu Dokumentu a citoval Rudolfa Fraštackého, předsedu zastupitelstva Rady jako poskytovatele publikace. Podobně *Free Trade Union News* (americký odborářský časopis) publikoval zakládající Dokument Charty s úvodem od generálního sekretáře Rady, Jiřího Horáka.¹⁴

Dalším krokem Rady bylo sepsání a vydání dokumentu nazvaného „Mezinárodní výzva“. Tento dokument pojednával o porušování lidských práv a základních svobod v Československu a obracel se na západní politiky a vůdce některých organizací. V dokumentu se píše: „[R]odina civilizovaných národů nemůže zavřít oči tváří v tvář této nové vlně násilí, aniž ohrozí základy mezinárodního uspořádání, za které bojuje, jmenovitě za mír, bezpečnost, svobodu a právo.“

U mnohých z těch, kteří tento dokument obdrželi, vyvolal energickou reakci.¹⁵ Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE) si dokonce vyžádala svědectví od reprezentantů Rady o porušování Helsinské dohody.¹⁶ Úspěch této akce znamenal značné povzbuzení pro další činnost Rady ve prospěch Charty 77.

Další československé exilové skupiny a krajanské organizace se připojily.¹⁷ Československá národní rada v Americe, což byla krajanská organizace se sídlem v Chicagu, a zejména její washingtonská reprezentantka, Anna Faltusová, překládala dokumenty Charty do angličtiny a zasílala je do Státního departmentu a do amerického Kongresu. V západní Evropě Skupina Listy, vedená bývalým reformátorem a později poslancem Evropského parlamentu za socialisty, Jiřím Pelikánem, šířila čerstvé informace z Československa od západoevropských státníků, diplomatů a úředníků, kteří se vraceli z návštěvy země.¹⁸ Člen pařížské pobočky Rady svobodného Československa, Edmund Řehák, zprostředkovával kontakty mezi ACEN (Shromáždění porobených evropských národů) a Radou svobodného Československa ohledně situace v Československu. Signatář Charty 77 Ivan Medek, žijící v exilu ve Vídni, udržoval informovanost Rady a evropských institucí

¹³ CČSES, Fond Rada svobodného Československa, Anglický překlad zakládajícího dokumentu Charty 77.

¹⁴ Ibid., *Czechoslovak Newsletter*, III (2), leden 1977.

¹⁵ Ibid., A Memorandum on the Non-Compliance by the Government of Czechoslovakia with the Provisions of the Final Act of Helsinki, 14. května 1977.

¹⁶ Ibid., D. B. Farrell (KBSE a americký kongres) V. Ryšavému, 29. dubna 1977.

¹⁷ Ibid., Zprávy československého svazu pracujících Švýcarsko, leden/únor 1977.

¹⁸ Francesco Caccamo, *Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století* (Brno: Doplněk, 2008), 52–65.

o nejnovějších aktivitách Charty. Řadoví příslušníci československého exilu byli informováni o událostech v Československu časopisem Svědectví. Šéfredaktor Svědectví Pavel Tigríd byl schopný získat spolehlivé průběžné informace z Československa. O obstarávání finanční podpory Charty 77 se zasloužil jaderný fyzik František Janouch, který ve Stockholmu založil Nadaci Charty 77.¹⁹

Bělehradská konference

První schůze KBSE po podepsání Helsinských dohod se konala v Belehradě v období od 4. října 1977 do 8. března 1978. Zastupitelstvo Rady svobodného Československa uložilo kanadskému členovi Viktoru Ficovi, aby pro tuto schůzi připravil podrobný dokument s názvem „Porušování občanských a politických práv v Československu a Helsinská dohoda“.²⁰ Na tomto dokumentu spolupracovala řada členů „starého“ exilu z roku 1948 (Rudolf Fraštacký, Jiří Horák, Vladimír Krájina, Martin Kvetko, Josef Pejskar, Mojmír Povolný, Jaroslav Rouček) a člen „nového“ exilu (1968) Josef Škvorecký. Rada neustále komunikovala s československým úřadem ve State Departmentu²¹ a s členy amerického kongresového výboru pro bezpečnost a spolupráci v Evropě.²² Aktivisté podporující Chartu 77 poskytli své informace o porušování lidských práv také kanadskému premiérovi Pierre Elliot Trudeauovi a kanadskému parlamentu.²³

Obtíže, na které exilové organizace a skupiny narážely, lze pochopit nejlépe z historického kontextu událostí. Administrace amerického prezidenta Jimmyho Cartera, stejně jako západoevropské mocnosti si v té době nepřály konfrontaci se Sovětským svazem a jeho satelity kvůli porušování lidských práv. Na druhé straně americký Kongres vyvíjel tlak na Bílý dům. Zejména zásluhou politika Demokratické strany a bývalého soudce Nejvyššího soudu Arthura Goldberga se otázka lidských práv a svobod dostala na program schůze KBSE v Bělehradě. Stalo se tak navzdory námitkám amerického ministra zahraničí Cyruse Vance a západoevropských spojenců.²⁴ Avšak v Závěrečném protokolu schůze KBSE (textu, který vyžadoval konsensus všech signatářů) nebyla o lidských právech ani zmínka.²⁵

¹⁹ František Janouch, *Václav Havel – František Janouch. Korespondence 1978–2001* (Praha: Akropolis, 2007), 12–15.

²⁰ CČSES, Fond Rada svobodného Československa, *Violations of Civil and Political Rights in Czechoslovakia and the Helsinki Accord: Report presented to the 2nd Session of the CSCE*, Bělehrad, červen 1977.

²¹ *Ibid.*, M. Povolný M. Nimetzovi, 1. září 1977.

²² *Ibid.*, C. Cosman C. Horákovi, 10. listopadu 1977.

²³ *Ibid.*, C. L. Cacca L. Urbanovi a J. G. Cornovi, 19. prosince 1977; L. Urban a J. G. Corn P. E. Trudeauovi, 17. března 1977.

²⁴ *Ibid.*, M. Nimetz J. Horákovi, 8. listopadu 1977.

²⁵ Mojmír Povolný, *Zápas o lidská práva. Rada svobodného Československa a helsinský proces* (Brno:

Rada svobodného Československa byla zklamána výsledkem Bělehradské schůze, stejně jako ostatní československé exilové organizace. Oficiální americká delegace však nevnímala výsledky Bělehradské schůze tak pesimisticky. Matthew Nimetz ze State Departmentu shrnul výsledky bělehradské schůze v dlouhém dopise tajemníkovi Rady Jiřímu Horákovi:

„Podrobná diskuze Závěrečného aktu, zejména části o lidských právech a možnostech lidských kontaktů, sama o sobě znamenala historický průlom. Můžeme dále stavět na úspěších červnové přípravné schůze a vytvořili jsme precedent a řád, podle kterého bude možné povzbuzovat budoucí úsilí o realizování Závěrečného aktu konkrétněji a v plné míře. Jak poznamenal vyslanec Goldberg ve své závěrečné řeči, „Bělehrad testoval platnost a pružnost procesu KBSE. Nebyl to snadný průchod, ale vymezili jsme rozsah tohoto procesu a prohloubili ho. Nejdůležitější je, že jsme se zavázali k udržování tohoto procesu a že jeho další růst zůstává naší společnou iniciativou. Proces KBSE nebude ani snadný, ani rychlý. Není realistické očekávat, že systémy kontroly, které se vyvinuly v průběhu desetiletí a které odrážejí komunistickou teorii o úloze strany, státu a průmyslu, se uvolní během několika roků. Závěrečný akt a bělehradská schůze ukázaly, že je legitimní diskutovat o lidských právech, a upozornily Sovětský svaz a východní země, že se nezalekneme otevřené diskuze. Ve skutečnosti my takovou diskusi chápeme jako svůj závazek ve smyslu Závěrečného aktu. [...] Pokud se týká vyjednávání, která vedla k závěrečnému dokumentu Bělehradské schůze, Sověti a jejich spojenci dali najevo, že nepřijmou žádný dokument, který referuje o neúspěchu realizace dohody nebo o lidských právech. My jsme jasně sdělili, že bez těchto výrazů detailní závěrečný dokument nebude kompletní a vyvážený, a bude zavádějící.“²⁶

Rada Nimetzovi poděkovala a slíbila, že nadále bude informovat KBSE o porušování Helsinských dohod pro přípravu na další setkání KBSE v Madridu.²⁷ Už samo toto setkání znamenalo pokračování Helsinského procesu. Předpokládalo se, že ve svobodné atmosféře postfrankovského Španělska nebude možné otázku lidských práv ignorovat tak, jako se stalo v Bělehradě. Rovněž zvyšující se napětí studené války a zejména ohromení Západu nad sovětskou invazí do Afghánistánu mohlo znamenat, že Západ bude více nakloněn obhajobě lidských práv. Bílý dům vydal prohlášení o neuspokojivých výsledcích Bělehradské konference.

Stilus Press, 2007), 167.

²⁶ ČČSES, Fond Rada svobodného Československa, M. Nimetz J. Horákovi, 3. dubna 1978.

²⁷ Ibid., J. Horák a M. Povolný M. Nimetzovi, 5. května 1978.

V závěru prohlášení stálo: „Máme v úmyslu pokračovat v tlaku na Sovětský svaz, aby plnil své povinnosti týkající se lidských práv.“ V dopise prezidentu Carterovi Rada vyjádřila názor, že toto prohlášení „je zárukou pozornosti otázce lidských práv“.²⁸

Na začátku roku 1978, z iniciativy tisíce československých exulantů, byla sepsána petice určená pro Komisi pro lidská práva při Organizaci spojených národů a pro 35 států, které podepsaly Helsinskou dohodu. Text „Petice 78“ zněl:

„Rok 1978 má pro národy Československa důležitý historický význam, protože vyznačuje tři mezníky jejich existence.

Před 60 lety v roce 1918 se Československo stalo nezávislým státem, založeným na demokratických a humanistických idejích T. G. Masaryka.

Před 30 lety v roce 1948 byl demokratický parlamentní systém země zničen; to přerušilo mírovou demokratickou evoluci a vedlo k stalinismu, který vysával vůli, ducha i zdroje národa po mnoho let.

Před 10 lety v roce 1968 ozbrojené síly sovětského bloku vtrhly do země, aby zastavily proces regenerace národní kultury a humanizace a demokratizace veřejného života; to vedlo k masivnímu porušování základních občanských a politických práv.

U příležitosti těchto tří výročí:

- 1) požadujeme odsun sovětských vojsk z Československa a obnovení nezávislosti, suverenity a práva lidí na sebeurčení podle článků I, II, III, IV a VII Helsinských dohod z 1975;
- 2) podporujeme Chartu 77 v požadavcích, aby vláda Československa naplnila občanská a politická práva definována v Helsinské dohodě a v zákoně 120/75, přijatém Federálním shromážděním 11. listopadu 1975;
- 3) vyzýváme vládu Československa, aby se zdržela perzekuce Chartistů a dalších občanů, kteří pouze vyžadují dodržování československých zákonů a mezinárodních úmluv o občanských a politických právech, které vláda podepsala;
- 4) vyzýváme československou vládu, aby odstranila nebo upravila všechny zákony, které buď porušují, nebo omezují občanská a politická práva definovaná Helsinskou dohodou;
- 5) vyzýváme Komisi pro lidská práva při Organizaci spojených národů, aby učinila československou vládu zodpovědnou za periodický výčet opatření, která zajišťují naplňování Mezinárodních konvencí o občanských a politických právech v zemi;

²⁸ Ibid., Rada svobodného Československa prezidentu Carterovi, 8. března 1978.

6) vyzýváme všechny signatářské státy Helsinské dohody, aby učinily vládu Československa zodpovědnou za plnou implementaci dohod a všech mezinárodních ujednání, které z dohod vyplývají.

New York, 1. ledna 1978²⁹

Jiří Horák žádal vedení Rady svobodného Československa, aby podpořila „Petici 78“, a navrhl širší distribuci dokumentu.³⁰

Boji československého exilu za lidská práva pomáhala zvyšující se sympatie amerického Kongresu (zejména poslankyně Eriky Schlagerové) a organizace Helsinki Watch (zejména Jeri Laberové). Americký spisovatel Arthur Miller se angažoval v případě vypovězeného československého dramaturga Pavla Kohouta. Polské odborové hnutí (které vedlo k založení Solidarity), zvolení polského papeže Jana Pavla II a zvyšující se perzekuce sovětských disidentů rovněž přispívaly k zvýšenému zájmu Západu o situaci ve východní Evropě.³¹

V Československu byl po ukončení Bělehradské konference KBSE založen Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS). Dne 6. listopadu Charta 77 společně s VONS zaslaly dopis generálnímu tajemníkovi OSN Kurtovi Waldheimovi a hlavám všech signatářských států Helsinské dohody.³² Rada svobodného Československa podpořila tento dokument a napsala dopis prezidentu Carterovi a dalším státníkům, v němž požadovala, aby „Československo plnilo své mezinárodní a ústavní závazky v oblasti lidských práv a základních svobod svých občanů“.³³

V Evropě se této kauzy chopil časopis *Listy*, vydávaný v Římě bývalým funkcionářem Komunistické strany Československa a bývalým ředitelem Československé státní televize Jiřím Pelikánem, který odešel do exilu po sovětské okupaci Československa. Záhy po odchodu do emigrace Pelikán založil exilovou organizaci Skupina *Listy*, která se odvolávala na reformní proces Pražského jara. *Listy* publikovaly prakticky všechny dokumenty Charty 77 a VONS, zpravidla v jejich úplném znění.³⁴ Pelikán věřil, že založení Charty 77 reprezentovalo nejvýznamnější změnu v Československu od začátku „normalizace“ (což byl oficiální název pro politické uspořádání po roce 1968), a používal *Listy* jako fórum pro distribuci dokumentů Charty 77 československému exilu v západních zemích.³⁵

²⁹ Ibid., *Petition '78*, 1. ledna 1978.

³⁰ Ibid., J. Horák představenstvu Rady svobodného Československa, 30. ledna 1978.

³¹ Povolný, *Zápas o lidská práva*, 168–173.

³² ČČSES, Fond Rada svobodného Československa, Otevřený dopis Charty 77 a VONS Kurtu Waldheimovi a hlavám států, které podepsaly Helsinskou deklaraci, 6. listopadu 1978.

³³ Ibid., *Solidarita s Chartou 77*, Sdělení tisku (press release) od Rady svobodného Československa IV/24, 4. prosince 1978.

³⁴ Dušan Havlíček, *Listy v exilu* (Olomouc: Burian a Tichák, 2008), 41.

³⁵ Caccamo, *Jiří Pelikán*, 56.

Rada svobodného Československa se u příležitosti 30. výročí svého založení neochvějně postavila na podporu činnosti Charty 77 a VONS.³⁶ Dne 18. dubna 1979 byli zástupci Rady pozváni na neformální schůzku s úředníkem State Departmentu Robertem L. Barrym, týkající se budoucích vztahů Spojených států a Československa. Na této schůzce se rovněž diskutovalo o lidských právech a ze schůzky vyplynulo, že otázka porušování lidských práv v sovětském bloku bude na pořadu Madridského setkání KBSE.³⁷

Podpora pro činnost Charty 77 byla vyjádřena na semináři organizovaném skupinou Opus Bonum v západoněmeckém Frankenu. Na tomto semináři bylo přítomno kolem sta reprezentantů československého exilu, včetně řady signatářů Charty 77 v exilu.³⁸

V červnu 1979 bylo v Československu zatčeno a obviněno z protistátní činnosti deset zástupců Charty.³⁹ V říjnu 1979 šest členů Charty 77 a VONS bylo usvědčeno z „rozvracení republiky“ a odsouzeno do vězení.⁴⁰ Den poté mezinárodní organizace pro lidská práva Helsinki Watch a PEN-American Center sponzorovaly a zorganizovaly protestní demonstraci v New Yorku. Rada svobodného Československa vydala protestní prohlášení.⁴¹

V roce 1979 byl Jiří Pelikán zvolen do Evropského parlamentu. Rada svobodného Československa poslala všem nově zvoleným poslancům gratulaci a zároveň žádost, aby byla utvořena komise pro monitorování realizace Helsinských dohod.⁴² Pelikán v děkovním dopisu Povolnému, Zichovi a Horákovi z Rady zástupce exilu ujišťoval o svém zájmu na produktivní spolupráci s Radou.⁴³ Evropský parlament však Pelikánův návrh na vytvoření monitorovací komise nepodpořil, rezoluce odsuzující stíhání členů Charty 77 nicméně byla Evropským parlamentem přijata.⁴⁴

Otázka spolupráce Rady s Jiřím Pelikánem byla problematická a rozdělovala její členy. Zatímco část členů spatřovala užitečnost spolupráce na základě, že „on může prosazovat naši agendu v Evropském parlamentu“,⁴⁵ jiní členové Rady ostře

³⁶ CČSES, Fond Rada svobodného Československa, *Projev předsedy výkonného výboru RSC na schůzi zastupitelstva v New Yorku*, 24. února 1979; *Prohlášení zastupitelstva RSC*, 25. února 1979.

³⁷ Povolný, *Zápas o lidská práva*, 176–186.

³⁸ CČSES, Fond Rada svobodného Československa, *Seminář o Chartě 77 ve Frankenu* 29. 3. – 1. 4. 1979; Sdělení tisku od Rady svobodného Československa V/12, 6. června 1979.

³⁹ *Ibid.*, *Nová persekuce v Československu*, 6. června 1979.

⁴⁰ *Ibid.*, *Czechoslovak Newsletter*, IV (37/38), září–říjen 1979.

⁴¹ *Ibid.*, *Prohlášení Rady svobodného Československa*, 24. října 1979.

⁴² *Ibid.*, Sdělení tisku od Rady svobodného Československa, V/15, *Dopis poslancům evropského parlamentu*, 17. července 1979.

⁴³ *Ibid.*, J. Pelikán M. Povolnému, J. Zichovi a J. Horákovi, 7. července 1979.

⁴⁴ *Ibid.*, J. Pelikán M. Povolnému, 17. července 1979.

⁴⁵ *Ibid.*, E. Řehák M. Povolnému, 11. září 1979.

protestovali. Nejsilněji vyjadřoval svou opozici Felix Uhl. Uhl připomínal Radě Pelikánovu minulost,⁴⁶ a dokonce připravil návrh dopisu Rady předsedkyni Evropského parlamentu Simone Veilové, v kterém popisuje Pelikánovu minulost a vyjadřuje přesvědčení, že Pelikán nemá mít právo vystupovat v novém Evropském parlamentu jako mluvčí států východní Evropy.⁴⁷ Tento návrh byl Radou zamítnut a dopis nebyl nikdy odeslán.

V projevu k čtvrtému výročí podepsání Helsinského závěrečného aktu americký prezident Carter specificky zmínil porušování lidských práv v Československu a perzekuci členů Charty 77. Řada členů amerického Kongresu se připojila. Kanadská pobočka Rady v Torontu adresovala světovým vůdcům a mezinárodním organizacím výzvu k protestu proti perzekuci československých disidentů.⁴⁸

Madridská konference

Další schůze KBSE se konala v Madridu a trvala od 11. listopadu 1980 do 9. srpna 1983. Československé exilové organizace začaly s přípravnými pracemi už v roce 1979. Reprezentanti východoevropských krajanských skupin v USA se sešli s poradcem amerického ministra zahraničí, Matthewem Nimetzem, k diskuzi o přípravě Madridské konference. Čechoslováci byli reprezentováni Československou národní radou v Americe, krajanskou organizací, která vyslala Annu Faltusovou. Rada svobodného Československa coby reprezentant československého exilu nebyla přizvána.⁴⁹ Tento fakt přiměl člena Rady Jaroslava Zicha sepsat analýzu situace a pokázat na některé taktické chyby v činnosti Rady. Své názory Zich shrnul v dopise členům Rady, jmenovitě Povolnému, Kvetkovi a Horákovi: „Věřím, že je důležité začít přípravu pro Madrid více specificky. Doposavad jsme na schůzích diskutovali obecně. Během roku jsme ustanovili komisi, ale v podstatě jsme nedokázali nic.“⁵⁰

Ve svém novoročním pozdravu domovu se Rada znovu vrátila ke svému zámeru připravit pro Madrid rozbor otázky, „zda mezinárodní zákon může zajistit lidskou důstojnost a respekt pro lidská práva, i když zákony a nařízení specifické země jsou v konfliktu s mezinárodní dohodou“.⁵¹

⁴⁶ Ibid., F. Uhl M. Povolnému a R. Fraštickému, 5. září 1979.

⁴⁷ Ibid., Návrh nezaslaného dopisu od Rady svobodného Československa Simoně Veilové, 30. září 1979.

⁴⁸ Povolný, *Zápas o lidská práva*, 190–192.

⁴⁹ CČSES, Fond Rada svobodného Československa, Zápis ze schůze Československé národní rady v Americe, 6. listopadu 1979.

⁵⁰ Ibid., J. Zich M. Povolnému, M. Kvetkovi a J. Horákovi, 15. prosince 1979.

⁵¹ Ibid., Sdělení tisku od Rady svobodného Československa V/24, *Novoroční pozdrav domovu*, 11. prosince 1979.

Již v lednu 1980 Československá národní rada v Americe vydala „Zprávu o situaci v dodržování Helsinských dohod v Československu“.⁵² Tento dokument systematicky identifikoval porušování jednotlivých principů dohody, zejména principu 7: „Respektování lidských práv a svobod“. Tato „Zpráva“ se soustředila na nedávný proces se šesti signatáři Charty 77 a členy VONS a na porušování československého právního řádu tím, že českoslovenští aktivisté za lidská práva, žijící v cizině s povolením československých úřadů, byli zbavováni československého občanství. V dubnu 1980 byl opublikován ještě působivější dokument nazvaný „Československo od Bělehradu“.⁵³

Evropská exilová skupina nazvaná „Československý poradní sbor v západní Evropě“ a reprezentovaná Rudolfem Václavíkem z Anglie⁵⁴ poslala všem signatářským státům zvláštní memorandum. Toto memorandum mělo dvě části: 1) Perzekuce Chartistů 77 a jejich přívrženců; 2) Odebrání (sic) československého občanství. Součástí memoranda byly konkrétní příběhy odsouzení a zamítnutí odvolání československými soudy a úředníky.

Rada svobodného Československa vyzvala v září 1980 všechny československé demokratické exilové organizace ve světě k přípravě „společné výzvy“ pro Madridskou konferenci. Výzva měla být zveřejněna na konferenci exilové Československé společnosti pro vědu a umění ve Washingtonu v říjnu 1980. Návrh „Společné výzvy“ byl připraven Mojmírem Povolným. Povolný v závěru píše:

„Přicházíme s touto výzvou jakožto reprezentanti Československé demokratické tradice. Jsme si vědomi, že mluvíme za všechny naše bratry a sestry v Československu, že splnění závazků a slibů Závěrečného aktu všemi signatáři má životní důležitost pro blaho každého občana, že otázka lidských práv a svobod je otázkou mezinárodní a že osud Evropy a naší civilizace spočívá na jejím dodržování a její obraně.“⁵⁵

Tato „Výzva“ byla podepsána jednadvaceti československými organizacemi.

Na začátku října 1980 Rada zaslala memorandum všem státům účastnícím se v KBSE⁵⁶ a přiložila dokument sestavený Chartou 77 a nazvaný „Porušování Helsinských dohod v Československu“.⁵⁷ Zvláštní pozornost byla věnována dopisu

⁵² Ibid., *Situation Report on the Compliance in Czechoslovakia with the Helsinki Accords*, Československá národní rada v Americe, leden 1980.

⁵³ Ibid., *Czechoslovakia since Belgrade*, Československá národní rada v Americe, 2. dubna 1980.

⁵⁴ Ibid., Memorandum Československého poradního sboru v západní Evropě, 21. března 1980.

⁵⁵ Ibid., Rada svobodného Československa dvaceti demokratickým československým exilovým organizacím po světě, 29. září 1980.

⁵⁶ Ibid., Memorandum Rady svobodného Československa, 9. října 1980.

⁵⁷ Ibid., *Violations of the Helsinki Accords in Czechoslovakia*, dokument Charty 77.

Charty československému prezidentovi Gustávu Husákovi. V tomto dopise Marie Hromádková a Miloš Rejchrt žádali, aby „stát, jehož jsme občané, přispěl pozitivně k vyjednávání o problémech lidských práv a základních svobod“.⁵⁸

Československý exil ve Spojených státech byl v Madridu reprezentován Bětkou Papánkovou (členkou Československé národní rady v Americe), která se stala oficiální členkou americké delegace. Doporučil ji její manžel, bývalý československý vyslanec u Spojených národů, Ján Papánek. Mojmír Povolný (Rada svobodného Československa) obdržel na konferenci status pozorovatele. Po návratu z Madridské konference referoval o svých zkušenostech Radě.⁵⁹ Ve svém referátu Povolný zdůraznil příspěvky Pavla Tigrida, Československé národní rady v Americe a Československé národní asociace Kanady.

Další události v průběhu Madridské konference byly ovlivněny faktem, že prezident Carter nebyl již v listopadu 1980 znovu zvolen a nový americký prezident, Ronald Reagan, byl odhodlán zaujmout proti Sovětskému svazu a jeho satelitům tvrdší linii.

Výzva Rady svobodného Československa přispěla k tomu, že Závěrečný protokol Madridské konference se zmínil o porušování lidských práv a že bylo rozhodnuto uspořádat mimořádnou konferenci KBSE o lidských právech v Ottawě v roce 1985. Pro schůzi expertů na lidská práva v Ottawě podpořila Rada intervenci Československé národní asociace v Kanadě, která znovu dokumentovala porušování lidských práv v Československu.⁶⁰ V závěrečném projevu americký ministr zahraničí George Shultz ocenil jako hrdiny polské pracující, československé intelektuály, východoněmecké kněze a sovětské disidenty. Dá se říci, že Madridská konference představovala jasný pokrok v odhodlání Západu účastnit se boje za lidská práva v zemích východního bloku. Českoslovenští disidenti doma a československý exil na Západě byli výsledky těchto jednání značně povzbuzeni.⁶¹ Další schůze KBSE byla naplánována na rok 1986 ve Vídni.

Vídeňská konference

V září 1985 zaslala Rada memorandum prezidentovi Reaganovi před jeho schůzkou se sovětským vůdcem Michaiilem Gorbačovem. V memorandu bylo napsáno:

⁵⁸ Ibid., Charta 77 prezidentu G. Husákovi, 17. září 1980.

⁵⁹ Ibid., *Zpráva předsedy výkonného výboru Mojmíra Povolného o účasti na konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě v Madridu*, 23. března 1981.

⁶⁰ Ibid., 225–229.

⁶¹ Povolný, *Zápas o lidská práva*, 221–222.

„Komunistické autority v Československu tvrdě potlačují občanská a politická práva občanů, perzekvují členy Charty 77 a VONS a udržují represivní vnitřní systém, který vážně narušuje svobodu svědomí, náboženství, vyjadřování a sdružování každého občana.“⁶²

Memorandum nabádalo Reagana, aby požadoval spolupráci Gorbačova se Spojenými státy na ukončení těchto křivd.

Rada nebyla v dalším prosazování tématu lidských práv osamocena. První číslo časopisu *Listy* za rok 1985 vydalo šestnáctistránkový dokument Charty 77 nazvaný „Osm let Charty 77“.⁶³ Ve Velké Británii se otázkou lidských práv zabývaly přinejmenším dvě exilové organizace. První, Palach Press, založená v roce 1974 Janem Kavanem, poskytovala informace o vývoji v Československu, získávané z nejrůznějších nevládních zdrojů, západním žurnalistům, organizacím a exilu.⁶⁴ Od ledna 1978 Palach Press publikoval „Informace o Chartě 77“. Publikovány byly v plném znění všechny dokumenty Charty 77 a VONS. Politický poradce britského premiéra o Palach Pressu napsal:

„Mezi ty, kdo řídí Palach Press, patří Jiří Pelikán, dřívější ředitel Československé televize a jeden z vůdčích emigrantů žijící v Římě, a Jan Kavan, vůdce československého studentského hnutí v 1966. Ten je zřejmě hybnou silou organizace.“⁶⁵

Další organizace, která poukazovala na porušování lidských práv, byla Free Central European News Agency v čele s Josefem Jostenem. Josten upozornil na existenci VONS britské ministerstvo zahraničí.⁶⁶ Britové v důvěrné zprávě charakterizovali Jostena jako „židovského uprchlíka, schopného organizátora a businessmana“. Avšak v závěru zprávy se píše: „Ačkoliv jeho srdce je bezesporu na pravém místě, udržujeme od něho odstup, protože jeho emocionálnost je kontraproduktivní, jeho materiál ne vždy prověřený.“⁶⁷

Jedna z důležitých akcí Rady bylo vyjednávání s polskou vládou v exilu, sídlící v Londýně, o společném postupu v boji za lidská práva a proti komunismu. Společný postup byl ohlášen na tiskové konferenci ve Vídni v listopadu 1986.

⁶² CČSES, Fond Rada svobodného Československa, Rada svobodného Československa prezidentu R. Reaganovi, 10. září 1985.

⁶³ *Ibid.*, *Listy*, ročník 15, příloha k č. 1, 1985.

⁶⁴ London School of Economics (LSE), Archives and Rare Books, European Nuclear Disarmament (END) Collection, *Palach Press Infoch Summary and Subscription Order Form*.

⁶⁵ National Archives (London), Public Record Office (PRO), Svazek FCO28/3298, T. McNally (politický poradce britského premiéra) K. Ingallové z Palach Pressu, 8. srpna 1978.

⁶⁶ *Ibid.*, Svazek FCO28/3717, J. Josten P. Blakerovi, 1. listopadu 1979.

⁶⁷ *Ibid.*, Svazek FCO28/3717, důvěrná zpráva o panu Josefu Jostenovi připravená M. Jonesem, International Research Department, 4. března 1975.

Vídeňská schůze KBSE trvala od 4. listopadu 1986 do 19. ledna 1989. Československé exilové organizace se na tuto konferenci pečlivě připravovaly. V květnu 1986 byl Mojmir Povolný pozván vedoucím oficiální americké delegace Warrenem Zimmermannem na fórum KBSE, organizované společně State Departmentem a nadací zvanou Výzva svědomí.⁶⁸ Československá národní rada v Americe připravila k chystané konferenci vlastní memorandum.⁶⁹ V téže době byl připraven Komisí pro podporu lidských práv v Československu další dokument, nazvaný „Situace v Československu po madridské konferenci týkající se dodržování Závěrečného aktu v Helsinkách a madridského závěrečného dokumentu“.⁷⁰ Lidská práva byla diskutována dále v několika článcích v deníku New York Times. Komentář napsaný Warrenem Zimmermannem s titulem „Moskva musí zaplatit za zneužívání lidských práv“ však specifickou zmínku o Československu neobsahoval.⁷¹

Československá národní rada v Americe navrhla Radě svobodného Československa zorganizovat u příležitosti zahájení KBSE schůze ve Vídni veřejnou demonstraci. Mojmir Povolný se obrátil s výzvou k spoluúčasti na řadu exilových organizací.⁷² Demonstrace se uskutečnila večer 3. listopadu a byla vysílána Rakouskou televizí. Rada svobodného Československa současně zorganizovala tiskovou konferenci, na které byli přítomni také Polská vláda v exilu, Svobodní Rumuni, rovněž zástupci maďarské a běloruské emigrace.⁷³ Tisková konference byla přerušena slovenskými separatisty a reprezentanty sudetských Němců.

Rada prezentovala na Vídeňském setkání KBSE „Společné memorandum Rady svobodného Československa a Polské vlády v exilu“.⁷⁴ Memorandum žádalo účastníky setkání, aby zvážili osm bodů, které by zaručily československým a polským občanům jejich práva a občanské svobody. Také vyjadřovalo požadavek, „aby se uvnitř KBSE vytvořila instituce, na kterou by se mohli disidenti obracet se svými stížnostmi a přes kterou by mohli žádat nápravu“.

Československá národní rada v Americe zorganizovala v Sacharovově ústavu konferenci nazvanou „Neviditelný útlak: Metody společenské kontroly ve vyzrá-

⁶⁸ CČSES, Fond Rada svobodného Československa, Pozvání M. Povolnému od W. Zimmermanna, 21. května 1986.

⁶⁹ Ibid., Memorandum Rady svobodného Československa vídeňské schůze KBSE, 10. června 1986.

⁷⁰ Ibid., Committee for the Support of Human Rights in Czechoslovakia, *Situation in Czechoslovakia since the Madrid Review Meeting concerning Compliance with the Helsinki Final Act and the Madrid Concluding Document*, 30. června 1986.

⁷¹ Ibid., *New York Times*, Zimmermann, W., *Making Moscow pay the Price for Human Rights Abuses*, 1. srpna 1986.

⁷² Ibid., Dopis a dotazník československým exilovým organizacím, 10. září 1986.

⁷³ Ibid., Pozvání na mezinárodní tiskovou konferenci v Presse Club Concordia, 3. listopadu 1986.

⁷⁴ Ibid., *Joint Memorandum of the Council of Free Czechoslovakia and the Polish Government-in-Exile for the Review Meeting of the CSCE*, Vídeň, 3. listopadu 1986.

lém totalitním systému“. Mezi řečníky byli František Schwarzenberg, Vlastislav Chalupa, Ivan Gaďourek, Mojmir Povolný, Jiří Němec a Dagmar Vaněčková.⁷⁵

Rada společně s Československou národní radou v Americe a dalšími šestnácti exilovými organizacemi předložila na setkání KBSE společnou petici, v které požadovala odsunutí sovětských vojsk z Československa a uznání Charty 77 jako nevládní monitorovací organizace, která dohlíží na plnění závazků Helsinského závěrečného dokumentu.⁷⁶

V prosinci 1986 se sešel výkonný výbor Rady, aby zhodnotil výsledky Vídeňské konference, a vydal memorandum, v kterém požadoval, aby všichni signatáři Helsinského závěrečného dokumentu zaručili, že Československo bude dodržovat to, k čemu se zavázalo.⁷⁷

V lednu 1987 Rada společně s Československou národní radou v Americe adresovala memorandum americkému vyslanci KBSE Warrenu Zimmermannovi. V memorandu se píše o specifických případech porušování Helsinských dohod v Československu, ale autoři také poukazují: „Neuniklo nám, že západoevropské, americké a kanadské delegace měly tendenci se zaměřit na sovětské přestupky, zatímco státům východní a střední Evropy nebyla věnována stejná pozornost.“⁷⁸

V lednu 1987 Komise Spojených států při KBSE navrhla Chartu 77 na Nobelovu cenu za mír. Nominační dopis byl podepsán Steny Hoyerem, předsedou komise, a čtrnácti senátory a kongresmany, kteří byli členy komise.⁷⁹

V březnu 1987 Rada protestovala proti perzekuci hudební kapely Jazzová sekce československou justicí.⁸⁰ V témže roce Rada zaslala prezidentu Reaganovi několik dopisů týkajících se nadcházejícího setkání s Michailem Gorbačovem.⁸¹ Po tomto setkání Rada napsala dopis vyjadřující zklamání: „Jsme obzvláště zklamáni, že se nenašla příležitost při Vašem setkání s Michailem Gorbačovem vznést otázku sovětské dominance střední a východní Evropy.“

⁷⁵ Ibid., Pozvání na vědecké symposium *Invisible Oppression, Methods of Social Control in a Mature Totalitarian System*, 6. listopadu 1986; Memorandum připravené Československou národní radou v Americe, *On Invisible Oppression in Czechoslovakia*, 6. října 1986.

⁷⁶ Povolný, *Zápas o lidská práva*, 258.

⁷⁷ Ibid., 265–269.

⁷⁸ CČSES, Fond Rada svobodného Československa, *A Memorandum on the Early Phase of the Vienna Follow-Up Conference of CSCE*, 27. prosince 1986.

⁷⁹ Ibid., Tisková zpráva KBSE, *Helsinki Commission nominates Charter 77 for Nobel Peace Prize*, 30. ledna 1987.

⁸⁰ Ibid., *The Real Violations of Human Rights in Czechoslovakia: The Jazz Section, the Reverend Jan Dus and Petr Pospíchal*, 15. března 1987.

⁸¹ Ibid., M. Povolný a R. Fraštacký prezidentu R. Reaganovi, 1. září 1987, 11. listopadu 1987 a 14. prosince 1987.

Československá národní rada v Americe poté sponzorovala „Společné prohlášení československých organizací ve svobodném světě“. V dokumentu se píše:

„Západní velmoci mají dostatek síly, aby podpořily demokratizační úsilí populace komunistických států prostřednictvím informací, kulturních výměn a diplomatických akcí, aby omezily ekonomickou pomoc a technickou asistenci do takové míry, že vlády budou nuceny rozšířit práva občanů a jejich základní svobody, aby pokračovaly ve vývoji obranných schopností, zvláště SDI.“⁸²

V březnu 1988 Rada svobodného Československa poukázala na obnovu brutálních opatření, jimiž komunistická státní moc reagovala na žádost občanů o větší náboženskou svobodu.⁸³ V den 20. Výročí sovětské invaze do Československa, prezident Reagan vydal následující prohlášení:

„Stateční muži a ženy této země, jako jsou signatáři Charty 77, pokračují v boji za svobodu a dlouho zpožděné reformy, v které Češi a Slováci doufají. U příležitosti tohoto výročí salutujeme těmto lidem a vyjadřujeme plný souhlas s jejich přesvědčením, že nakonec pravda zvítězí.“⁸⁴

Československá vláda podala návrh, aby se ekonomická schůze KBSE konala v Československu. Vedoucí americké delegace KBSE, Zimmermann, však tento návrh odmítl s poukazem na zásah komunistické státní moci proti sympoziu „Československo 88“ v Praze.⁸⁵ Rada svobodného Československa také podpořila podmínky kladebné americkou delegací pro případné konání schůze KBSE v Moskvě v 1991.⁸⁶ Je zřejmé, že přístup americké delegace k otázce porušování lidských práv byl ve Vídni k požadavkům československého exilu ještě vstřícnější než na předchozí schůzi v Madridu.

Na 20. výročí sovětské invaze do Československa vydala Rada prohlášení s požadavkem na odsun sovětských vojsk z Československa a ukončení perzekuce disidentů. Na konci roku 1988 Rada vyzvala v dalším prohlášení československé občany, aby požadovali obnovu demokracie v Československu.⁸⁷

Vídeňská konference skončila 19. ledna 1989. Tři dny před koncem schůze New York Times napsaly: „35 národů ohlašuje smlouvu o ochraně lidských práv.“⁸⁸

⁸² Ibid., *Czechoslovak Newsletter*, XII (134), listopad 1987.

⁸³ Ibid., Rada svobodného Československa prezidentu R. Reaganovi, 20. března 1988.

⁸⁴ Ibid., *The White House, Statement by the President*, 20. srpna 1988.

⁸⁵ Ibid., M. Povolný R. H. Frowickovi, 28. prosince 1988.

⁸⁶ Ibid., M. Povolný W. Zimmermannovi, 1. prosince 1988.

⁸⁷ Povolný, *Zápas o lidská práva*, 275–283.

⁸⁸ CČSES, *New York Times, 35 Nations issue East-West Pact to protect Broad Human Rights*, 16. ledna 1989.

Závěr

Situace v Československu, navzdory pokračující perestrojce v Sovětském svazu, nebyla povzbuzující. Rada svobodného Československa se obrátila na nového amerického prezidenta, George H. W. Bushe, s písemnou žádostí o podporu v čtrnácti bodech, které Rada považovala za důležité pro obnovu a ochranu občanských svobod v Československu, „což je, podle našeho přesvědčení, v souladu se zájmy Spojených států“.⁸⁹

Rok 1989 nezačal pro československé bojovníky za lidská práva dobře. Lednová demonstrace, konaná k dvacátému výročí smrti Jana Palacha, byla brutálně potlačena policií. V únoru byl Václav Havel odsouzen k devíti měsícům vězení za „protistátní aktivity“. Sedm aktivistů za lidská práva bylo rovněž odsouzeno za účast na vzpomínkové demonstraci k výročí Palachovy smrti.⁹⁰

V únoru 1989 předseda Americké helsinské komise navrhl Václava Havla na Nobelovu cenu za mír.⁹¹ Na začátku dubna vysílalo Rádio svobodná Evropa prohlášení Rady svobodného Československa, v kterém ostře odsoudila přístup Komunistické strany Československa k žádostem o vyšetřování policejní brutality při lednových demonstracích.⁹²

Východní Evropa se v průběhu roku 1989 rychle měnila. Kritický obrat nastal v Praze, když se východoněmečtí a čeští činitelé se rozhodli povolit východoněmeckým uprchlíkům ukrývajícím se na západoněmeckém vyslanectví v Praze odejít do Západního Německa. Dne 9. listopadu padla berlínská zeď, československá vláda však pokračovala v úřadě. Dne 17. listopadu policie zaútočila na povolenou studentskou demonstraci, která přerostla v masový protest volající pro odchod komunistického režimu. Rada svobodného Československa se sešla 17. listopadu a odeslala předsedovi vlády Ladislavu Adamcovi telegram, jehož text zněl:

„Rada svobodného Československa protestuje s velkým rozhořčením proti brutálnímu pokusu potlačit manifestaci za svobodu a demokracii v Praze, k němuž došlo 17. listopadu. Zároveň žádáme, aby ti, kdo byli zodpovědní za tento čin, byli okamžitě odvoláni z úřadu a aby členové bezpečnostních sborů, kteří se dopustili brutálních činů, byli potrestáni.“⁹³

⁸⁹ Ibid., *Czechoslovak Newsletter*, XIV (148), *Letter to President-elect George Bush*, 4. ledna 1989.

⁹⁰ Ibid., *Czechoslovak Newsletter*, XIV (149/150), únor/březen 1989.

⁹¹ *Congressional Record*, ročník 135, č. 12, *Helsinki Commission Chairman nominates Czechoslovak Human Rights Activist for Nobel Peace Prize*, 7. února 1989.

⁹² Povolný, *Zápas o lidská práva*, 287–289.

⁹³ Ibid., 294–295.

Komunistický režim v Československu se zhroutil 24. listopadu, když generální tajemník Komunistické strany Československa, Milouš Jakeš, rezignoval v přímém televizním projevu.

Dne 28. listopadu zaslala Rada svobodného Československa dopis vůdci nově utvořeného Občanského fóra, Václavu Havlovi. Závěr dopisu zní:

„Jsme šťastní, že naše pozice v principu souhlasí s Vašimi požadavky a je důkazem jednoty našich myšlenek. [...] Váš úspěch znamená velké povzbuzení a zdroj síly pro budoucí aktivity. [...] Můžete se spolehnout na naši plnou podporu a ochotu pomoci kdekoliv budeme schopní.“⁹⁴

Rada sledovala vývoj situace v Praze a odsoudila vytvoření „nové vlády“, složené hlavně z komunistů.⁹⁵ Později podporovala prozatímní vládu vedenou Mariánem Čalfou a gratulovala Václavu Havlovi k zvolení prezidentem.⁹⁶ Tak skončila čtyři desetiletí totalitního režimu a splnil se sen československého exilu o svobodné vlasti.

Československý demokratický exil nemohl hrát hlavní roli při pádu komunistického režimu v Československu. Jeho role byla podpůrná: informovat západní vlády a veřejnost o represivních akcích a o porušování základních práv a svobod, poukazovat na nedodržování Helsinských dohod, stimulovat zájem západních vlád o rozšiřování občanských svobod za železnou oponou a podporovat disidentské skupiny, jako byla Charta 77. Těto role se zhostil se ctí, a svým působením tak přispěl k pádu totality v Československu.

⁹⁴ CČSES, Fond Rada svobodného Československa, Rada svobodného Československa Václavu Havlovi, 28. listopadu 1989.

⁹⁵ Povolný, *Zápas o lidská práva*, 296.

⁹⁶ *Ibid.*, 296–298.

TURECKO JAKO ENERGETICKÝ KORIDOR NA TRASE VÝCHOD–ZÁPAD

EMIL SOULEIMANOV*

Abstract

Turkey as an Energy Hub on the East–West Route

This article is an attempt to explore the increasing role of Turkey as an energy hub linking the oil and gas fields to the east of its borders, notably in the Caspian Sea, Persian Gulf and adjacent areas, to European markets. The text is divided into two parts, the first part examining the oil pipeline routes passing through Turkish soil, and the second part focusing on existing and prospective gas pipelines with emphasis on the Nabucco project. The article further provides an analysis of political implications of Turkey's position as an important transit country in the regional context and a prospective EU member state.

Keywords: Turkey, energy, transit, oil and gas, pipelines

V posledních letech jsme svědky stále aktivnějších snah EU o diverzifikaci dodávek strategických surovin, ropy a zemního plynu, a tím i o snížení rizikové závislosti na dovozu těchto energií z jediné země – Ruska. V současné době tvoří podíl importu ropy z Ruska do unijních zemí přinejmenším 25 %, zemního plynu pak celých 40 %.² Závislost zemí střední a východní Evropy na dovozu zemního plynu z Ruské federace je pak na rozdíl od zemí severní, západní a jižní Evropy (téměř) absolutní, resp. velmi vysoká.³

* Výzkum na této studii byl podpořen grantem GA ČR s názvem Asymetrické hrozby a národní bezpečnost: vyhodnocení stávajících a perspektivních bezpečnostních hrozeb a rizik pro ČR a EU (GA407/07/1315).

² Accompanying document to the Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council concerning measures to safeguard security of gas supply and repealing Directive 2004/67/EC, resp. Assessment report of directive 2004/67/EC on security of gas supply, COM/2009/363 European Commission, 16. 7. 2009, 33.

³ V případě pobaltských zemí a Finska tvoří 100 %, Slovenska 98 %, České republiky 77 %, Maďarska 70 %, Polska 48 %. Ibid.

Diverzifikační úsilí unijních států se setkává s pochopením v Turecku. Tato země se stabilně rostoucí ekonomikou se nejenže sama potýká se stále větší poptávkou po ropě a zemním plynu, ale i má eminentní zájem stát se klíčovým euroasijským energetickým koridorem. Snaha zaujmout postavení strategické energetické křižovatky na pomezí ruské Sibiře, Kaspického regionu, Perského zálivu a Středního východu obecně je patrná zejména v zahraničně politickém uvažování vládnoucí strany AKP, zainteresované na upevnění mezinárodně politického postavení Turecka jako významné transregionální země, usilující o vstup do EU.⁴ Tato snaha nepřekvapí, vezmeme-li v úvahu, že se samotné Turecko nachází, resp. sousedí s oblastmi, kde se nacházejí cca. tři čtvrtě veškerých prozkoumaných zásob ropy a zemního plynu.

Závislost Turecka, které postrádá jakékoli významné zdroje ropy a zemního plynu, na dovozu strategických surovin v současné době činí 65 % spotřeby energií, přičemž v následujících méně než dvou desetiletích se má tento podíl zvýšit o dalších 10 %.⁵ Již počínaje kaspickým ropným boomem z první poloviny minulého desetiletí se Ankara snaží hrát významnou roli na poli transportu strategických surovin na trase východ-západ; neobyčejně výhodné postavení maloasijského poloostrova totiž skrývá velký tranzitní potenciál pro dodávky surovin z Kaspického moře, Ruska, ale i Perského zálivu potažmo Středního Východu a severoiráckých ložisek do Evropy. Ačkoliv přední úlohu ve smyslu turecko-unijní energetické spolupráce v současné době zaujímá vlajková loď Bruselu, projekt Nabucco, jenž má zajistit zásobování (středo)evropského trhu zemním plynem z kaspických nalezišť, kaspický směr, jak již bylo naznačeno, není jediný. V posledních letech totiž sílí spolupráce Ankary s Teheránem v oblasti tranzitu iránského zemního plynu západním směrem a je jasné, že tato spolupráce může za jistých okolností sehrát nezanedbatelnou roli i z hlediska surovinové bezpečnosti Evropské unie. Není bez zajímavosti i současný stav a perspektivy turecko-iránské spolupráce v oblasti exportu ropy.

Právě těmto – i dalším – otázkám se budeme podrobněji věnovat na stránkách této stati, jejíž první část analyzuje v komparativní perspektivě ropné projekty a druhá část pojednává o stávajících a plánovaných plynovodech, v nichž figuruje Turecko jako tranzitní země a Írán jako perspektivně významný exportér těchto strategických komodit.

⁴ Podrobněji viz např. Tuncay Babali, „Turkey at the Energy Crossroads“, *The Middle East Quarterly* (Spring 2009): 25–33.

⁵ Zeyno Baran, „The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Implications for Turkey“, in *The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West*, ed. Frederick Starr and Svante Cornell (Washington, DC: Johns Hopkins University Press, 2005), 105.

Ropa

Baku–Tbilisi–Ceyhan

Ostře sledovaným projektem minulého desetiletí, který se přes veškeré peripetie dočkal realizace v letech 2005–2006, je projekt ropovodu Baku–Tbilisi–Ceyhan (BTC). Toto potrubí s kapacitou cca 1 mil. barelů ázerbájdžánské ropy denně z ropných nalezišť Azəri–Çıraq–Günəşli do tureckého středomořského přístavu Ceyhan s následující přepravou tankery do evropského Středomoří⁶ bylo kromě samotného vývoze aktivně podporováno vládami USA i méně významnými tranzitními zeměmi (Gruzií a Tureckem). Při jeho projektování se argumentovalo na Západě nutností snížit závislost na dodávkách ropy z Ruska, které prosazovalo konkurenční ropovod Baku–Novorossijsk, ale i napomoci k vymanění regionálních (nejdříve jihokavkazských, následně středoasijských) zemí z ruského područí. BTC, 1768 km dlouhý ropovod, který stál 3,9 mlrd. amerických dolarů (USD), má očekávanou životnost 40 let a je operován společností BP a State Oil Company of Azerbaijan Republic (Státní ropnou společností Ázerbájdžánské republiky, SOCAR); v současné době zajišťuje pouze jedno procento světové poptávky po „černém zlatě“ a jeho samotná vytiženost je přibližně dvoutřetinová.⁷ Ekonomický potenciál BTC je tak – i vzhledem k relativně malým zásobám ropy Ázerbájdžánu – spíše omezený a nelze v jeho souvislosti mluvit o citelném příspěvku k zajištění energetické bezpečnosti unijních zemí. Podle tvrzení mnoha komentátorů tak (geo)politické aspekty, zejména v kontextu oslabení ruské dominance v kavkazsko-středoasijském areálu a průniku Spojených států do kaspického regionu, převážily nad čistě ekonomickými motivy. Současné objemy transportu ropy prostřednictvím BTC jsou relativně nízké a v případě globálního poklesu cen této komodity by investice do ropovodu mohla přinést jen relativně nízký zisk, nesrovnatelný s (geo)politickými problémy a riziky, které realizaci projektu doprovázely a stále ještě doprovázejí.⁸

Z pohledu zaměření tohoto textu však nelze zapomínat na skutečnost, že se v případě BTC jedná o první strategicky významný projekt, jehož realizace umožnila nahlížet na Turecko jako na perspektivní euroasijský energetický koridor po linii východ–západ.⁹ Solidní jsou i příjmy Ankarý z tranzitu ázerbájdžánské

⁶ SOCAR News, 12. června 2009.

⁷ Daily Mail Online, 24. srpna 2008.

⁸ Podrobnou analýzu této problematiky podává Emil Souleimanov, *Ropa, geopolitika, etnopolitické konflikty a jejich vliv na zahraniční politiku Ázerbájdžánu, Arménie a Gruzie (1991–2007)* (Praha: VIP Books, 2008), 180–198.

⁹ Právě v návaznosti na BTC se začalo jednat o řadě dalších projektů tranzitu ropy a zemního plynu, které budou podrobeny analýze níže.

ropy, které nyní činí kolem 200 mil. USD ročně; s očekávaným růstem množství přepravované ropy se výhledově hovoří až o polovinu vyšších příjmeh.¹⁰ Realizace BTC pak umožnila Ankaře využít potenciálu přístavu Ceyhan, ve který ústí ropovod vedoucí ze severoiráckého Kirkúku. Dodávky ropy z Iráku však byly v posledních dvou desetiletích opakovaně ohroženy celkovou nestabilitou v zemi.¹¹ Potenciál Ceyhanu byl tak až do roku 2006 nedostatečně využit. Dalším přínosem BTC z pohledu Turecko je, že neznamená dodatečné zatížení tureckých úžin velkými ropnými tankery, což prospívá bezpečnosti Istanbulu s více než třináctimilionovou populací.

BTC však v sobě skrývá i řadu potenciálních nebezpečí a rizik. Předně, ropovod vede ve vzdálenosti pouze několika desítek kilometrů od de facto frontové linie mezi Náhorním Karabachem a Ázerbájdžánem. Mezi Baku a touto odbojnou enklávou, ovládanou Armény potažmo Arménii samotnou, panuje i přes příměří z roku 1994 značné napětí. Stále častěji tak dostávají průchod prohlášení ázerbájdžánského vedení o nutnosti získat Náhorní Karabach zpět pod ázerbájdžánskou kontrolu; jak Arménie, spojenec Ruska, tak především Ázerbájdžán již léta investují značné finanční prostředky do budování moderní armády, což bezpečnostní dilema Baku a Jerevanu nadále jen posiluje. V případě obnovení ozbrojeného konfliktu by se tedy dalo očekávat, že se obětí stane právě tento ropovod, jelikož bude snadným terčem útoků ze strany arménských jednotek. Vzhledem k celkové geopolitické situaci na jižním Kavkaze, ale i závazku Baku zajišťovat nerušený tok ropy, případně též zemního plynu, z oblasti Kaspického moře dále směrem na evropské trhy, se však v dohledné době obnovení války v Karabachu dá očekávat jen stěží; nicméně, i s touto možností je třeba ze střednědobého a dlouhodobého hlediska počítat. Dalším potenciálně značným rizikem pro nerušené fungování BTC je pokračující odbojná činnost kurdských separatistických bojůvek, hlásících se ke Kurdské straně pracujících (PKK); potrubí totiž vede v bezprostřední blízkosti oblastí považovaných separatisty za součást (severního) Kurdistánu a v minulosti z jejich strany opakovaně zazněla varování, že se BTC stane terčem útoků.¹² Prozatím se však k soustředěným útokům na potrubí ze strany PKK nedocházelo, resp. se jim dařilo zabránit; nicméně dílčí útok, uskutečněný v srpnu 2008 kurdskými separatisty, ukázal, že podobné útoky představují potenciální nebezpečí, které není možné zcela vyloučit.¹³ Jistě, ale vzhledem k zakonzervování stavu po válce v Jižní

¹⁰ *Hürriyet*, 19. dubna 2010.

¹¹ Tedy Válkou v Zálivu z roku 1991, uvalením embarga na Irák v 90. letech, napětím ve vztazích mezi Ankarou a severoiráckým regionem, kontrolovaným od 90. let de facto kurdskými separatisty atd.

¹² *Cumhuriyet*, 28. října 2007.

¹³ *Jamestown Terrorism Monitor*, 22. září 2008.

Osetii (srpen 2008) menší nebezpečí pro fungování ropovodu představuje i skutečnost, že se nachází v relativní blízkosti od zóny rusko-gruzínského ozbrojeného konfliktu.

Transkaspický ropovod

Jednou – ne-li jedinou – z možností posílení ekonomické efektivity BTC se jeví perspektivní napojení Kazachstánu, který, jak ukázaly výsledky geologického průzkumu, disponuje mnohem bohatšími zásobami ropy než Ázerbájdžán. Kazachstán by měl v následujících letech podle nejnovějších ujednání transportovat kolem 500 000 až 1,2 mil. barelů ropy denně tankery do Baku s následující přepravou do Ceyhanu nebo gruzínského přístavu Supsy a ruského Novorossijsku, odkud by měly být tyto objemy transportovány dále na západ, a to i přes turecké úžiny.¹⁴ V současné době se však o stabilních objemech transportu ropy tankery mluvit nedá; ty činí kolem 60 000 až 100 000 barelů denně.¹⁵ Zatím však není jasné, jaký podíl na přepravě tohoto množství by měl mít BTC potažmo Turecko. Ankara se totiž k plánům přepravy dodatečných množství ropy tankery přes beztak vyčíslené Bospor a Dardanely již tradičně staví velmi odmítavě.¹⁶

Jednou z možností jak stabilně napojit bohatá ložiska severozápadního Kazachstánu, předně naleziště Kašagan, k BTC je plánovaná výstavba Transkaspického ropovodu (TKR). Ropovod, který by měl napojit kazašský Atyrau s ázerbájdžánským Baku prostřednictvím potrubí, jež by vedlo po dně Kaspického moře, by podle současných výpočtů vyšel na tři až čtyři miliardy USD.¹⁷ Ačkoliv se o konkrétních objemech kazašské ropy, která by měla být transportována prostřednictvím TKR, nyní nemluví, předpokládá se, že by se jednalo o přinejmenším o milion barelů ropy denně.¹⁸ Jednání o tomto 700 km dlouhém potrubí probíhá – za účasti francouzského Totalu a americko-kazašského TengizChevroilu – mezi Astanou a Baku již od roku 2005; během těchto pěti let došlo k podepsání solidního množství memorand a rámcových dohod, ale o žádném konkrétním pokroku zatím není možné mluvit.

¹⁴ Viz interview kazašského ambasadora v Baku Serika Primbetova „Kazakhstan looks to ship more oil via Azerbaijan“ pro server *News.az*, <http://www.news.az/articles/16599>, 1. června 2010.

¹⁵ *Alexander Oil and Gas*, 9. května 2010.

¹⁶ Dle konvence z Montreaux (1936) si nemůže Ankara za tranzit přes Bospor a Dardanely nárokovat jakoukoliv kompenzaci.

¹⁷ *Pipeline and Gas Journal*, 16. října 2009.

¹⁸ *SOCAR News*, 18. května 2010. Na tomto místě je třeba uvést, že transport ropovodem představuje z dlouhodobého mnohem stabilnější prostředek tranzitu než tranzit tankery, u nichž je třeba počítat s prodlevami i vzhledem k povětrnostním podmínkám.

Tento stav je podmíněn řadou faktorů. Za prvé, výstavba jakéhokoliv – ať již ropného či plynového – potrubí, které by vedlo po dně Kaspického moře, je již tradičně terčem soustředěné kritiky ze strany Moskvy a Teheránu, které argumentují environmentálními obavami.¹⁹ Rusko a Írán upozorňují v této souvislosti na nebezpečí ekologické katastrofy, která by ohrozila unikátní floru a faunu Kaspického moře, izolovaného od oceánu. Nicméně je jasné, že výstavba tohoto ropovodu by představovala nebezpečí pro ekonomické a bezpečnostní zájmy Íránu a především Ruska, které se snaží prosazovat vlastní produktovody. Moskva totiž – prostřednictvím státní korporace Transněft – má značný vliv v Kaspickém ropovodním konsorciu (Caspian Pipeline Consortium), jehož potrubí spojuje obrovská kazašská naleziště Tengiz, Kašagan a Karačaganak s ruským Novorossijskem. Zajištění monopolu na export mimo jiné kazašských strategických surovin se v současné době jeví jako primární úkol Moskvy a dlužno dodat, že Rusku se prozatím daří oddalovat realizaci projektu Transkaspického ropovodu, stejně jako realizaci souběžného projektu Transkaspického plynovodu, předpokládajícího tranzit středoaasijského zemního plynu po dně Kaspického moře západním směrem.

Zemní plyn

Blue Stream

Vzhledem k mimořádným tempům růstu (vnitřní) turecké spotřeby zemního plynu – ta se během poslední dekády zvýšila trojnásobně²⁰ – bylo třeba urychleně začít pracovat na zajištění dostatečného přísunu i této komodity; několikaletá jednání s Moskvou o výstavbě plynovodu, který měl transportovat zemní plyn z přístavu poblíž Novorossijsku do severoanatského Samsunu, vyústila ve výstavbu 1213 km dlouhého potrubí po dně Černého moře, které začalo být funkční roku 2005. Projekt, jenž stál 3,2 miliardy USD, v současné době transportuje na 15 miliard kubických metrů zemního plynu ročně a má potenciál dosáhnout až 16 miliard; pokrývá tak z méně než dvou třetin současnou spotřebu Turecka po zemním plynu.²¹ Ačkoliv z krátkodobého hlediska se pro Ankaru jednalo o velmi žádoucí projekt, který byl díky soustředěným ruským snahám zrealizován bez zádrhelů, turecká závislost na dovozu této komodity z Ruska se znatelně prohloubila. Zejména ve světle rusko-

¹⁹ Primární motivace Teheránu je v tomto ohledu podmíněna snahou znemožnit export turkmenského zemního plynu na západ, resp. přímět Ašgabat k využití iránského území k jeho exportu.

²⁰ *Alexander Gas and Oil*, 19. května 2009.

²¹ Igor Torbakov, „Making sense of the current phase of Turkish-Russian relations“, *Jamestown Occasional Papers*, October 2007.

ukrajinských sporů o tranzit ruského plynu západním směrem, k nimž pravidelně docházelo od jara 2005, především však významného incidentu z ledna 2009, který ohrozil dodávky plynu střeoevropským spotřebitelům uprostřed kruté zimy, byla v Ankaře, stejně jako v evropských metropolích, stále ostřeji pocíťována nutnost diverzifikovat dodávky zemního plynu. I proto se pozornost Turků stále více upíná k alternativním směrům importu zemního plynu, a to z oblasti Kaspického moře potažmo z Íránu a řady dalších středovýchodních zemí.

Jihokavkazský plynovod

Současně s ropovodem BTC (2006) byl zprovozněn i plynovod Baku–Tbilisi–Erzurum, kterému se dostalo názvu Jihokavkazský plynovod (South Caucasian Gas Pipeline, JKP); toto 692 km dlouhé potrubí vede z Baku souběžně s trasou ropovodu BTC a spojuje bohaté ázerbájdžánské ložisko zemního plynu v Kaspickém moři Şah Deniz s východoanatolským Erzurumem, kde ústí ve vnitrozemskou plynovodní síť, která má zabezpečovat plynem předně východní a centrální části Turecka. Plynovod, ovládaný BP a norským Statoilem, transportuje v současné době 1,3 miliard kubických metrů zemního plynu za rok;²² má přitom potenciál dosáhnout až 20 miliard kubických metrů ročně. Současné objemy přepravy jsou relativně nízké a slouží především k zajištění neustále rostoucí poptávky uvnitř východního Turecka, kde panují kruté zimy, ale i Gruzie, která má právo odebírat 5 % veškerého přepravovaného objemu tohoto paliva.²³ Potenciál JKP spočívá především v aktivně diskutované možnosti napojení Kazachstánu a především Turkmenistánu prostřednictvím Transkaspického plynovodu z východu, resp. plánovaného projektu Nabucco, které by mělo spojit Erzurum se střední Evropou, případně prostřednictvím spojení Turecko–Řecko a Řecko–Itálie s jižní Evropou.

Nabucco

Jedním z nejostřeji sledovaných energetických projektů, který by měl zajistit pravidelný přísun značného množství kaspického, případně též středovýchodního zemního plynu do střední Evropy mimo ruské území, je od roku 2002 plynovod Nabucco.²⁴ Projekt Nabucco by měl napojit terminál zemního plynu v Erzurumu,

²² „South Caucasus Pipeline exports 1.3 bn cubic meters of gas“, *News.az*, <http://www.news.az/articles/13578>, 17. dubna 2010.

²³ *Georgian Times*, 9. listopadu 2008.

²⁴ Kořeny tohoto projektu však sahají již do 90. let minulého století, kdy se v Bruselu začalo uvažovat o zřízení Jižního koridoru (Southern Corridor) pro dovoz zemního plynu z Kaspického moře a Středního východu přes turecké území.

do které ústí JKP, s východorakouským městečkem Baumgarten an der March; vedl by tak přes území Bulharska, Rumunska a Maďarska. Měl by tak mít délku 3 300 km a jeho cena se odhadovala na min. 7,9 miliard eur; hovoří se o kapacitě 31 miliard kubických metrů ročně, které by měl plynovod transportovat.²⁵

Plány na výstavbu plynovodu Nabucca se staly terčem kritiky ze strany skeptiků, kteří ho považují za ekonomicky neefektivní či málo efektivní, ale rovněž vzbudily naděje ze strany politiků, expertů a komentátorů usilujících o redukcii závislosti unijních zemí na dodávkách zemního plynu z Ruské federace. Je pravda, že uvedený objem by tvořil kolem 5 až 8 % celoevropské spotřeby plynu.²⁶ Nicméně pro pásmo východních zemí EU, které se potýkají s nesmírně vysokou závislostí na dovozu zemního plynu z Ruska a pro něž je Nabucco určeno, by byl tento podíl několikanásobný, a tudíž by byl nezanedbatelný. Je však jasné, že by zprovoznění Nabucca zdaleka nevyloučilo dominantní postavení Ruska na plynovém trhu Evropy. Ruský export této komodity na unijní trhy již dnes činí přibližně 150 mld. m³ ročně (odhad pro rok 2010).²⁷

Nabucco je dlouhodobě podporováno ze strany Spojených států amerických a Bruselu, resp. Evropské komise, která, jak již bylo uvedeno, spatřuje v projektu možnost zajistit přísun zemního plynu z alternativních – tedy předně neruských – zdrojů. Dle programu Trans-European Networks-Energy i v dalších významných unijních dokumentech přisuzuje Brusel Nabuccu strategický význam, který je obzvlášť patrný pokaždé, když jsou dodávky zemního plynu ze strany Ruska ohroženy kvůli jeho konfliktům s Ukrajinou a Běloruskem; pravidelně investuje značné částky do analýzy technických, ekonomických a finančních aspektů projektu. Snaží se za projekt lobbovat i na mezinárodní scéně, což se zatím vzhledem k nezřídka rozdílnému přístupu jednotlivých unijních zemí nedaří; v této souvislosti je projekt Nabucco často vnímán jako důkaz (ne)schopnosti EU provádět společnou politiku sledující zajištění energetické bezpečnosti.

Nejviditelnějším výsledkem osmi let vyjednávání je zřízení Nabucco Gas Pipeline International GmbH, jehož akcionáři jsou rovným dílem – každý z 16,7 % – RWE (Německo), lídr projektu OMV (Rakousko), MOL (Maďarsko), Transgaz (Rumunsko), Bulgargaz (Bulharsko), BOTAŞ (Turecko).²⁸ K březnu roku 2010 všechny účastnické země ratifikovaly ujednání o zahájení projektu Nabucco. Zahájení stavby bylo původně plánováno na konec roku 2011 a souvisí s definitivním

²⁵ *Agence France-Press*, 29. května 2008.

²⁶ *Times Online*, 6. ledna 2009.

²⁷ Michail Korchemkin, „Russian Gas Export in 2010s“, *Baltic Rim Economies*, 19. února 2010, <http://tse.fi/pei>.

²⁸ Ke zřízení uvedené společnosti došlo v červenci 2009 na mezivládním summitu v Ankaře.

rozhodnutím účastníků o otázkách financování; každopádně očekává se, že kompletní konstrukce plynovodu potrvá kolem tří let.²⁹

V prvních letech fungování Nabucco se předpokládá, že bude zásobován zemním plynem z ázerbájdžánského ložiska Şah Deniz, jehož druhá fáze by měla být zkompletována právě v letech 2015/2016. Klíčovou roli pro naplnění kompletní kapacity Nabucca by však měl sehrát Turkmenistán – nejspíš prostřednictvím Transkaspického plynovodu. V této věci již došlo ke zřízení Caspian Energy Company (Kaspické energetické společnosti, KES) ze strany OMV a RWE, které provádějí společný výzkum plánovaného potrubí přes Kaspické moře; v současné době rovněž probíhají intenzivní jednání mezi účastnickými společnostmi, resp. zeměmi, s vládami Kazachstánu a Turkmenistánu o detailech spolupráce v otázce výstavby a fungování TKP, jejíž role bude pro budoucnost Nabucca významná.³⁰ Paralelně probíhají jednání s Irákem a Egyptem, které jsou rovněž zainteresovány na účasti na Nabuccu; zájem o napojení k projektu projevuje v posledních letech i Írán, o čemž bude řeč níže.

Obecným problémem Nabucca je tedy skutečnost, že – na rozdíl od centralizovaného dovozu ze strany Ruska – by se jednalo o dovoz z více zemí, který má být předmětem přísné organizace a následně koordinace. Ázerbájdžán, jehož účast na projektu je v současné době jistá, ale i Kazachstán a předně Turkmenistán by se měly připojit k Nabucco prostřednictvím Transkaspického plynovodu; na druhou stranu nejsou garance dodávek ani z jedné strany s ohledem na konkurenční projekty na asijském kontinentu. Jak již bylo uvedeno, hovoří se i o možném napojení Iráku, Egyptu a Íránu, které by dodávaly do Nabucca prostřednictvím tureckého území dodatečné objemy zemního plynu; i v tomto směru však není operováno závazujícími daty. Přitom již v roce 2009 se zdálo, že problém se zaplněním kapacity Nabucca – minimálně do roku 2016, kdy má do projektu plnohodnotně vstoupit ázerbájdžánský Şah Deniz – je z poloviny vyřešen. Stalo se tak po vstupu OMV i POL na severoirácký trh se zemním plynem; jednalo se o ložiska Chor Mor a Čemčermal, ovládaná de facto kurdskou autonomií. Slibné ujednání však nebylo ze strany ústřední vlády v Bagdádu ratifikováno, protože nebralo v potaz stanovisko federálního centra; Ankara se tenkrát s touto neochotou Bagdádu poměrně bezbolestně smířila a zaměřila se na prosazení íránské opce.³¹ Na tomto místě je třeba dodat, že i pro Turecko nepředstavovalo toto ujednání optimální řešení, neboť by poskytovalo stabilní zdroj příjmů severoirácké vládě, jež stěží skrývá sympatie separatistickým

²⁹ *Azeri Press Agency*, 18. března 2010.

³⁰ *RIA Novosti*, 8. června 2010.

³¹ Osobní konzultace s Turgutem Özparmakem, vysoce postaveným úředníkem tureckého ministerstva zahraničí, spravujícím vztahy s Íránem, 3. prosince 2010.

aspiracím tureckých Kurdů. Závislost na dovozu strategických surovin z této entity by rovněž byla pro mnohé v Turecku nepřijemná; Ankara dlouhodobě usiluje o přísunu centralizaci Iráku a raději by v těchto otázkách jednala s Bagdádem než s de facto kurdskou autonomií s centrem v Arbílu, což je však vzhledem k současné situaci nerealistické. Jak již bylo řečeno, v současné době Ankara usiluje na mezinárodní scéně o prosazení právě iránské opce, která se jí jeví jako strategicky výhodnější.

Celkově vzato, problémy s realizací projektu vznikají již při jednání o distribuci podílu jednotlivých zemí, které by do plynovodu přispívaly. Dalším problémem jsou doposud nedohodnuté ceny a poplatky, nutnost zajistit unifikované technické parametry odlišných – co se složení týče – typů zemního plynu, pocházejících z různých ložisek, ale i nejasnosti kolem celkového financování projektu, nejasná koordinace ze strany Bruselu, odpor ze strany Moskvy a Teheránu aj. Organizace a management projektu s tak značným zastoupením zemí, které tyto suroviny produkují, ale i tranzitních zemí je navýsost komplikovanou záležitostí; tento poznatek platí dvojnásob u natolik specifické komodity, jakou je zemní plyn.

Nedávná italsko-řecká ujednání o výstavbě 807 km dlouhého plynovodu ze severořecké Komotini do východoitalského Otranta, který by měl být funkční již v roce 2012, je dáván do souvislosti s projektem Nabucco – jako jeho dílčí větev.³² V roce 2007 totiž byl postaven 293 km dlouhý plynovod z tureckého Karacabeye do Komotini, jehož kapacita bude v roce 2012 ze současných 7 miliard kubických metrů navýšena na 12 miliard.³³ Uvedené větví se dostalo názvu Turkey–Greek–Italy Interconnector a měla by propojit potrubní síť v Erzurumu s potenciálními odběrateli z jižní Evropy.

Vyhlídky Nabucca komplikují i usilovné snahy Moskvy projekt znehodnotit. Ta se totiž v posledních letech snaží zvýhodnit ekonomické podmínky exportu vlastního zemního plynu; před několika lety snížila cenu pro evropské spotřebitele o 1 USD za tisíc kubických metrů a je zřejmě, že je ochotna slevovat i nadále.³⁴ Ve snaze motivovat Kazachstán, Turkmenistán a Uzbekistán k těsnější spolupráci v lednu 2009 přistoupila na více než dvojnásobné zvýšení cen, za které odebírá jejich zemní plyn – z původních přibližně 140–160 USD na 340 USD za tisíc kubických metrů.³⁵ Zahájila nakupování zemního plynu od Ázerbájdžánu; objem 1 mld. m³

³² Počítá se, že bude tranzitovat na 8 miliard kubických metrů zemního plynu západním směrem.

³³ *Turkish News*, 7. prosince 2008.

³⁴ *Alexander Oil and Gas*, 19. května 2010.

³⁵ Pro úplnost zmiňme, že se tak stalo v době, kdy Moskva razantně zvýšila cenu zemního plynu pro Ukrajinu, a to na cca 250 USD za tisíc kubických metrů. V souvislosti s následným poklesem ceny zemního plynu v Evropě v době globální finanční krize však Moskva začala tlačit na středoasijské vlády ohledně snížení cen plynu, což se nelíbilo především Turkmenistánu. Výsledkem byla dubnová „porucha“ na plynovodu Střední Asie–Rusko, která prakticky do konce roku 2009 vyřadila veškeré dodávky turkmenského plynu do Ruska.

plynu v roce 2010 se má roku 2011 zdvojnásobit.³⁶ Mimo jiné ve snaze ekonomicky zveřejhodnit projekt TKP/Nabucco a prohloubit závislost Evropy na dodávkách ruského plynu dělá Moskva maximum i pro urychlené vybudování plynovodů západním, resp. jižním, směrem: v současné době je budován plynovod *Nord Stream*, který má transportovat zemní plyn v rozsahu na 55 miliard kubických metrů ročně do severní Evropy, a již zmíněný plynovod *Blue Stream*, který zásobuje turecký trh. Zatím však není jasné, jestli projekt *Blue Stream 2*, prosazovaný od loňského roku Moskvou, je naplánován jako konkurence Nabucco, neboť v nynější podobě má vést ze Samsunu do Ceyhanu s následujícím napojením do Sýrie, Libanonu a na Kypr.³⁷ Lze však předpokládat, že by v budoucnu mohl být v případě potřeby prodloužen dále na západ.

Nesmírnou výzvou pro Nabucco je realizace projektu plynovodu *South Stream*, ovládaného ruským Gazpromem a italským koncernem ENI. Tento plynovod, jehož výstavba má vést po dně Černého moře, a naráží tak na ostrou kritikou ekologických organizací,³⁸ má zásobovat ruským (a středoasijským přes ruské území) zemním plynem právě země středovýchodní a jižní Evropy jako Bulharsko, Srbsko, Chorvatsko, Slovinsko, Maďarsko, Rakousko, Řecko, Itálii a okolní země, které jsou v zorném úhlu Nabucca. Plynovod, náklady na jehož výstavbu byly odhadovány původně na 8,6 miliard eur, má zásobovat region každoročně plynem v objemu 63 miliard kubických metrů.³⁹

Po dobu několika let brzdila realizaci Nabucca neochota vlád v Bulharsku, Rakousku a zejména Maďarsku projekt jednoznačně podpořit;⁴⁰ tyto země se nakonec účastní jak Nabucca, tak South Streamu, i když zatím není zcela jasné, v jakém časovém horizontu a jaké objemy zemního plynu od kterého projektu se zaváží nakupovat. Skutečnost, že se uvedené tranzitní a odběratelské státy nehodlají zavazovat, pak nepřispívá k optimismu investorů ohledně Nabucca. Zatímco však ruské energetické společnosti působí jako prodloužená ruka Kremle a mohou se spoléhat na dostatek financí, politické vůle a soustředěný lobbing ruského státu ve prospěch vlastních projektů, o ničem podobném se v případě protagonistů Nabucca mluvit nedá. Navíc se Moskvě prostřednictvím společnosti Surgutněftgaz, jejímž majitelem je zřejmě samotný ruský premiér, nedávno podařilo získat

³⁶ „Gazprom to increase gas purchases from Azerbaijan to 2 bcm in 2011“, *RIA Novosti*, 21. ledna 2010, <http://en.rian.ru/business/20100121/157637562.html>.

³⁷ *Pipelinesinternational.com*, 16. června 2010.

³⁸ Je zajímavé, že v případě South Stream Moskva argumenty podobného typu vehementně ignoruje.

³⁹ Uvedená potrubí (kromě plynovodu *Blue Stream*) mají redukovat závislost Moskvy na tranzitu plynu přes území z ruského hlediska ne příliš spolehlivé Ukrajiny a Běloruska.

⁴⁰ U Maďarska a Bulharska platil tento poznatek v případě předchozích socialistických vlád, což se v důsledku nástupu k moci konzervativních stran v nedávné době zase obrátilo.

přibližně 20 % akcií společnosti MOL; podle názoru některých komentátorů má druhá největší ropná společnost Ruska zájem o zdržování výstavby plynovodu Nabucco.⁴¹ Nejasnosti v evropských metropolích přetrvávají i kolem kontroverzní účasti Íránu v projektu, ale i absentujících garancí ze strany středoasijských producentů ohledně dodávek plynu do Evropy prostřednictvím plynovodu Nabucco. V současné době tak probíhá faktický boj o to, který konkurenční projekt – Nabucco či South Stream – se dřív dostane do finálního stadia.⁴²

Závěr

Turecko má jednoznačný potenciál stát se významným (byť nikoliv bezproblémovým) tranzitérem energetických surovin z oblasti Blízkého východu a Kaspického moře do Evropy. Samotné Turecko má velký zájem o zvýšení a diverzifikaci dodávek strategických surovin vzhledem ke skutečnosti, že jeho hospodářství i závislost na exportu ropy a zemního plynu zažívají v posledních letech nebývalý růst. Jako země, která se nachází na křižovatce Evropy, Středního východu a Kaspického moře s jejich významnými energetickými zdroji, usiluje od druhé poloviny 90. let o upevnění vlastního postavení coby klíčového eurasijského energetického koridoru. Skutečnost, že přes Anatolii vede, resp. za jistých okolností povede spleť potrubí spojujících jihokavkazské (Ázerbájdžán, Gruzie), středoasijské (Kazachstán, Turkmenistán) a středovýchodní (Írán, Irák, Egypt) země, jakož i Rusko s evropským kontinentem, přispívá k posílení geopolitického významu Turecka v regionu. Kontrola nad toky energetických surovin totiž představuje stejně významný nástroj mocenské politiky jako jejich těžba, nemluvě o bezprostředních ekonomických příjmech z tranzitu.

Zároveň je však jasné, že přes všechnu svoji snahu Turecko bylo a zůstává pouze jedním, a nikoliv klíčovým hráčem na euroasijské energetické šachovnici. Všechny významné tranzitní projekty, které již byly prosazeny (BTC, JKR) nebo jejichž prosazení se v dohledné době očekává (Nabucco), se sice uskutečnily díky podpoře Ankary, ale jejich úspěšnost byla v přední řadě podmíněna soustředěným lobbováním Washingtonu, resp. shodným postojem řady zainteresovaných států; týká se to nejen čistě ekonomických otázek, ale i otázek (geo)politického rázu primárně souvisejících s obecným postojem vůči Rusku. Ostatně problematika energetické bezpečnosti je velice politizovanou záležitostí nejen v této části světa; svědčí o tom i nejednotný postoj vůči perspektivní participaci Íránu v regionálních

⁴¹ *Týden*, 18. května 2010.

⁴² Není bez zajímavosti, že realizaci projektu South Streamu je ze strany Vladimira Putina přikládán prioritní význam nad projektem North Stream. *RIA Novosti*, 29. července 2009.

energetických projektech. Jak se ukázalo, v případě projektu Nabucco, ve kterém by byla účast Teheránu z hlediska diverzifikace zdrojů importu zemního plynu pro unijní země objektivně žádoucí, byla úspěšnost Ankary doposud nízká – zejména vzhledem k odmítavému stanovisku Spojených států. Svým otevřenějším vztahem mj. k Íránu, stejně jako k dalším muslimským zemím se Turecko zcela logicky méně ohlíží na Evropu, která mu nehodlá otevřít své dveře. Na rozdíl od místy ideologicky jednajících Evropy, Ankara pragmaticky využívá potenciálu, který skýtá její postavení v daném geopolitickém prostoru, a tím i potenciálu pro rozvoj politických, ekonomických i společenských vztahů s významným sousedem, jakým Írán bezpochyby je.

Ačkoliv se aktivity Ankary na poli tranzitu kaspických surovin dají zpětně označit za vcelku úspěšné, nelze zapomínat na řadu potenciálních rizik. Ačkoli spotřeba zemního plynu v Turecku neustále roste, z dlouhodobého hlediska je riskantní se příliš zavazovat importováním takového množství plynu z různých (ruských, íránských, ázerbájdžánských, případně turkmenských) zdrojů, které země nebude schopna v plné míře sama využít. Zajištění ad hoc smluv o dodávkách nepoužitého či dodatečného plynu směrem na západ by mohlo být kvůli specifikům obchodování s tímto palivem technicky obtížné i nejisté vzhledem k již budovaným plynovodům South Stream a Nabucco. Dalším otázníkem je skutečnost, jestli se z Turecka nestane vzhledem k jeho zvýšenému významu jako tranzitéra zemního plynu na evropské trhy jakási „maloasijská Ukrajina“, která by mohla podle potřeby využívat otázku tranzitu ve svůj prospěch, např. v otázce členství Turecka v EU, ve vztahu k Rusku, případně též Íránu. Z dnešního hlediska se sice může – vzhledem k velice silné závislosti zejména středovýchodní Evropy na dodávkách zemního plynu z Ruska – jednat o spíše rétorickou otázku, nicméně je zřejmé, že i s tímto vývojem by měli v Bruselu a evropských metropolích z dlouhodobého hlediska počítat.

RECENZE

Edina Bećirević, **Na Drini genocid**. Sarajevo: Biblioteka Memorija, 2009. 203 s. ISBN 9789958300356

Kniha *Na Drini genocid* (Genocida na Drině) je upravenou verzí autorčiny disertační práce, která nese název *Genocid u istočnoj Bosni 1992. – 1993. godine: srpski politički, vojni i socijalni projekat* (Genocida ve východní Bosně v letech 1992–1993: srbský politický, vojenský a sociální projekt). Práce kombinuje vědecký přístup s osobní zkušeností z východní Bosny let 1992 až 1993, kdy byla dle jejího názoru na zdejším muslimském obyvatelstvu spáchána genocida srbských paravojenskými jednotkami, Jugoslávskou lidovou armádou i místními činiteli Srbské demokratické strany, zatímco podle Mezinárodního soudního dvora (ICJ) se jednalo „pouze“ o zločin proti lidskosti.

Autorka vychází z řady odborných publikací týkajících se výzkumu genocidy, včetně archívních dokumentů Institutu pro výzkum válečných zločinů a zločinů proti lidskosti v Sarajevu (*Institut za istraživanje raznih zločina i zločina protiv čovječnosti*) a zároveň text doplňuje o více než 40 rozhovorů s přeživšími oběťmi. Situaci v Bosně pak srovnává s dalšími projevy genocidního chování, jako byl holocaust, balkánské války, Rwanda, Kambodža, Dárfúr aj. Snaží se přitom najít odpovědi na otázky, co je genocida, kde a proč vzniká, co vypovídá o lidské společnosti a zda jí lze nějakým způsobem zabránit.

První část knihy se věnuje obecně problematice genocidy, vysvětlení pojmů a představení nejvýznamnějších autorů, kteří se genocidou zabývají. Zdůrazňuje přitom, že neexistuje jednotná teoretická koncepce, která by vysvětlovala genocidní chování, ani jednotná definice genocidy. Obecně je v tomto směru za základ považována definice Úmluvy o prevenci a potrestání zločinu genocidy OSN z roku 1948. Druhá část knihy se soustřeďuje na historickou genezi srbských agresivních plánů (nejen) v oblasti Bosny a Hercegoviny. Věnuje se v první řadě problematice Kosova, které hraje zásadní roli v srbských nacionálních programech; porážka Srbska v bitvě na Kosově poli v roce 1389 je stále vnímána coby největší tragédie srbského národa, která musí být „napravena“. Dále představuje tajný spis srbské zahraniční politiky *Načertanije*, jež v roce 1844 vytvořil ministr vnitra a posléze ministr zahraničních věcí Ilija Garašanin. Autorka daný spis považuje za základ velkosrbských myšlenek, tedy ideje o etnicky čistém Velkém Srbsku (které se kontinuálně projevovaly v balkánských válkách, v první a druhé světové válce a na počátku 90. let), jejichž důsledkem byla genocida muslimského obyvatelstva v Bosně a Hercegovině.

V návaznosti na to analyzuje sociální, vojenské i politické faktory, které způsobily genocidu v bosenské válce v letech 1992–1995 v souvislosti s realizací velkosrbského plánu. Autorka zde tvrdí, že Slobodan Milošević využil bosenské Srby, kteří v jeho strategii sehráli podobnou úlohu jako sudeští Němci v roce 1939. Zvláštní pozornost pak věnuje šesti srbským strategickým cílům, přijatým v květnu 1992 na zasedání tzv. Shromáždění srbského národa (*Skupština srpskog naroda*) a vyhlášeným Radovanem Karadžićem, k nimž mimo jiné patří rozdělení Sarajeva na muslimskou a srbskou část, stanovení hranic na řekách Neretva a Uně, zajištění přístupu k moři a odstranění hranice srbských zemí na řece Drině. V rámci zkoumání genocidy ve východní Bosně v letech 1992–1993 se autorka soustředila především na genocidu ve vesnicích Zvornik, Vlasenica, Bratunac, Rogatica, Foča, Višegrad

a Srebrenica. Zdůrazňuje přitom, že i přes shodné metody genocidy lze nalézt v jednotlivých vesnicích specifické aspekty, jimiž se liší od podobných procesů ve světě. Závěrečná část kapitoly je věnována situaci v Srebrenici, kde došlo v roce 1995 k nejrozsáhlejší genocidě muslimského obyvatelstva, k níž přispěla i neschopnost OSN. Genocida neproběhla jako izolovaný akt, ale byla jen kulminací předchozí genocidy, jež začala už v roce 1992. Zmíněna je zde také srbská doktrína „války do vyhlazení“ (*rat do istrebljenja*), již v Bosně prakticovala Jugoslávská lidová armáda (JNA).

Závěrečná kapitola sleduje tzv. osmou fázi genocidy, již je podle klasifikace *The Genocide Watch* její (kolektivní) popírání. Analyzuje způsob, jakým byla genocida reflektována širokými vrstvami srbského obyvatelstva i jejími oběťmi na straně bosenskými muslimů. Mimo to je zmíněno také několik Srbů, kteří se na genocidě odmítali podílet a riskovali svůj život proto, aby mohli pomoci bosenskému obyvatelstvu, a naopak několik srbských rodin s „četnickou tradicí“. Autorka zde poukazuje na skutečnost, že k popírání genocidy docházelo ve všech případech, kde k ní došlo, a to nejen v Bosně a Hercegovině.

Kniha je zajímavým pohledem na zločiny bosenskými Srbů, k nimž došlo během války v polovině 90. let ve východní části Bosny, jakkoliv obsahuje řadu kontroverzních názorů a nelze ji označit za objektivní.

Iveta Bůžková

A. N. Bykov, Postsovetskoje prostranstvo: strategii integracii i novyje vyzovy globalizacii. Sankt-Peterburg: Aletejja, 2009. 398 s. ISBN 978-5-91419-296-6

Monografie rektora Ruské státní humanitární univerzity zpracovává téma integrace v postsovětském prostoru jako jevu, jehož analýza vychází v zásadě ze dvou paradigmatických pohledů, z nichž první jej vidí jako „novou formu integrace“, která s ohledem na specifiku prostoru nemá ve světě analogii, druhý pak jako „nástroj civilizovaného rozvodu“ (s. 10). Sám pak zdůrazňuje, že ani jeden z nich nenabízí dostatečně přesvědčivé argumenty, a proto je vhodnější dané téma prozkoumat nezávisle na těchto přístupech.

Pro tento svůj záměr zvolil následující postup. Postsovětské integrační procesy rozdělil do tří tematických bloků dle oblastí spolupráce – politické, ekonomické a sociálně-kulturní. Jejich obsah tvoří případové studie jednotlivých integračních organizací. Pro politickou spolupráci se jedná o Společenství nezávislých států (SNS), Svazový stát Ruska a Běloruska (SSRB), a dle mého názoru o poněkud nešťastně zařazenou (viz dále) Organizaci smlouvy kolektivní bezpečnosti (ODKB), neboť ta se zaměřuje na kooperaci především ve vojensko-bezpečnostní oblasti. V ekonomickém bloku představuje Eurasijské ekonomické společenství (EES) a Jednotný ekonomický prostor (JEP). A v oblasti sociální a kulturní spolupráce pak jednotlivá menší uskupení typu fondů či různých mezistátních fór. Stranou tohoto tematického rozdělení stojí kapitola věnovaná „novým regionálním modulům postsovětského prostoru“ (s. 114), která je věnována Šanghajské organizaci pro spolupráci (ŠOS) a uskupení Organizace za demokratický a ekonomický rozvoj a GUAM (původní název GUAM byl odvozen od jmen člen-

ských států – Gruzie, Ukrajiny, Ázerbájdžánu a Moldavska, pro úplnost dodejme, že v letech 1999 až 2005 byl členem i Uzbekistán, a název organizace tehdy zněl GUUAM). Zde by se dle mého názoru jevilo vhodnějším využít následující strukturu tématických bloků: a) politická integrace – SNS, SSRB a GUAM, b) nově zařadit vojensko-bezpečnostní spolupráci – ODKB a ŠOS, c) ekonomická a d) sociálně-kulturní spolupráce ve stávající podobě.

K autorem zvolené metodě zkoumat jednotlivé organizaci využitím shodné metody – od procesu vzniku, přes institucionální a organizační strukturu, cíle organizace, až po hlavní etapy vývoje – nelze nic namítnout. Čtenář tak má možnost snadného a rychlého porovnání podoby a vývoje jednotlivých organizací. V tomto ohledu autor navíc publikaci doplnil o základní dokumenty pro každou organizaci (zakládací smlouvy, charty, případně deklarace, strategie rozvoje apod.), což umožňuje i detailnější seznámení s jednotlivými integračními uskupeními. Nutno podotknout, že tato část tvoří téměř polovinu celé publikace.

Na poměrně malém prostoru (jednotlivým uskupením je věnováno přibližně 20 až 30 stran) se pak autorovi podařilo vcelku výstižně charakterizovat výše zmíněné organizace. Je tomu tak proto, že se neomezil pouze na deskripci či chronologizaci vývoje, ale také vhodně zapojuje své hodnocení, a nebojí se ani kritických komentářů. Publikace tak nabízí nejen přehled o uzavřených dohodách, výsledcích summitů či o struktuře orgánů jednotlivých organizací, ale také jejich stručnou analýzu, pojmenování a zdůvodnění jejich nedostatků či naopak zdůraznění vhodnosti zvolených forem kooperačních mechanismů. Nesporný klad publikace představuje fakt, že autorův výklad je značně aktuální, neboť časově zasahuje až k přelomu let 2008 a 2009.

Co se týče celkového hodnocení jednotlivých organizací, tak autor dochází spíše k pozitivním závěrům o jejich efektivnosti a životaschopnosti. Poněkud opatrnější závěry nabízí u Svazového státu Ruska a Běloruska, kde existují „vážné rozdíly v tom, jak partneri vidí smysl a koncepci integrace“ (s. 60). Má zde na mysli střet běloruské vize spočívající v důrazu na rovné postavení obou členů a těsnou spolupráci především v ekonomické oblasti, a ruském přístupu, který si logicky nárokuje dominantní postavení při realizaci rozsáhlé integrace v mnoha oblastech. Jednoznačně negativně se pak vymezuje proti GUAM, pochopitelně pro jeho prozápadní a antiruskou orientaci. Zde dokonce zmiňuje i možnou „konfrontační“ variantu vývoje této organizace, pokud se bude dále rozvíjet především ve směru politické integrace. V tomto případě dle autora dojde „k rozšiřování vlivu NATO v oblasti Černého a Kaspického moře, vytvoření trasy transportu tamních energetických surovin pod kontrolou USA“, což povede „k nevyhnutelnému konfliktu s Ruskem, růstu napětí v regionu a dlouhodobé konzervaci tzv. zamrzlých konfliktů v oblasti“ (s. 122–123). Takovéto zjednodušené hodnocení GUAM není v ruském prostředí ničím výjimečným, nutno však dodat, že autor tuto variantu uvádí jen jako jednu z možných (tou druhou je důraz na ekonomický rozměr spolupráce, který povede k balancování organizace mezi blokem USA a EU na jedné, a Ruskem a „jeho“ (s. 124) integračními strukturami na druhé straně).

Celkové hodnocení postsovětských integračních procesů pak autor provedl značně realisticky. Zdůraznil totiž, že efektivní integraci je možno uskutečnit pouze při „respektování regionálních, národních, ekonomických a sociálních specifik všech účastníků“ a dále pak na základě „principů ctění národních zájmů, rovnoprávnosti a zohlednění národních zájmů“

(str. 164). Pro případ, že se v postsovětském prostoru prosadí integrační varianta jeho budoucího vývoje, neopomněl zmínit jak pozitivní, tak negativní (zvýšení vzájemné závislosti stability státu na vývoji v ostatních zemích) důsledky takového scénáře. Ruská účast v postsovětské integraci by se pak podle autora měla řídit výše zmíněnými doporučeními. S takovými závěry pak nelze než souhlasit a zájemcům o tuto problematiku by neměla publikace uniknout.

Petr Krpec

Paul Collier, Miliarda nejchudších: Proč se některým zemím nedaří a co s tím.
Praha: Vyšehrad, 2009. ISBN 978-80-7429-010-7

Současná diskuse o rozvojové pomoci a její efektivnosti se z velké části odvíjí v zajetí dvou polarizovaných proudů. Levicově zaměřeni akademici, pracovníci neziskových organizací a řada celebrit angažujících se v kampaních proti chudobě volají po výrazném navýšení pomoci a odpuštění dluhů zemím třetího světa, ke kterému se lídři států G8 zavázali na summitu v Gleneagles v roce 2005. Zastánci tohoto proudu opírají své argumenty o myšlenky ekonoma Jeffreyho Sachse a jeho knihu *The End of Poverty*.¹ Naopak odborníci, kteří jsou zakotveni na pravici a inspiraci nacházejí v dílech Miltona Friedmana nebo Fridricha Hayeka, se k rozvojové pomoci staví velmi skepticky a nezářka ji považují za plýtvání veřejnými prostředky. Nejvýznamnějším zástupcem tohoto proudu je ekonom William Easterly a jeho kniha *The White Man's Burden*.²

Paul Collier, profesor ekonomie a ředitel Centra pro studium afrických ekonomik na Oxfordské univerzitě, se od takového černobílého vnímání zahraniční pomoci snaží oprostit a ve své knize *Miliarda nejchudších: Proč se některým zemím nedaří a co s tím* nabízí zcela nový pohled na tuto problematiku. Jedinečná je už samotná teze knihy, ve které autor převrací zabudované stereotypy o světové chudobě. Collier totiž tvrdí, že je nezbytně nutné proměnit rozvojové strategie, protože již nežijeme ve světě, kde proti sobě stojí miliarda bohatých lidí ve vyspělých zemích a pět miliard chudých v zemích třetího světa. Díky vzestupu zemí jako Čína, Indie a Brazílie mají čtyři miliardy lidí nečekaně dobré vyhlídky, že se svou životní úrovní postupně přiblíží rozvinutému světu. Problémem ovšem zůstává miliarda lidí žijících v zemích, které se od zbytku světa radikálně liší. Jedná se o 58 států, které autor zeměpisně označuje jako „Afrika +“, přičemž plus představují Haiti, Bolívie, středoasijské země, Laos, Kambodža, Jemen, Barma a Severní Korea. Tyto země se ocitly v některé z pastí, z nichž se samy mohou jen těžko vyprostit, protože obvyklá rozvojová pomoc zde selhává a dokonce může situaci ještě zhoršit.

Po krátké úvodní kapitole, ve které nás autor seznamuje s touto zásadní tezí, se v druhé části dostáváme k analýze jednotlivých pastí, které brání „zemím spodní miliardy“ vy-

¹ Jeffrey Sachs, *The End of Poverty: Economic Possibilities of Our Time* (New York: Penguin Books, 2005).

² William Easterly, *The White Man's Burden: Why the West's Efforts to Aid the Rest Have Done So Much Ill and So Little Good* (New York: Penguin Books, 2006).

břednout ze začarovaného kruhu chudoby. Na základě několika rozsáhlých kvantitativních výzkumů, jejichž dílčí výsledky byly již dříve prezentovány v odborných časopisech (např. *Journal of African Economy*, *World Development*, *European Economic Review* nebo *Journal of Development Studies*) profesor Collier identifikuje čtyři pasti, které ať už samotné nebo v kombinaci s ostatními jsou příčinou zaostávání zmíněných zemí. Jsou to past konfliktu, past přírodních zdrojů, past vnitrozemské polohy a špatných sousedů a past špatné vlády. Autorovi se podařilo odhalit některé velmi překvapivé souvislosti, takže se čtenář může například dočíst, že neexistuje žádná spojitost mezi politickým útlakem a rizikem propuknutí občanské války (s. 39), demokracie podlamuje schopnost využívat renty z přírodních zdrojů (s. 61), vnitrozemská poloha znevýhodňuje země bez surovinové základny (s. 74) nebo že minimální stát není v přítomnosti ropy a rozvojové pomoci životaschopným modelem (s. 83).

Ne zcela běžný pohled na vliv globalizace a světového obchodu na rozvoj „zemí spodní miliardy“ najdeme také v třetí části s názvem *Intermezzo*. Autor tvrdí, že obchod těmto zemím nemůže pomoci. Nejchudší státy totiž nejsou schopné na globálním tržišti konkurovat vzhledem k tomu, že pozici výrobců s levnou pracovní silou již obsadily asijské státy. Obdobně nejsou takové země přitažlivé ani pro soukromé investory, pokud nepočítáme nadnárodní korporace zajímající se jen o těžbu surovin. V „zemích spodní miliardy“ je hlavním problémem odliv kapitálu, a to nejen finančního, který majetní lidé ze strachu před riziky přesouvají na bankovní účty v daňových rájích, ale i lidského, protože emigrace vzdělaných obyvatel probíhá nejrychleji právě v těchto státech.

Ve čtvrté části Collier představuje nástroje, jejichž aplikace by měla nejchudším státům pomoci. Jedná se o rozvojovou pomoc, vojenskou intervenci, mezinárodní standardy a charty a obchodní politiku. U každého nástroje autor nastiňuje konkrétní situace, kdy je vhodné předkládané postupy uvést do praxe a kdy je naopak výhodné se jich vyvarovat. Nejvíce kontroverzních ohlasů vyvolal návrh vojenské intervence pro řešení neutěšené situace v některých „zemích spodní miliardy“. Sám autor si je vědom toho, že po invazi do Iráku bude těžké vzbudit nadšenou podporu pro takový postup. Jak ale dokazují jeho statistiky a analýzy, v některých případech by vojenská intervence založená na mezinárodní garanci byla efektivnějším a levnějším řešením než ponechání země v postkonfliktním chaosu. Celkové náklady průměrné občanské války odhaduje Collier pro postiženou zemi i její sousedy na 64 miliard dolarů. Občanská válka navíc snižuje ekonomický růst přibližně o 2,3 % ročně, takže typická – sedm let trvající – válka zanechá zemi zhruba o 15 % chudší (s. 44). Jako příklad úspěšné intervence, jejíž náklady jsou nižší než náklady plynoucí z konfliktní situace, je v knize uveden britský zásah v Siere Leone v roce 2000.

V kritických reakcích na tyto argumenty se nejčastěji ozývá, že každá případná intervence vychází ze zcela odlišných a velmi specifických podmínek, tudíž není vůbec jisté, že recept pro Sierru Leone by stejným způsobem fungoval například ve Rwandě. William Easterly ve své recenzi³ dokonce myšlenku „humanitární intervence“ zcela odmítá

³ William Easterly, *Foreign Aid Goes Military!* *The New York Review of Books*, December 4, 2008, <http://www.nybooks.com/articles/archives/2008/dec/04/foreign-aid-goes-military/>.

a velmi negativně se staví k samotnému propojení vojenské sféry a tradiční rozvojové pomoci, které označuje za novodobý imperialismus. Navíc také poukazuje, že řada Collierových argumentů je metodologicky špatně podložená, protože fakta, která jsou v knize prezentována jako příčina a důsledek, jsou ve skutečnosti pouhou korelací bez příčinné souvislosti.

Závěrečná část je syntézou předchozích kapitol. Profesor Collier zde k jednotlivým pastem přiřazuje odpovídající nástroje, jejichž využití by mělo pomoci k odstranění pasti. Zároveň se obrací ke svému publiku a vyzývá k okamžité akci. Apeluje na vlády, rozvojové agentury, nevládní organizace, mezinárodní instituce, reformně naladěné lidi v nejchudších zemích i veřejnost, aby jeho návrhy vzali za své a přispěli ke změně. Tento apel vyznívá o to emotivněji, o co více se autor snaží zapůsobit na naše city: „Mám šestiletého syna. Nechci, aby vyrůstal ve světě s obrovskou mokvající ránou – miliardou lidí lapených v zoufalých podmínkách – po boku nebývale prosperujících ekonomik. [...] Pokud bude svět za dvě desetiletí vypadat takto, pak se mě vzhledem k mé profesi můj syn jednou zeptá, co jsem udělal pro to, abych danému vývoji zabránil. Pro mě bylo snadné něco udělat: napsal jsem knihu, kterou držíte v rukou. Nemyslete si však, že rozvoji nemůžete pomoci pouze proto, že se jím nezabýváte profesionálně. Jste občany a občanství s sebou přináší určité povinnosti.“ (s. 199)

Jak autor upozorňuje hned v úvodu, kniha není primárně určena akademické obci, ale co nejširší veřejnosti, a tomu odpovídá stylistika textu. Collier se snaží výsledky nejrůznějších statistik a odborných analýz prezentovat nekomplikovaným jazykem a na čtenáře se často obrací s řečnickými otázkami, emotivně zabarvenými výrazy a odkazováním k jiným částem knihy. Pro laického zájemce o knihu je takováto forma možná příjemnější, ale pro člověka zvyklého číst odborné publikace může být tento styl nepříjemný a trochu zmatečný. Některé zásadní myšlenky totiž zanikají ve zbytečné vatě nepřilís důležitých informací o autorových spolupracovnících a jeho známých z rozvojových zemí. V knize je také několik faktických chyb, které lze přičíst na vrub jak autorovi (teroristické útoky z 9. září na s. 92), tak nepozornosti překladatelů (Dánové ve Srebrenici na s. 148).

I přes tyto drobné výtky je kniha *Miliarda nejchudších: Proč se některým zemím nedaří a co s tím* velmi přínosná a měla by se zařadit do seznamu povinné četby studentů rozvojových studií. V roce 2008 získal anglický originál řadu literárních ocenění, recenzenti z renomovaných periodik se o ní vyjadřovali velmi pozitivně a odborného uznání se jí dostalo od takových kapacit, jako je například Fareed Zakaria, George Soros nebo Niall Ferguson. Ačkoli mohou být některé Collierovy názory odmítány či kritizovány, rozhodně poskytují racionální a logické argumenty, se kterými by se případní kritici měli vypořádat. Publikaci ocení nejen odborníci z akademické sféry, rozvojových agentur a neziskových organizací, ale rovněž širší publikum zajímající se o problematiku chudoby v současném světě. Paulu Collierovi se totiž podařilo sepsat velmi zajímavou práci plnou nových a podnětných myšlenek, která je velmi dobře srozumitelná i běžnému vzdělanému čtenáři.

Iva Zwingerová

Julie A. Georgie, **The Politics of Ethnic Separatism in Russia and Georgia**. 1. ed. New York: Palgrave Macmillan, 2009. 248 s. ISBN 978-0-230-61359-1

Julie A. Georgeová, odborná asistentka na University of Texas v Austinu, se zabývá komparativní politologií, zejména demokratizací, etnickou politikou a budováním státu. V recenzované knize se zaměřila na oblast postsovětského Ruska a Gruzie a její výzkum v této oblasti byl financován s pomocí Fulbrightovy nadace. V pěti kapitolách této knihy porovnává, jakými prostředky usilovali lídři etnicky vymezených regionů po rozpadu SSSR o politickou, kulturní a ekonomickou autonomii. Zároveň se snaží najít společné rysy, které tyto autonomní tendence charakterizují. Ke svému zkoumání si vybrala osm regionů Ruska a Gruzie: Baškortostán, Čečensko, Dagestán, Ingušsko, Tatarstán, Abcházii, Adžárii a Jižní Osetii. Každý z nich se vyznačuje jinou mírou separatismu, k jehož prosazení využívá různé prostředky. Jednotlivé případy jsou jedinečné a k objasnění jejich současného stavu Georgeová podává podrobný chronologický popis vývoje od období formování místních etnik až po současnost. Jak sama podotýká, instrumentalismus nejlépe koresponduje s jejím názorem na věc. Opírá se o širokou škálu anglických i ruských zdrojů: knihy anglicky i rusky píšících autorů, články z novin i časopisů, rozhlasová vysílání a agenturní zpravodajství (např. BBC a TASS), internetové zdroje a autorská interview.

Ve své knize překračuje Georgeová běžný názor, že etnické války jsou výsledkem dlouhodobých a zakořeněných náboženských a etnických rozdílů, jež tvoří kulturu a plodí nepřátelství, které lze jen těžko překonat politickou cestou. Kromě tohoto pohledu nabízí také další možné charakteristiky ovlivňující postoj regionů, ale i centrálních vlád k etnické otázce. Zahrnuje zejména různorodé politické a ekonomické aspekty, jež ovlivňují chování elit na regionální i centrální úrovni a v důsledku se promítají také do etnické mobilizace společnosti stojících po obou stranách pomyslné linie konfliktu.

První kapitola plní funkci teoretického úvodu do problematiky etnicity a nacionalismu. Zejména tyto dva aspekty uvádí Georgeová v kontextu politiky prováděné vůči etnickým menšinám v SSSR a jeho nástupnických státech. Důležitým procesem, jenž později určoval výchozí situaci, od které se separatistické požadavky odvíjely, bylo dělení SSSR na jednotlivé státní útvary během rozpadu a po konečné dezintegraci společného státu. Toto období určilo budoucí postavení sledovaných regionů, jakož i prostředky a nástroje, jež měly k dispozici pro následné vyjednávání s centrem.

Dále Georgeová zvažuje nejdůležitější faktory, které nejpřesněji odrážejí politickou situaci sledovaných regionů. Nejsilnější a nejbohatší regiony cítily, že na rozdíl od těch chudých mají co ztratit. Etnické násilí tedy častěji vypuklo v chudých regionech, které neměly čím státní moc donutit k vyjednávání, dále když byla centrální vláda slabá a neschopná nabídnout důvěryhodnou dohodu a v neposlední řadě také když neexistovaly či byly ohroženy klientelistické vazby mezi regionálními elitami a centrem. Oproti tomu silné regiony bez klientelismu vykazovaly nižší stupeň separatismu, protože nechtěly riskovat oslabení své ekonomické pozice. Silné regiony se silnými klientelistickými vazbami nejčastěji volily cestu vysoké úrovně separatismu, ale nenásilného. Slabé státy se spíše uchýlovaly k politickým kompromisům, silné státy naopak k donucování.

Druhá kapitola přibližuje průběh ruského etnického federalismu v období let 1991 až 1999. Ilustruje tento vývoj na příkladě pěti regionů, které sledovaly různé separatistické tendence. Ruské vedení bylo k emancipačním požadavkům regionů tolerantní, ale také se silně zajímalo o konsolidaci moci centrální vlády. Tatarstán a Baškortostán byly regiony politicky silné a bohaté, tudíž měly rozsáhlé autonomní požadavky, ale bez použití výrazného násilí. Tatarský prezident Mintimer Šajmijev měl navíc velmi dobré osobní vztahy s ruským prezidentem Borisem Jelcinem. Baškortostán disponoval ještě vyvinutější klientelistickou sítí a byl ze všech sovětských národnostních republik nejbohatší. Jeho strategie byla však váhavější a s méně riskantními požadavky. Čečensko naopak zvolilo cestu nezávislosti pomocí násilných prostředků, protože bylo chudé a jeho vyjednávací pozice slabá. Inguško a Dagestán kvůli absenci regionálních kapacit vedly klidnou politiku s relativně mírnými požadavky. Inguško se dostalo do konfliktu se Severní Osetií ohledně oblasti rajonu Prigorodnyj, což autorka zmiňuje několikrát, ale neupřesňuje, zda Inguško nakonec sporné území dostalo či nikoliv. Poznamenejme přitom, že hranice Inguška nebyly vymezeny dodnes.

Třetí kapitola přibližuje politickou a etnickou situaci v Gruzii v letech 1990 až 2003, tedy před nástupem Michaila Saakašviliho, a zkoumá specifické rysy tří separatistických gruzínských regionů. Gruzínský nacionalismus si odcizil své etnické minority a slabost centrální moci státu jim dala možnost, aby se mobilizovaly. V Gruzii nevznikly formální instituce upravující kompetence centra a regionů. Figurovaly zde jen osobní zájmy a instituce neformální. Gruzie čekala na uzákonění postavení jednotlivých autonomních jednotek do doby, než centrální vláda upevní svou moc. Nejbohatší Abcházie a nejchudší Jižní Osetie se zapojily do násilného separatismu. Gruzii s Abcházií, nehledě na konflikt z počátku 90. let, pojily bohaté klientelistické vazby. S Jižní Osetií, která se chtěla spojit se Severní Osetií, však Gruzii spojovala jen řídká klientelistická síť. Adžárie usilovala o autonomii a spolu s tím i o obnovu muslimské identity nenásilnou cestou. Autorka se bohužel nepokusila najít odpověď na to, proč Gruzie nabídla autonomní status Abcházii a Adžárii, ale již ne Jižní Osetii.

Čtvrtá kapitola zachycuje posílení ruské centrální moci a vliv této změny na etnickou politiku ve vztahu centra s regiony v období let 1999 až 2006. Rusko, stejně jako Gruzie, usilovalo po roce 2000 o upevnění kontroly nad jednotlivými regiony federace. Výhodou mu byla lepší infrastruktura a vyšší rozpočet, ale bylo limitováno přetrvávajícím ochromením centrální moci v důsledku rozpadu Sovětského svazu. Ustavením formálních a stálých institucí se snažilo redukovat moc autonomních regionů. Přesto, že všechny regiony své nároky zmírnily, neboť si uvědomovaly růst sílicího centra, Rusko se k nim nechovalo stejně. Mělo v regionech rozdílné zájmy a podle konkrétních okolností vůči nim také uplatňovalo rozdílnou strategii. Objevují se zde i nové trendy v politice Moskvy vůči etnickým menšinám a pokračuje její personalizace. V Čečensku vzrostl islámský fundamentalismus, což vedlo k teroristickým akcím v centrálních oblastech samotné Ruské federace. Cílem nového prezidenta Putina tedy bylo předvést novou sílu Ruska, a tak inicioval válku, která byla v zahraničí často kritizována.

Pátá kapitola pojednává o centralizačních reformách v Gruzii po revoluci růží a o jejich vlivu na vztahy vlády v Tbilisi s Abcházií, Jižní Osetií a Adžárií. Gruzie díky ekonomickému

růstu síla a začala centralizovat moc a reformovat armádu. Také se zajímala o vstup do euroatlantických struktur. Politický program nového prezidenta Michaila Saakašviliho zahrnoval důraz na protikorupční tažení, demokratizaci a budování státu. Po úspěchu v Adžárii však toto nové politické směřování destabilizovalo křehký mír nastolený Ševarnadzem pomocí korupční sítě. Adžárský separatismus poklesl a regionu byla ponechána autonomie. Vztahy s Abcházií a Jižní Osetií se ale zhoršily a nakonec došlo roku 2008 k válce v Jižní Osetii a Abcházií za účasti Ruska. Bohužel, jak autorka sama podotýká, nebylo jejím záměrem věnovat se motivaci Ruska a jeho zájmům a působení v tomto konfliktu.

Kniha Julie Georgové hledala odpověď na otázku, které regiony používají jaké prostředky k prosazení vlastních separatistických zájmů a proč. Dospěla přitom k zjištění, že se separatismus projevil nejvíce během období transformace slabých států a konsolidace moci politických elit. Gruzie ani Rusko nepřipustily nezávislost autonomních regionů a odvetnými akcemi násilí jen zhoršily a počáteční válku nevyhrály. V druhém desetiletí se Michailu Saakašvilimu a Vladimíru Putinovi podařilo posílit politické i ekonomické postavení země a i díky obnově a rozvoji základní silniční sítě, umožňující snazší přesun vojsk, zvýšit kontrolu centrální moci nad neklidnou periferií. Gruzie navíc zahájila reformu armády a boj proti korupci. Zároveň už ale byly oba státy přístupnější k decentralizaci státní moci. Etnické problémy však přetrvávaly a obě země zažily druhou vlnu násilných nepokojů a válek.

Georgeová došla k závěru, že „běžné politické recepty, které podporují demokratizaci a ekonomickou stabilizaci, nemusejí vést ke kýženým – jakkoli předpokládaným – efektům stability a prosperity“ (s. 7). Navíc, když se mezi centrem a regionem utvoří neformální korupční vazby, které vedou k vzájemnému obohacení, může to mít pozitivní vliv na eliminaci etnického násilí. Naopak programy na budování státu mohou etnické násilí a mobilizaci spíše jen zhoršit.

Dále autorka zjistila, že politici někdy váhají s řešením konfliktů, které devastují jejich zemi i populaci, protože jejich politická aktivita by mohla přinést zhoršení etnických bojů, ještě intenzivnější personalizaci politiky a korupci a znesnadnit vznik formálních politických institucí. Z jejího rozboru také vyplývá, že programy na budování státu mohou v důsledku ohrozit jeho křehkou stabilitu. Slabé státy nechtějí formalizovat svou pozici, a tak se zdráhají činit regionům ústupky. Jakmile však jejich moc vzroste, mají tendenci ji regionům předvést i za cenu válečného konfliktu. V některých případech je tedy nejlepší cestou jak udržet v etnicky labilních zemích mír paradoxně spíše klientelismus, korupce a vyjednávání.

Kniha Julie Georgeové představuje originální a přitom faktograficky podložený politický a ekonomický pohled na etnický separatismus v postsovětském Rusku a Gruzii. Relativně podrobně se také věnovala historické zkušenosti národů separatistických regionů, jejich váhu však již nebrala tolik v potaz. I přes zajímavé a někdy až překvapivé poznatky však trochu zanedbala etnické a náboženské vlivy na separatismus v obou zemích. Zároveň mohla věnovat více prostoru zahraničním aspektům, zejména vztahu Ruska s Gruzii, a to přednostně ruské pomoci separatistickým gruzínským regionům. To ale nezmenšuje přínos Georgeové v oblasti etnických konfliktů. Rozhodně poskytuje neotřelý a ucelený vhled do této náročné a nepřehledné problematiky. Pomocí komparativních postupů vyzdvihuje

specifika vývoje jednotlivých etnických regionů a zároveň se pokouší najít společné rysy. Pro přehlednost a lepší orientaci používá autorka různé tabulky; ovšem některé jsou neúplné, neboť data nebyla vždy dohledatelná.

Ve svém ekonomickém a politickém přístupu k etnickému separatismu je kniha výjimečná. Bylo by zajímavé ověřit, zda jsou její závěry aplikovatelné i na výzkum separatismu v případě dalších etnicky definovaných regionů.

Anna Nejedlá

Tamás Hardi, Karoly Tóth (eds), **Határaink Mentén: A szlovák–magyar határtérség társadalmi-gazdasági vizsgálata**. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2009. 288 s. ISBN 978-80-89249-32-9

Publikace *Határaink mentén* (Naše společné hranice) je výsledkem společného projektu Fórum institutu ze Šamorína a Centra regionálních studií Maďarské akademie věd. Jednalo se o dotazníkový průzkum uskutečněný v letech 2007–8, jehož cílem bylo objasnit každodenní pohyb a život lidí ve 20 km širokém příhraničním pásmu. Výzkumníci se zaměřili na hospodářskou oblast (obchodní vztahy, cestování za prací), vzdělávání a soukromý život. Autoři předpokládali, že vstup do Evropské unie a Schengenského prostoru přispěl k integraci hranic oddělených regionů. Položili si otázku, zda bude pro místní obyvatelstvo silnější geografická blízkost, anebo státní příslušnost. Vycházeli přitom ze dvou možných scénářů ze západní Evropy, kdy se přes otevřenou hranici rozvinuly silné vazby, nebo naopak i přes velmi dobré mezistátní vztahy k žádné výraznější regionální interakci nedochází. Dotazníkový průzkum byl doplněn rozhovory s nevládními organizacemi, soukromými společnostmi i veřejnými institucemi.

Zdejší pohraničí je autory rozděleno do pěti zón, kdy postupně od západu na východ klesá životní úroveň obyvatelstva s malým zlepšením ve spádových oblastech Košic a Miškolce. Nejdynamičtější se rozvíjející je západní oblast, a to díky třem blízkým hospodářským centrům (Bratislavě, Budapešti a Vídni).

Podle výsledků průzkumu hranice téměř zcela zmizela v hospodářské a soukromé oblasti, ve veřejnoprávní nadále ale přetrvávají významné překážky. Na obou stranách hranice leží města se spádovou oblastí zasahující do druhého státu. I přes odstranění kontrol na státní hranici stále zůstávají některé fyzické překážky – nenavazující a nedostatečné dopravní sítě a systémy, odlišné státní regulace aj. Obchodní vztahy jsou díky jazykové vybavenosti obyvatelstva bezproblémové. Maďarské společnosti využívají výhodnější slovenský daňový systém a fiktivně přesouvají svá sídla na Slovensko. Oboustranně je využíváno příbuzné prostředí pro expanzi trhu. Cestování za prací přes hranici (možné téměř bez omezení od roku 1999) je naproti tomu výrazně jednostranné. Maďarsko využívá pracovní sílu ze Slovenska hlavně díky znalosti maďarštiny. V roce 2004 pracovalo v maďarském příhraničí 30 tisíc slovenských občanů. Nejedná se však o cestování za vyšším výdělkem, ale jde spíše o využití geografické blízkosti. V soukromé oblasti poukázal průzkum na některé zajímavé jevy.

Polovina respondentů byla občany MR a polovina SR, ze slovenských občanů pak jednu polovinu tvořili příslušníci maďarské národnosti. Toto rozdělení se jasně projevilo při dotazu na existenci kontaktů na druhé straně hranice – kladně odpověděla polovina občanů SR (62 % Maďaři, 35 % Slováci) ale jen 25 % občanů MR. Z toho vyplývá, že o kontakty mají zájem více občané SR-Slováci než občané MR. Jednostranné je i dojíždění za studiem, kdy do středních a vyšších škol dojíždějí v drtivé většině slovenští Maďaři do Maďarska.

Ve veřejnoprávním sektoru se silně projevuje nekompatibilita složitých národních systémů školství, veřejného zdravotnictví a správy, která značně komplikuje racionalizaci jejich společného přeshraničního fungování. Potřebám praxe neodpovídají těžkopádné kategorie cizince a tuzemce. Je zde konstatováno, že odstranění hraničních kontrol napomohlo k jistému sblížení, ale v některých aspektech je rozdělení stejné jako předtím. Práce je psána v maďarštině, ale obsahuje obsáhlé slovenské resumé, v elektronické podobě je pak volně k dispozici na stránkách www.foruminst.sk.

Adam Ander

Lesley Chamberlain, **Parník filosofů. Lenin a vyhnání inteligence.** Praha: Mladá fronta 2009. 389 s. ISBN 978-80-204-1683-4

Na podzim roku 1922 vypluly z Petrohradu do německého Štětína lodě *Haken* a *Preussen*, na jejichž palubě opustilo Rusko několik desítek náboženských myslitelů, filosofů, historiků a vědců. Byli mezi nimi, z těch nejznámějších, Nikolaj Berdajev, Semjon Frank, Nikolaj Losskij, Ivan Iljin či Aleksandr Kizevetter. Všichni prošli zatčením a obviněním z kontrarevolučních aktivit. Místo věznění či rovnou fyzické likvidace jim však GPU dalo podepsat prohlášení, že souhlasí vyhoštěním, a informovalo je, že jim v případě návratu hrozí výjimečný trest. Šlo o poslední větší skupinu, která se ještě dostala na Západ. Většina emigrantů opustila Rusko již v prvních letech po revoluci, hlavní exodus nastal s ustupujícími jednotkami Bílé armády na podzim roku 1920. Poté byla cesta ven daleko obtížnější a spolu s utlumením NEP po roce 1923 ustala také praxe výjezdů na léčení či služební pobyty a hranice mezi sovětským Ruskem a západní Evropou se na dlouhá léta neprodyšně uzavírají. Jako poslední memento intelektuální elity „stříbrného věku“ zůstává v Rusku teolog a filosof Pavel Florenskij, jehož osud výmluvně dokládá alternativu nucené emigrace: zatčení a odsouzení na 10 let odnětí svobody, věznění v Soloveckém lágru a nakonec v roce 1937 popravčí kulka. Proč byla ona skupina intelektuálů místo do dobytčáků směrem na Sibiř posazena na „parník filosofů“ směrem na Západ, dosud zůstává jednou z nezáhadnějších epizod raných dějin bolševického Ruska i dějin ruské emigrace.

Britská novinářka a spisovatelka Lesley Chamberlainová zvolila pro zpracování tohoto poutavého tématu žánr literatury faktu. Příběh „parníku filosofů“ má bezpochyby silný narativní potenciál, a podobný přístup je tedy jistě na místě. Z několika důvodů však autorčina touha „vyprávět příběh“ (s. 15), „dát přednost lidským příběhům a jejich významu“ (s. 20) příliš nefunguje, a výsledný dojem je bohužel značně rozpačitý.

První část knihy je věnována událostem, které předcházely samotnému vysídlení inteligence včetně jeho administrativně technického pozadí. Zároveň se autorka pokouší postihnout na osudu vyhnanců atmosféru počátku 20. let. Místo plastického obrazu dramatické doby, která je na jedné straně ve znamení NEP a modernistických výbojů v literatuře i výtvarném umění, kdy se po občanské válce pomalu, ale jistě etabloje bolševická moc a její represivní aparát, se ale „příběh“ hned na prvních stránkách rozpadá do řady drobných etud ze života jednotlivých „hrdinů“, které jsou sice obohaceny o podrobné exkursy do dějin ruské filosofie a řady dalších humanitních oborů a podloženy úryvky z biografické i autobiografické literatury a dobových textů, ale neдрží příliš pohromadě.

Tyto memoárové pasáže jsou navíc založeny na značně zkratkovitých šablonovitých charakteristikách, podle nichž byl filosof Berdajev „mystický individualista“, literární kritik Ajchenvald „impresionistický humanista“, Lunačarskij měl „slabý charakter“ a Nabokov „si nebyl svým názorem příliš jistý“. K tomu jsou plny ideologických klíše odpovídajících nanejvýš mentalitě studené války, kdy autorka rok pobývala v Moskvě jako korespondentka agentury Reuters a podle vlastních slov získala vášeň pro ruskou kuchyni a filosofii. Portréty budoucích vyhnanců jsou navíc zaneseny balastem zcela irelevantních podrobností z oblasti osobních a rodinných vztahů. Dozvídáme se tak např. to, že Berdajevovi byli „svědomitá, staromódní rodina a starali se jeden o druhého“, ale mezi manželi byl „až do konce života založen osudný problém pohlaví“, bytí byli „kvintesencí předfreudovského páru“, ať už to znamená cokoli (vše s. 26–27).

O něco zdařilejší je druhá část knihy, věnovaná jednotlivým centrům ruské meziválečné emigrace – expresionistickému Berlínu, kde docházelo k setkávání a intenzivnímu dialogu spisovatelů emigračních, sovětských i těch stále váhajících; Paříži, tradiční destinaci ruské inteligence, kam se do roku 1925 přesouvá centrum emigračního kulturního i duchovního života; a samozřejmě Praze, centru ruské emigrační vědy a školství.

V části věnované emigrační Praze autorka poměrně strážlivě oceňuje roli „Ruské akce“ na pomoc ruským (ale též ukrajinským a běloruským) emigrantům, která umožnila odbornou činnost řadě vědců a odborníků a zároveň poskytla možnost vzdělání nové generaci inteligence, s níž se počítalo jako s budoucí elitou demokratického Ruska, které nutně vzejde z kataklyzmatu revoluce. Celému projektu však autorka přidává poněkud vyčpělý panslavistický rozměr a přehnaně protiněmecký osten. Zcela scestně pak působí další autorčino zdůvodnění „Ruské akce“, totiž že pozvání konzervativních a liberálních Rusů mělo oslabit probolševické sympatie části navracejících se legionářů a veřejnosti. Je totiž dobře známo, že v Praze se usadila zejména levicová eserská emigrace, a kontakty mezi Čechy a emigrační komunitou byly navíc značně limitované, i když důvodem vzájemného odcizení pravděpodobně nebylo jen to, že „Češi mluvili západoslovanským jazykem plným složitých gramatických pravidel“, který „zněl ruskému uchu nesmírně divně“, či odlišný vzhled Prahy, která „postrádala asiatské charakteristiky Moskvy“ (s. 197). Ruská akce však mimo jiné počítala s využitím kvalifikovaných sil z řad ruské emigrace v Podkarpatské Rusi, což je motivace, která autorce unikla. Daná kapitola je bohužel také zanesena řadou sporných tezí o povaze meziválečného Československa, jako je argumentačně ničím nepodložená teze o zřetelné umělosti československého státu či rozporuplná úvaha o jakémsi

pocitu viny a závazku československé reprezentace vůči bělogvardějcům kvůli zradě, které se na nich dopustily československé legie za občanské války.

Podobně rozporuplná místa je možné najít i v kapitolách věnovaných Berlínu a Paříži, zejména co se týče analýzy dvou „revizionistických“ proudů v ruské emigraci, smenovechovství a eurasijství. Naopak neoriginálnější myšlenkou a také nejzdařilejšími pasážemi knihy jsou části věnované vzájemnému odcizení vysídlců z „parníku filosofů“ a dřívějších dobrovolných emigrantů, které dělily sice jen tři čtyři roky pobytu v Rusku, nicméně i takto relativně krátká doba způsobila, že jejich zkušenost s bolševickým režimem již byla kvalitativně zcela jiná.

Problematicky také vyznívá celkové hodnocení fenoménu „parníku filosofů“, které autorka zakládá na Leninově snaze vytvořit z Ruska rovnostářský a výkonný stát v duchu moderního racionalismu a sekularismu, kterému idealismu a mysticismu náboženských myslitelů a filosofů v tomto záměru překážel. Opozice racionality a progresivismu bolševiků v kontrastu k náboženskému fundamentalismu a mravnímu individualismu vyhnanců pak byla podle ní hlavním motivem k jejich vyhnání ze země. Chamberlainová jde v této úvaze ještě dál a vede paralelu mezi Východem a Západem, přičemž dospívá k názoru, že i západní myšlení postupovalo, byť zcela jinými cestami a z jiných východisek, k ateismu, racionalitě a antiidealismu, proto pro ni získává plavba „parníku filosofů“ univerzální symbolický význam. Z nepochopení principů, na nichž byla vystavěna bolševická moc, pak také vyplývá neustálé rozebírání viny a nevin vysídlců („mnozí [sic] byli naprosto nevinní“ [s. 16], „Co udělal Losskij a jemu podobní?“, „Co na tom bylo špatného?“ [s. 35] apod.), které je v tomto kontextu zcela irelevantní. Namísto toho řada klíčových otázek, včetně té hlavní – proč Lenin v případě dané skupiny intelektuálů zvolil toto značně nestandardní řešení – zůstala nezodpovězena.

Práce L. Chamberlainové mimo to výrazně utrpěla doslova příšerným překladem Jaroslava Kubrychta, který byl v minulosti již jednou za svůj překladatelský počin vyznamenán anticenou Skřípce udílenou Obcí překladatelů za nejhorší překlad roku. Kubrycht nejen že zcela ignoruje syntaktickou a gramatickou stavbu češtiny, a jeho věty tak kulhají na obě nohy; text navíc prokládá řadou lexikálních nesmyslů a překladatelských kiksů typu „střemhlavá kariéra“, „aristokratický kníže“, „obličej mého mužského přítele“ či „producent svazků poezie“ do té míry, že dokáže čtenáře spolehlivě odradit už v osmistránkovém úvodu. V částech, kde se autorka pouští na pole filosofické, literárněvědné či teologické teorie, pak její myšlenky vinou špatného překladu zcela ztrácejí jakýkoli smysl, a tudíž se nedají ani sledovat, natož analyzovat (viz závěrečnou kapitolu). Překladatel se navíc neorientuje ani v základních realích, a tak se setkáme např. s Nabokovovým románem *Marie* (česky známý jako *Mášenka*), „Moskevskou školou lingvistiky“ či „Pražskou lingvistickou školou“ (v obou případech lingvistický kroužek) nebo generací Irise Murdocha (myšlena britská spisovatelka Iris Murdochová). I po formální stránce pak český překlad vykazuje řadu nedostatků, které svědčí o nedbalé redakční práci, ať už jde o nejednotnou transkripci ruských jmen a názvů, jejich nedůsledné vydělování kurzívou nebo o paralelní používání s českými (i anglickými) překlady.

Šance představit zajímavé téma práce tak byla v recenzované knize promarněna hned nadvakrát. Jednak autorčiným přístupem k látce, z něhož jsou sice některé pasáže cenné,

ale celkově ulpívá na povrchu, a jednak nekvalitním překladem, který nejen ubral knize na čtenářské přitažlivosti, ale především zatemnil autorčiny někdy i tak dost nejasné úvahy.

Kateřina Šimová

Stanislava Janáčková, Krize eurozóny a dluhová krize vyspělého světa. Praha: CEP – Centrum pro ekonomiku a politiku, 2010. 99 s. ISBN 978-80-86547-95-4

Globální ekonomická recese a s ní spojená krize eurozóny patří v současnosti mezi hlavní problémy západní Evropy. V době, kdy se po Řecku ocitlo na hraně bankrotu Irsko a eurozóna řeší první vážnou krizi od svého založení, se v médiích objevuje množství analýz snažících se vysvětlit současnou situaci. V odborné literatuře se však téma díky své aktuálnosti teprve začíná objevovat. Jedním z prvních titulů, který se zabývá problémy, v nichž se eurozóna nyní nachází, je i práce Stanislavy Janáčkové.

Autorka pracuje od roku 2003 jako poradkyně prezidenta ČR. Je absolventkou Vysoké školy ekonomické a v minulosti působila v ekonomickém ústavu ČSAV, posléze v České národní bance, kde pracovala na analýzách problémů měnové politiky a přijetí eura. Po odchodu z ČNB externě spolupracovala s Radou vlády pro ekonomickou a sociální strategii. Z jejich dosavadních prací je nejvýznamnější „Svazující integrace: Česká republika ve stále těsnější Evropské unii“, vydaná v roce 2005.

Kniha „Krize eurozóny a dluhová krize vyspělého světa“, kterou předkládá, se tedy zaměřuje na problematiku, na niž se dlouhodobě specializuje. S tím souvisí i struktura publikace – jde o sborník textů, který shrnuje autorčiny texty z let 2007 až 2010 (velká část z nich byla pro časopis Euro). Ty jsou za sebou více méně chronologicky uspořádány, a sledují tak globální ekonomický vývoj v posledních letech. Práce je rozčleněna na tři hlavní kapitoly. První s názvem „Varovné signály“ charakterizuje dosavadní fungování eurozóny a možnosti eventuálního přijetí eura Českou republikou, čemuž se autorka věnuje i dále v textu. Obsahem druhé kapitoly je problematika světové finanční krize – Janáčková sleduje jak její příčiny, tak následné reakce vlád států. Třetí kapitola se pak zabývá již výhradně eurozónou v krizi, a je tedy z časového hlediska nejaktuálnější.

Vrátíme-li se ještě stručně k autorce, můžeme poměrně snadno určit její základní ideologicko-orientaci z ekonomického hlediska jako liberální. To potvrzuje jak její pozice poradkyně prezidenta ČR i vydavatelství, ve kterém kniha vychází. Není také jistě náhodou, že předmluvu napsal právě Václav Klaus. Její postoj k Evropské unii, potažmo eurozóně, je tak dosti kritický, není však a priori negativní – autorka uznává i úspěchy, kterých eurozóna dosáhla.

Svou základní tezi autorka formuluje v krátké úvodní kapitole o dvou odstavcích. Podle Janáčkové eurozóna v současnosti čelí nejen dluhové krizi a krizi důvěry, ale zároveň i krizi vnitřního uspořádání a hospodářských pravidel. Eurozóna se podle ní stává jiným útvarem, než jakým byla při svém vytvoření. Z toho plyne zásadní důsledek pro státy, které se do ní zavázaly před lety vstoupit – včetně České republiky (s. 9). Otázka přijetí eura Českou re-

publikou je pak, možná zbytečně, i tématem několika zařazených článků, v důsledku čehož kniha bohužel místy vyznívá více jako varování před přijetím společné měny než analýza ekonomické krize. Ovšem nepředbíhejme.

Jak již bylo uvedeno, první kapitola se věnuje dosavadnímu fungování eurozóny. Hned v první větě autorka předkládá svou kritiku vůči tomuto projektu. Současná krize byla podle ní zabudována do genetické výbavy eurozóny již při jejím vzniku, když byla politickým rozhodnutím spojena skupina heterogenních zemí, jež neměly pro účast ve společné měnové unii ekonomické předpoklady (s. 11). Ty pak nebyly schopny plnit pravidla v rámci Paktu stability a růstu, což se projevilo naplno v dnešní době.

První kapitola také obsahuje jeden z nejzdařilejších textů publikace, původně zveřejněný v roce 2007. Janáčková zde předkládá tezi, že stát s nižší ekonomickou úrovní potřebuje vlastní měnu pro to, aby „dohnal“ hospodářsky vyspělejší země. Jako příklad uvádí Řecko a Portugalsko. Se zlepšováním ekonomické úrovně totiž nutně roste cenová hladina, která se může projevit buď posilováním kursu národní měny, nebo zvyšováním inflace. Členské státy eurozóny, které se nacházejí pod jejím ekonomickým průměrem, tuto volbu nemají – výsledkem je zhoršování jejich obchodní bilance, silná domácí úvěrová expanze a pokles konkurenceschopnosti (s. 16) – společná měna jim tedy, zjednodušeně řečeno, brání v růstu. Zvláštní zmínku pak zasluhuje věta: „Zadlužování dohánějících zemí eurozóny [...] je málo vnímaným problémem, který však ještě může eurozóně přinést vážné potíže“, která zní dnes až vizionářsky.

Z tohoto důvodu není eurozóna podle Janáčkové úspěšným projektem. Euro podle ní vzniklo jen proto, aby se zabránilo dominanci marky po sjednocení Německa (str. 18), a jeho pozitivem je pouze snížení transakčních nákladů mezi státy eurozóny. Jediným, kdo podle autorky „může slavit“, je Evropská centrální banka (ECB), která i přes nekázeň členských států dokázala udržet inflaci pod kontrolou, a vytvořit tak z eura v mezinárodním měřítku uznávanou měnu (s. 26).

Ve druhé části práce se autorka logicky zabývá krizí v globálním rozměru, aby v závěrečné kapitole mohla zhodnotit její důsledky pro eurozónu. Cenné poznatky nabízí především v souvislosti s genezí krize, i když zároveň se zde projevuje i její ideologická orientace, když počátek dnešních problémů datuje již ke 30. letům minulého století a zrodu keynesianismu (str. 34), jehož recepty na řešení dnešní krize považuje za vysloveně kontraproduktivní (str. 43). Autorka zde však zajímavě shrnuje světový hospodářský vývoj a roli Spojených států v globální ekonomice, které podle ní dlouhodobě využívaly roli emitenta rezervní měny, a žily tak nad své poměry. USA financovaly země typu Číny, a to proto, aby udržely své dolarové rezervy. Tento systém podle Janáčkové přestává v posledních letech s ekonomickým rozvojem Číny, Indie nebo Brazílie fungovat, jelikož tyto státy hromadí čím dál více dolarových rezerv, a globální nerovnováha tak narůstá. Fed následně začíná s „peněžní záplavou, kterou kvitují jak občané a banky zvyklí žít na dluh a nad své možnosti. Právě rizikové chování bank se pak stává posledním spouštěčem krize“ (s. 35–7).

V tomto případě autorka podává komplexní vysvětlení příčin současné krize a v rámci knihy zde bere i nejvíce v úvahu morální hledisko problému, což v jiných částech zřetelně chybí – autorka se zaměřuje čistě na fungování ekonomických mechanismů. Zde je možná

na místě drobná poznámka k názvu knihy, kde by mělo dle mého názoru spíše stát: „...dluhová krize *ekonomicky* vyspělého světa“. Pokud by totiž byla západní civilizace vyspělá duševně, jen těžko by mohlo k současné krizi v takovéto podobě dojít.

Po rozboru příčin globální ekonomické recese a série několika textů, jež snižují logičnost posloupnosti článků a které je možné hodnotit jako k tématu spíše irelevantní (např. text „Mateřská u nás a ve světě“ na s. 63, v němž autorka, možná pro zaplnění místa, předkládá svůj liberální postoj k otázce, která se nijak blíže netýká tématu), Janáčková v závěrečné kapitole přistupuje k problematice eurozóny v její současné krizi. Zde nejprve v zásadě opakuje argumenty obsažené již v první kapitole o nedokonalosti eurozóny jako měnové unie (je zde opět zmiňována heterogenita a rozdílné ekonomické úrovně zemí eurozóny (viz s. 16) – k tomuto opakování dochází již v samotné první kapitole) a dále se zabývá její reakcí na aktuální potíže.

Speciální článek je zde věnován „Řecké nemoci eurozóny“. Autorka zde sice uznává, že Řecko jako takové mělo všechny předpoklady se v dnešní situaci ocitnout, zároveň ovšem přidává ještě jeden důvod, a to právě společnou měnu: „Bohužel se nemluví o tom, že k zadlužování „jihu“ eurozóny přispělo samo zavedení eura. Tyto země sice měly sklony k dluhům vždy, ale teprve v eurozóně na to dostaly levné peníze“ (s. 74). Řeckou „nemoc“ proto Janáčková označuje za nemoc celé měnové unie, která bude hrozit i v budoucnu, přičemž jako základní příčinu opět zmiňuje heterogenitu členských států (s. 79). Euro je podle ní „kukaččí vejce snesené Evropskou centrální bankou, z něhož se v řadě zemí vyklubal rozmařilý žrout konkurenceschopnosti“ (s. 80). Pozitivem určitě je, že autorka po poměrně rozsáhlé kritice předkládá alespoň stručné řešení současné situace. Tím by podle ní bylo vytvoření fiskální unie s ekonomickou vládou – v současnosti však neprosaditelný krok. Výsledkem proto podle Janáčkové bude vytvoření zastřené fiskální unie, která bude fungovat za zády voličů (str. 89). Poslední část knihy již tedy v zásadě sleduje současné dění.

Shrme-li výše uvedené, můžeme říci, že Janáčková ve své stručné práci zajímavým způsobem analyzuje aktuální problémy jak světové, tak evropské ekonomiky. Jako odborník na měnové otázky se nejvíce věnuje právě roli měn v současné krizi, což přináší velké množství zajímavých poznatků. Vzhledem k tomu, že se jedná o soubor jejich názorů z období tří let, je na pozadí ekonomického vývoje snadné určit jejich relevanci. V tomto případě je nutné říci, že autorka se ve většině případu nemýlí a dnešní problémy předpovídala již v roce 2007, což jí může závidět nejen ekonomický „analytik“. Otázkou ale samozřejmě je, zda nebyly vynechány autorčiny texty, které dnes již tak relevantní být nemusejí. Publikace jako taková je ale jistě velmi aktuální.

Na druhou stranu je však nutné se tázat, zda právě snaha o co největší aktuálnost nesnižuje kvalitu práce. Pro svůj sborníkový charakter publikace na některých místech působí dojem, že byla rychle „spíchnuta dohromady“ (již výše zmíněné opakování témat a zařazení irelevantních textů) tak, aby rychle vyšla kniha nahlížející na současnou krizi z liberálního pohledu. V jednotlivých článcích jsou tak často omílány stejné argumenty (jakkoli se jedná o určující jev, zmiňovanou heterogenitu států, mj. na s. 11, 16, 79), aniž by se autorka ve svém výkladu výrazněji posunula. Další výtka opět souvisí s původním žánrem užitých textů. Janáčková své argumenty místy podporuje nejrůznějšími tabulkami, poznámkový

aparát jako takový ovšem chybí. Kniha tak obsahuje tři poznámky pod čarou, které mají mít zřejmě jen informační charakter – možná by však bylo vhodnější psát poznámky buď všude, nebo je zcela vynechat. Co se týče užitého jazyka, dodejme, že autorka se soustředí na srozumitelné podání faktů, a stylisticky tedy píše poměrně jednoduchým způsobem (viz uvedené „na to dostaly levné peníze“ ze s. 74), to však odpovídá původnímu užití textů – celkově zde tak není příliš co vytknout.

Publikace *Krise eurozóny a dluhová krize vyspělého světa* tedy nabízí cenný pohled na aktuální ekonomické souvislosti a může být zdrojem informací jak pro širokou, tak odbornou veřejnost. Sborníkový charakter knihy, která se skládá z textů zpravidla původně určených pro vydání v časopisech, s sebou však nese některá negativa, především nekoherentnost a časté opakování stejných argumentů. Pohled Stanislavy Janáčkové na současný vývoj globální ekonomiky a eurozóny je ale určitě relevantní a jistě by si zasloužil publikování v propracovanější a obsáhlejší formě.

Jan Brodniček

Seth G. Jones, **The Rise of European Security Cooperation**. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 301 s. ISBN 9780521689854

Společná bezpečnostní a obranná politika Evropské unie představuje prozatím neukončený a dynamický proces evropské integrace, který přitahuje pozornost nejen evropských autorů, ale i jejich amerických partnerů. Takovým příkladem je i Seth G. Jones, americký politolog, člen vlivné asociace RAND Corporation, profesor na Georgetown University ve Washingtonu a autor několika vlivných studií věnujících se americké politice v Afghánistánu a v Pákistánu.¹

Seth G. Jones se ve své první monografii z roku 2007 věnuje vývoji bezpečnostní spolupráce evropských států od začátku 90. let, kdy se zásadním způsobem proměnilo světové bezpečnostní prostředí. Strukturální změny, které se odehrály v období po rozpadu bipolárního světa, a vznik vojenských konfliktů v blízkosti hranic států Evropské unie, která významným způsobem začala postrádat schopnost si s problémy poradit bez přispění Spojených států amerických, měly významný vliv na vývoj evropské bezpečnostní spolupráce. Seznámení s pohledem amerického autora na formování společného přístupu států EU k zajišťování bezpečnosti může čtenářům knihy *The Rise of European Security Cooperation* pomoci vytvořit si komplexnější obrázek o evropské bezpečnostní spolupráci.

Recenzovaná kniha, která vyšla v roce 2007 v Cambridge University Press, se do severoamerické debaty o vývoji a významu evropské bezpečnostní spolupráce zařazuje po bok dosud minoritního názoru, který říká, že vývoj evropské bezpečnostní spolupráce není

¹ Například Seth G. Jones, *In the Graveyard of Empires: America's War in Afghanistan* (New York: W. W. Norton, 2009), nebo Seth G. Jones a C. Christine Fair, *Counterinsurgency in Pakistan* (Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2010), http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2010/RAND_MG982.pdf.

zanedbatelným jevem, a připisuje jí možnost významným způsobem ovlivňovat podobu transatlantických vztahů v bezpečnostní oblasti.² Ve své knize se proto Seth G. Jones snaží ukázat, že evropská bezpečnostní spolupráce není pouhým bezvýznamným nebo přechodným jevem, ale naopak fenoménem, kterému je zapotřebí věnovat pozornost i v rámci americké debaty o bezpečnostních zájmech země.

Pro potvrzení hypotézy rozdělil Jones knihu do sedmi kapitol. Ty představují jednotlivé případové studie, jejichž pomocí se autor snaží ukázat motivace evropských států ke spolupráci v zajišťování vlastní bezpečnosti po skončení studené války. Jako závislou proměnnou pro svůj výzkum volí bezpečnostní spolupráci, za nezávislou proměnnou považuje podobu regionálního a mezinárodního systému. Posilování bezpečnostní spolupráce Jones testuje na základě čtyř kategorií: bezpečnostní instituce, ekonomické sankce, produkce zbraní a vojenské síly. Jmenované kategorie autor považuje za postačující, aby mohl prokázat zvyšující se bezpečnostní spolupráci mezi evropskými státy. Zůstává na uvážení čtenáře, zda je tato kategorizace dostatečná. Pro komplexnější pohled na vývoj evropské spolupráce v oblasti bezpečnosti bych považovala za potřebnou i komplexnější analýzu nejen vojenské síly států Evropské unie, ale i vojenských operací vedených pod hlavičkou EU.

V druhé kapitole knihy nazvané *Power and security cooperation* přináší Jones stručný přehled základních teorií evropské integrace a způsobu, kterým vysvětlují vznik a postupné posilování evropské bezpečnostní spolupráce. Čtenář se může seznámit s hlavními argumenty liberálního mezivládního přístupu, sociálního konstruktivismu a nového institucionalismu, které Jones srovnává v přehledné tabulce. Sám se ovšem s žádným ze základních teoretických přístupů k evropské integraci zcela neztotožňuje a říká, že posilování evropské spolupráce v bezpečnostní oblasti je závislé a vyvíjí se na základě mezinárodní a regionální situace.

Třetí kapitola se zabývá vývojem evropské bezpečnostní spolupráce a vznikem bezpečnostních institucí založených západoevropskými státy po roce 1945. Autor popisuje integrační vývoj v oblasti bezpečnostní spolupráce od 50. let, kdy se západoevropské státy pokusily vytvořit Evropské obranné společenství, až po přijetí Maastrichtské smlouvy. Jones se snaží ukázat, že evropská spolupráce v oblasti bezpečnosti se vyvíjí více než půl století, i když dřívější snahy nebyly často úspěšné. Změna nastala až po zániku bipolárního systému. Danou okolnost Jones považuje za hlavní důvod, proč se mohla spolupráce evropských států v oblasti bezpečnosti začít úspěšně rozvíjet.

V této kapitole knihy spatřuji několik nedostatků. Zvolený způsob prokazování růstu bezpečnostní spolupráce se v tomto případě zdá velmi zjednodušující, nedochází k posunu v celkové argumentaci práce, pouze opakuje několik tvrzení z úvodní kapitoly knihy a přináší přehled vývoje evropské bezpečnostní spolupráce, se kterým je čtenář zajímavější o tuto problematiku stejně již seznámen.

² Podobný názor zastávají také Stanley R. Sloan, *The United States and European Defence* (Paris: Institute for Security Studies Western European Union, Chaillot Paper n° 39, April 2000), <http://www.iiss.europa.eu/uploads/media/cp039e.pdf>, nebo Robert E. Hunter, *The European Security and Defence Policy. NATO's Companion – or Competitor?* (Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2002), http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1463.html.

Následující tři kapitoly knihy představují jádro aplikace Jonesovy metodologie jak ukázat postupně zvyšující se spolupráci členských států EU. V prvním případě se jedná o dobře provedenou případovou studii, ve které autor ukazuje, za jakých okolností se členské státy EU byly schopny shodnout na uvalení ekonomických sankcí vůči třetím státům. Tento postup byl podle autora v době studené války spíše výjimečný, zatímco po roce 1989 se počet případů uvalení sankcí zvyšuje. Tento stav autor opět připisuje změnám, které nastaly po ukončení studené války, a zároveň říká, že tato jiná situace umožnila evropským státům změnit své chování a začít spolupracovat v oblasti bezpečnosti, ať už bylo uvalením sankcí vůči třetím státům dosaženo změny chování těchto států či nikoliv. Fakt, že se členské státy EU jsou schopny domluvit na společném postupu vůči třetím státům, považuje Seth G. Jones za důležitý jev, který podporuje jeho argument o důležitosti evropské bezpečnostní spolupráce.

Pátá kapitola knihy se věnuje problematice produkce zbraní. Autor ukazuje, jak se evropské státy snaží překonat rozsáhlou fragmentací evropského zbrojního průmyslu, harmonizovat produkci vojenského materiálu, zamezit finančně náročné duplikace ve výrobě a získat odpovídající materiál pro zajištění stoupajícího počtu vojenských operací pod hlavičkou EU i přes klesající obranné rozpočty členských států. Seth G. Jones se snaží ukázat, že evropským státům nejde jen o ekonomickou výhodnost spolupráce a zmírnění rozdílů ve zbrojní produkci Spojených států amerických a EU, ale nalézáme v této kapitole i konstruktivistický argument, a sice že členským státům EU jde i budování a posilování společné evropské identity. Vznik Evropské obranné agentury je považován za důležitý moment pro posilování evropské bezpečnostní spolupráce, kdy zároveň dochází k evropeizaci vládních rozhodnutí v oblasti zbrojního sektoru.

V následující kapitole se Jones věnuje vojenským silám evropských států a jejich stále častějšímu nasazování jak v civilních, tak ve vojenských operacích mimo území Evropské unie. Autor se zabývá budováním mnohonárodních sil evropských států od 40. let 20. století a dochází opět k závěru, že mohly efektivně vznikat až po skončení studené války. Do té doby byla jako jediná možnost pro zajištění vlastní bezpečnosti vnímána Severoatlantická aliance. Až po událostech z roku 1989 se podle Jonese situace změnila a členské státy EU spolu začaly více spolupracovat v bezpečnostní oblasti a částečně tak zvyšovat autonomii na Spojených státech amerických. Seth G. Jones se tak vymezuje proti názorům Roberta Kagana, který metaforicky připisuje Američanům schopnost „vařit večeři“, zatímco na Evropě zůstává „mytí nádobí“. Vývoj událostí od podpisu deklarace ze Saint Malo v roce 1998 podle Jonese jasně ukazuje stále rostoucí schopnost Evropanů podporovat své zájmy i vojenskou silou.

Závěrečná kapitola knihy, *The tragedy of US-European relations*, se snaží shrnout argumenty představené již dříve a především ukázat, že evropská bezpečnostní spolupráce by neměla být ve Spojených státech amerických podceňována, v lepším případě vnímána jen z perspektivy dalšího fungování Severoatlantické aliance. I když i nadále budou USA hrát hlavní roli při zajišťování světové bezpečnosti nejen v NATO, evropské státy jsou schopny čím dál tím efektivněji formulovat své kolektivní bezpečnostní zájmy a společně konat pro jejich naplnění. Pokud by Spojené státy americké tento vývoj i nadále podceňovaly, mohli

by jednou být ve Washingtonu překvapeni, že členské státy Evropské unie jsou schopny prosazovat své zájmy, které nejsou shodné s těmi americkými. V tomto případě by podle Jonese došlo k tragédii v transatlantických vztazích.

Seth G. Jones představil v knize *The Rise of European Security Cooperation* několik zajímavých argumentů, dokázal nahlédnout na problematiku prohlubující se evropské bezpečnostní spolupráce z neobvyklé perspektivy (uvalování ekonomických sankcí, zvyšování zbrojní spolupráce aj.) a přiblížil evropským čtenářům, jak američtí badatelé zabývající se evropskou integrací v USA nahlízejí na formování schopností evropských států zajišťovat si vlastní bezpečnost. Závěry, ke kterým se Jones dopracoval, nebyly zpochybněny přijetím Lisabonské smlouvy v prosinci 2009, a tak zůstává kniha stále aktuální. Čtenáři jistě ocení i rozsáhlý poznámkový aparát a velmi kvalitní výběr literatury. I když je místy autorova argumentace nečekaná, kniha *The Rise of European Security Cooperation* může čtenářům zabývajícím se o bezpečnostní problematiku přinést zajímavé poznatky.

Markéta Čadková

Kursbuch 1968. Frankfurt/Main: Suhrkamp Verlag einmalige Sonderausgabe, 2008. 991 s. ISBN 978-3-518-41990-8

V červnu 2010 přijel na Festival spisovatelů Praha významný německý básník, esejista a překladatel Hans Magnus Enzensberger, zakladatel časopisu *Kursbuch*, který v letech 1965–2008 spolu s časopisem *Konkret* platil za baštu západoněmecké nedogmatické intelektuální levice a studentského protestního hnutí. *Kursbuch* nejprve vycházel ve frankfurtském nakladatelství Suhrkamp Verlag, které v roce 2008 při příležitosti čtyřicátého výročí kulminace studentského protestního hnutí v roce 1968 založilo publikační řadu nejvýznamnějších knih vydávaných na přelomu 60. a 70. let minulého století. Jediným časopisem, který se objevil v této řadě ve zvláštním ročenkovém vydání za rok 1968 s bezmála tisícem stran textu a fotografií, se stal právě renomovaný *Kursbuch*. Čtenářům zajímavým se o dějiny studentského protestního hnutí se tak po čtyřiceti letech dostává do rukou souborné vydání časopisu, který na přelomu 60. a 70. let snad nejobširněji představoval spektrum německých, evropských i mimoevropských témat, kterými se zabývala tehdejší nejen západoněmecká intelektuální levice. Právě v mezinárodní orientaci časopisu totiž spočívaly jeho hlavní kvality. Monotematická čísla se v roce 1968 zabývala například dějinami revolucí v Latinské Americe, ale přinášela reportáže, analýzy a různá prohlášení studentského protestního hnutí ze Španělska, Polska, Itálie, Československa či z Brazílie. *Kursbuch* nedával prostor pouze západoněmeckým nonkonformním intelektuálům. Publikovali v něm i političtí uprchlíci pronásledovaní ve svých mateřských zemích (např. iránský student a pozdější významná postava studentského protestního hnutí ve Spolkové republice Německo Bahman Nirumand), studentští vůdci ze všech koutů planety a umělci. Zatímco zmiňovaný *Konkret* se zaměřoval spíše na masového čtenáře, které vedle spole-

českých problémů lákal na různá atraktivní témata a svěží layout, *Kursbuch* se na konci 60. let stal skutečným přístavem západoněmecké a světové intelektuální levice a byl prostorem pro společenskou diskusi intelektuálů a platformou umělců. Nejen to: *Kursbuch* sloužil i jako inzertní místo pro kulturní akce, nové knihy a časopisy vydávané a organizované nonkonformními intelektuály. Bylo tam možné nalézt upoutávky na dnes již zapomenuté časopisy jako literární *Tintenfisch* či satirický *Pardon* nebo inzerci na nové tituly knih vydávané v nonkonformních nakladatelstvích Klaus Wagenbach či Luchterhand, která tehdy byla vedle Suhrkamp Verlag považována za přední nakladatelství vydávající současná díla intelektuální levice. Časopis *Kursbuch* se také mohl pyšnit určitou kontroverzní exkluzivitou, která se brzy dostala do povědomí západoněmecké veřejnosti, když jako první zveřejnil recenzi na dílo německého lékaře Georga Alsheimera *Vietnamesische Lehrjahre* působícího jako neurochirurg a psychiatr v letech 1961–1967 v bývalém císařském městě Hué ve Vietnamu nebo prvním zveřejněním básně *Böhmen liegt am Meer* od Ingeborg Bachmannové.

Na rozdíl od zmiňovaného časopisu *Konkret* se *Kursbuch* příliš nevěnoval československým tématům. Ačkoli v roce 1968 uveřejnil Dossier ze událostí v Praze, kdy se hlavně věnoval důsledkům studentské demonstrace na vysokoškolských kolejích v Praze na Strahově v roce 1967 a samozřejmě také okupaci Československa armádami států Varšavské smlouvy v srpnu 1968 a přeložil také některé texty Jana Kavana a Karla Kovandy k aktuální situaci studentského hnutí v Československu, zájem časopisu se orientoval hlavně na dění ve velkých evropských zemích a na Latinskou Ameriku. Právě ze zpracování pražského Dossier lze snadno vycítit, že pro západoněmeckou intelektuální levici tehdejší doby bylo i přes geografickou blízkost společenské dění v Československu na okraji jejího zájmu. Lze tak lépe pochopit mnohá nedorozumění, ke kterým docházelo při setkávání představitelů československého a západoněmeckého studentského hnutí v 60. letech minulého století, která vylíčil ve své poslední práci *Mocným navzdory* historik Jaroslav Pažout.

V redakci časopisu *Kursbuch* sedělo od vydání prvního čísla v roce 1965 až do léta 2008, kdy bylo vydávání zastaveno, jenom několik málo redaktorů. Časopis prodělal po odchodu zakladatele Hanse Magnuse Enzensbergera dramatický vývoj a nakonec se stal přílohou významných německých novin *Die Zeit*. Enzensbergerovo jméno však zůstává nadále s časopisem spjata. Poslední vydavatel časopisu Tilman Spengler v roce 2008 jeho vydávání zastavil, protože byl dlouhodobě prodělečný. Ukončil tak existenci jednoho z kontroverzních časopisů, který ve Spolkové republice Německo od roku 1965 přinášel každým rokem v pěti monotematických číslech nonkonformní a informovaný pohled na dění v Evropě i v širším světě z pohledu nejen západoněmecké intelektuální a nedogmatické levice. Symbolickou tečkou za ukončením činnosti poslední redakce pak bylo udělení Velké literární ceny města Mnichov poslednímu vydavateli Tilmanu Spenglerovi v červnu 2008, mimo jiné za vydávání časopisu *Kursbuch*.

Tomáš Renner

Hanns Maull, ed., **Germany's Uncertain Power: Foreign Policy of the Berlin Republic**. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006. 296 s. ISBN 1-4039-4662-0

Rozsáhlý tým autorů představil sborník, který má být příspěvkem k diskusi o směřování zahraniční politiky Spolkové republiky po německém znovusjednocení. Klade si za cíl interpretovat zahraniční politiku sjednoceného Německa v kontextu úvah o její tzv. normalizaci, které provázely působení vlády rudo-zelené koalice (1998–2005). Editorem sborníku je profesor Univerzity Trevír Hanns Maull, který do povědomí vstoupil na počátku 90. let zejména aplikací teorie civilní mocnosti (*Zivillmacht*) na Spolkovou republiku Německo. Pod svým vedením shromáždil tým osmnácti odborníků především z Německa, ale i ze zahraničí. Za zmínku stojí, že publikace vyšla v edici nakladatelství Palgrave Macmillan věnované německým studiím (*New Perspectives in German Studies*). Ta v současné době čítá již dvacet titulů věnovaných nejen německé politice, ale zaobírajících se rovněž tématy kultury a umění.

Hlavní otázka, která čtenáře provází celou knihou, je, zda Německo po sjednocení stále zůstává věrno konceptu civilní mocnosti, který byl určující pro zahraniční politiku Spolkové republiky před rokem 1989, či zda tuto cestu opustilo. Vedle této prezentuje Maull v úvodním příspěvku ještě další dvě otázky, které si autoři kladou: jak se vyvinula mocenská základna Německa po sjednocení a jakým způsobem se změnil proces formulace zahraniční politiky v Bonnu resp. Berlíně (s. 6).

Příspěvky jsou rozděleny do pěti částí. První se věnuje institucionálnímu rámci německé zahraniční politiky. Obsahuje dva příspěvky věnované domácímu prostředí a vlivu evropeizace. Druhý oddíl je věnován bezpečnostním otázkám a jsou zde rozebírány úloha Německa v boji proti proliferaci zbraní hromadného ničení (překvapivě na prvním místě), role SRN v NATO a v procesu vytváření Evropské obranné a bezpečnostní politiky a vývoj účasti Bundeswehru na zahraničních misích. Třetí část nabízí pohled na proměnu pozice Německa v Evropské unii a na vývoj vztahů s některými klíčovými partnery. Pozoruhodně je pojat vztah se spojenými státy, kterému jsou věnovány hned dva příspěvky. Zatímco jeden je věnován formulaci německé politiky vůči USA, druhý se zabývá opačným pohledem přes Atlantik. Čtvrtá část je věnována ekonomickým aspektům zahraniční politiky včetně energetické bezpečnosti a dokonce politiky ochrany životního prostředí. Konečně pátý oddíl se nazývá *The Outer Circle of the German Foreign Policy* a obsahuje texty o rozvojové pomoci, politice vůči východní Asii (zejména Číně) a pozici Německa v rámci blízkovýchodnímu konfliktu.

V souvislosti s rozčleněním sborníku je nutné ocenit přísnou ruku editora, co se týče délky jednotlivých příspěvků. Je až neuvěřitelné, že se u takto rozsáhlého sborníku podařilo udržet přibližně stejnou délku všech příspěvků. Všechny mají asi 14 stránek včetně poznámek, jsou tedy relativně krátké, zato ve většině případů věcné a brizantně pointované. Takovou jednotu už příspěvky nevykazují, co se týče vnitřního uspořádání, vyskytují se různá pojetí. Většina klade důraz na zachování alespoň částečně chronologického výkladu a zachycení jednotlivých mezníků, většinou nástupu Schröderovy vlády, teroristických útoků na New York a Washington a třetí války v Perském zálivu resp. jejich příprav. V některých statích je ale kladen důraz na výklad jednotlivých problémů s tématem souvisejících a chro-

nologická linie se zcela vytrácí (např. v příspěvcích o německém pohledu na vztahy s USA či o NATO). Editor by byl mohl být také aktivnější ve smyslu zabránění mírnému překryvu článků, kdy některá témata (např. postoje veřejnosti k zahraniční politice, role spolkových zemí) jsou se stejnými závěry rozebírána v několika příspěvcích, přičemž by stačilo odkázat. Vzhledem k množství participujících autorů to jsou ovšem jen drobné výtky.

Autoři předkládají tezi, že politika Spolkové republiky Německo se v 90. letech změnila, tato změna však neznamená opuštění role civilní mocnosti. Německo vyznává stále stejné zahraničně politické principy, jen je při jejich prosazování méně konzistentní (s. 274). Tento posun souvisí jak se změnami na mezinárodní scéně, tak ve změně postavení Německa. Co se týče změny struktury systému mezinárodních vztahů, globalizace zapříčinila pokles vlivu tradičních národních států a jejich schopnosti být určujícími aktéry mezinárodního dění. Dále pak došlo k výrazné změně v zahraničněpolitickém směřování jednoho z nejdůležitějších hráčů, Spojených států amerických, které se rozhodly pro unilateralistický postup v boji proti hrozbám, které vnímaly. Taková situace je pro civilní mocnosti, pro které je ideální vstřícné vysoce institucionalizované prostředí se spolehlivými partnery, nevyhovující (s. 275).

Mauil ale argumentuje, že výrazné změny je možné vnímat i na straně Německa. Navzdory mnohým předpovědím z počátku 90. let se mocenská základna Spolkové republiky po sjednocení Německa spíše zmenšila než naopak, a to v důsledku ekonomických problémů v neposlední řadě způsobených náklady na znovusjednocení a rovněž v důsledku poklesu možnosti využít *soft power* způsobeného poklesem prestiže *Modell Deutschland* doprovázejícím neschopnost adekvátními reformami odpovědět na aktuální sociální problémy. Německo tak podle Mauilla ztrácí schopnost proaktivní síly (*proactive power*), síly přicházet s vlastními koncepty a prosazovat je, a zůstává mu pouze síla veta (*veto power*), schopnost v případě nutnosti zablokovat nevyhovující návrhy jiných. Souběžně přestává mít schopnost prosazovat cíle související s utvářením mezinárodního prostředí (*milieu goals*) a omezuje se na situační cíle (*situative goals*) týkající se pouze jednotlivých rozhodnutí (např. personální obsazování úřadů, jednotlivé dokumenty, jednotlivé vojenské mise). Na druhou stranu tento pokles síly byl podle Mauilla kamuflován sebevědomou rétorikou v podání Gerharda Schrödera (s. 277–280). Dále pak pokles významu zahraniční politiky po konci studené války vedl k instrumentalizaci tohoto tématu v politickém souboji a k jejímu většímu podřízení ekonomickým zájmům. Výsledkem je nárůst počtu aktérů v procesu vytváření zahraniční politiky a její menší konzistence (s. 280). Německo tak podle autorů knihy má problémy při formulování a prosazování svých zahraničně politických cílů, jeho zahraniční politika bývá hůře čitelná. Tato změna však neznamená zásadní odklon od původního směřování.

Se závěry, ke kterým kolektiv autorů došel, je možné se ztotožnit, musím se však kriticky vyjádřit ke způsobu, kterým k těmto závěrům došli či spíše jak je prezentují. Zejména důraz, jaký Mauil klade v úvodním a závěrečném příspěvku na aspekt úpadku mocenské základny Německa, není reflektován v dalších jednotlivých příspěvcích. Ty nejsou v rozporu s takovouto interpretací, rozhodně ale tento úpadek nedemonstrují a neposkytují explicitní argumenty pro podporu teze. Tomuto aspektu se spíše vůbec nevěnují a jednotlivá analyzovaná témata s ním nedávají do souvislosti. Čtenář je tak s danou problematikou konfrontován v úvodu a potom až na drobné zmínky až v závěru knihy. Vzhledem k tomu, jakou

klíčovou roli tento prvek v argumentaci hraje, mohli mu autoři možná věnovat samostatný příspěvek v první části knihy. Maull se však v úvodu zmiňuje, že srovnávání mocenských zdrojů je složitá a primitivní („*crude*“) forma porovnávání síly, a proto se autoři zaměří na analyzování realizované politiky (*policy outcomes*; s. 6). V takovém případě ovšem měli autoři důsledněji argumentovat a osvětlovat souvislost mezi prosazovanou politikou a limitovanými mocenskými prostředky.

Tato zajímavá knížka měla smůlu co do doby svého vydání. Ve chvíli, kdy vyšla na veřejnost, již začala nová podkapitola ve vývoji zahraniční politiky Spolkové republiky Německo a nové události vrhaly nové světlo na problém, kterým se publikace zabývá. Ta je zajímavým pohledem na změny, které do zahraniční politiky Německa přinesla nová formace, koalice SPD a Zelených, a zároveň nová generace politiků, se kterou byla spojena mnohá očekávání. Co se týče interpretace zahraniční politiky znovusjednoceného Německa obecně, která je hlavním cílem knihy, nutně zůstává čtenářům dlužna odpověď na otázku, jak do prezentovaného konceptu zapadá politika nové velké koalice, která s sebou přinesla některé změny. Návrat k úloze nezištného čestného makléře na evropské scéně, snaha o normalizaci ve vztahu se Spojenými státy, větší důraz na politiku ochrany lidských práv a její důsledky pro vztahy s Ruskem a Čínou či zvyšování angažovanosti v zahraničních misích a zároveň oproti ostatním „normálním“ mocnostem větší důraz na předcházení užití síly jsou příklady tendencí této politiky, které si čtenář bude jistě porovnávat s tezemi v recenzovaném svazku uvedenými. Tyto případy rozhodně nesvědčí o tom, že by Německo opouštělo model civilní mocnosti. Zajímavá by byla spíše otázka, zda se k němu nevrací.

Šporník *Germany's Uncertain Power* je velmi zajímavá a čtivá knížka, kterou je možné doporučit každému zájemci o německou zahraniční politiku. Kromě toho, že nabízí intelektuálně stimulující výzkumnou otázku, a přispívá tak do debaty o roli sjednoceného Německa na mezinárodní scéně (zejména se jedná o úvodní a závěrečný příspěvek Hanne Maulla), může sloužit rovněž jako přívětivý přehled zabývající se změnami, které do zahraniční politiky SRN přinesla rudo-zelená koalice.

Ondřej Pícka

Ian Morris, **Why the West Rules – For Now. The Patterns of History, and What They Reveal About the Future.** New York: Farrar, Straus & Giroux, 2010. 750 s. ISBN 978-0374290023

Ian Morris si předsevzal obtížný úkol – odpovědět na otázku, co v moderní éře předurčilo západní civilizaci k dominantnímu postavení v celosvětovém měřítku. Zarazuje se přitom do dlouhého seznamu autorů – historiků, politologů, antropologů či sociologů –, kteří si kladli podobné otázky související se vzestupem a pádem velmocí. Podle Josepha Needhama, který se jako jeden z prvních snažil odhalit společenské příčiny čínské zaostalosti zkoumáním kultury a vědy v Číně, jsou ostatně obdobné úvahy označovány jako Needhamova otázka. Polemika mezi různými autory odrazela mimo jiné dilema, zda lze civili-

začnící dominanci Západu přičítat jakési historické náhodě či souhře nahodilých okolností nebo zda je výsledkem inherentní determinující výhody (biologické, zeměpisné, kulturní), jež vlastně automaticky vedla k dnešnímu stavu. Morrisova kritika předcházejících autorů spočívá v tom, že se zaměřovali na příliš krátké období lidských dějin, jehož zákonitosti poté extrapolovali na zbytek dějin, nebo ve vývoji zohledňovali jednostranně vymezené faktory reflektující jejich specializaci, které tak neumožňovaly postihnout celkovou komplexitu procesů. Cílem jeho rozsáhlé práce je nastínit obecně pojaté vzorce historického vývoje a vysvětlit je na základě univerzálně platných pravidel.

Ian Morris je britský historik a archeolog, který se na začátku své akademické kariéry zaměřoval na starověké civilizace ve Středomoří. Dnes je profesorem historie na Stanfordově univerzitě a jeho současný výzkum se zabývá dlouhodobými historickými trendy od Doby ledové po současnost a jejich implikacemi pro budoucnost. Zvláštní zájem věnuje vlivu přírodních podmínek na formování dějin lidstva. Svou přednost vidí v tom, že specializace v archeologii klasického starověku a praktická zkušenost s vykopávkami představující odkrývání jednotlivých vrstev po sobě jdoucích civilizací v oblasti Středomoří mu dává jedinečný multidisciplinární vhled do problematiky. Jako vedoucí archeologického průzkumu musel být schopen kombinovat vklad nejrůznějších specialistů – biologů, chemiků, klimatologů, antropologů, lingvistů – a výsledná zkušenost ho dovedla k poznání, že střídání a evoluce civilizací probíhá v cyklech, jež se řídí stejnými obecnými pravidly, protože se konzistentně ukazuje, „že se lidé ve velkých skupinách ve všech koutech světa za podobných podmínek chovají stejně“ (s. 27).

Při výkladu lidských dějin přitom začíná v prehistorii, popisuje evoluční vývoj předchůdců člověka a pokračuje rozšířením *homo sapiens* na všech kontinentech v procesu, který byl určován zejména klimatickými změnami. Primární důvod, proč po konci poslední doby ledové před přibližně 12000 lety vznikla epicentra dvou hlavních civilizačních okruhů na Blízkém Východě a v údolích Yangzi a Žluté řeky ve střední Číně, podle něho spočívá v geografii a botanice, vzhledem k tomu, že v těchto oblastech, na rozdíl od jiných částí světa, existoval větší potenciál domestikovatelných druhů plodin a zvířat, což jim dalo znaitelný náskok ve společenském rozvoji (a který byl v případě západní civilizace ještě o něco větší než v případě Číny). Vzhledem k tomu, že posuzování společenského pokroku v absolutních měřítkách je v kontextu různých kultur a historických období problematické, rozhodl se Morris k důsledné komparaci Východu a Západu a zákonitosti společenského rozvoje zkoumat v relativním vyjádření, a to souběžným znázorněním vývoje obou oblastí prostřednictvím vlastního originálního indexu společenského rozvoje. Ten je zde definován jako „schopnost společností realizovat určité potřeby – formovat fyzické, ekonomické, sociální a intelektuální prostředí ke svému účelům“ (s. 24), kvantifikovaná na základě spotřeby energií, velikosti největšího města jako jednotky masové organizované společnosti, na komunikační vyspělostí a na válečné technologii. Na časové ose tak lze v hrubých rysech odhalit evoluční cykly a zjistit, jaké faktory v daném okamžiku určovaly náskok té či oné civilizace. Morrisovi přirozeně nejde o závody mezi civilizacemi, nýbrž o souvislosti, které existují mezi civilizačními okruhy v podobných stádiích rozvoje, přičemž shodný dlouhodobý evoluční průběh společností podle něho demonstruje historickou zákonitost. Odliš-

nosti jsou zpravidla způsobeny destruktivními silami, jež jsou krátkodobější, bez trvalého vlivu. Morris je nazývá pěti jezdci z apokalypsy a řadí mezi ně klimatické změny, migrace, hladomor, epidemie a rozpad státu.

Jedním z postulovaných závěrů je, že zeměpisná poloha má skutečně determinující vliv na úroveň společenského rozvoje, současně ale určitá úroveň rozvoje určuje, co přesně zeměpisná poloha znamená. Jedná se tedy o oboustranný proces. Jinými slovy relevantnost polohy se mění s tím, v jakém stadiu vývoje se společnost nachází – to totiž určuje její potřeby a potenciál dalšího vývoje. Británie tak ve starověku byla civilizační periferií na nízkém stupni rozvoje, na začátku novověku jí ale jedinečná poloha na západní periférii Evropy umožňuje využít nové obchodní příležitosti. Obdobně lze říci, že pokud ložiska uhlí v Anglii před 2000 lety neznamenala žádnou výhodu pro rozvoj společnosti, před 200 lety to určilo rozhodující náskok Británie v průmyslové revoluci. V podobném duchu velikost Tichého oceánu ztížila Číně zámořské objevy a dala tím Evropě prvenství v objevení amerického kontinentu, po jehož kolonizaci se západní kultura stala dominantní. Na druhou stranu však výhoda geografie neznamená jistotu civilizačního náskoku, ale představuje jen příležitost, již lidé mohou využít nebo promarnit. Dalším pozorovaným závěrem knihy je, že vývoj postupuje nekontinuálně a často se přerušuje, vrací a pokračuje někde jinde. Autor například popisuje tzv. paradox zaostalosti, podle něhož periferie vyspělé civilizace často přebírá štafetu v rozvoji, protože dokáže inovativně díky svým odlišným fyzickým podmínkám překonat strop, na který dosavadní vyspělé civilizační jádro narazilo po vyčerpání svého potenciálu.

Why the West Rules je rozhodně významným vědeckým počinem, jenž si klade relevantní otázky a je podložen důkladným výzkumem a zralou myšlenkovou úvahou. Jednou z předností Morrisovy vědecké metody je nedogmaticnost a vstřícný postoj k potenciální kritice. Autor si uvědomuje, že jeho přístup je mnohdy zjednodušující a při popisu raného období se opírá o odhady, spíše než o tvrdé důkazy, a vybízí k diskuzi a dalšímu zkoumání. Příklad vstřícnosti k případným kritikům je předložení kompletní dokumentace k vytváření indexu. Morris přesvědčivě popisuje své úvahy nad výběrem faktorů, na jejichž základě dospívá ke kvantifikaci rozvoje – přičemž podrobnější diskuse o odborné literatuře, z níž čerpá, včetně výpočtů, je obsažena v příloze, aby příliš nezatěžovala vlastní text, a autor vyzývá k jejich korekci na svých webových stránkách (<http://www.ianmorris.org/socdev.html>). Zde je ostatně zdarma ke stažení i úplná elektronická verze přílohy se všemi výpočty, tabulkami a citacemi zdrojů (čítající 233 stran). Autorovi se tak podařilo dosáhnout kompromisu v podobě čtivé a přístupné práce, jež neslevuje z akademických měřítek a umožňuje dohledat všechny jednotlivosti nutné pro kritiku a další rozvíjení popsaného přístupu. Další silnou stránkou knihy je autorův styl, který je výstižný, čtivý a obsahuje řadu osobních a vtipných prvků, které místy odborný výklad odlehčují.

Přesto se nabízejí otázky, na něž Morris nenabízí odpověď. Například jde o vymezení Východu a Západu, které je příliš paušální a nedostatečně reflektuje rozdíly, které v rámci těchto civilizačních okruhů existovaly a nadále existují – stačí poukázat na oblast Středního východu. Ten je podle Morrisem kolébkou západní civilizace, a přesto je dnes i podle autora „obloukem nestability“, kde se možná bude rozhodovat o budoucnosti světa. Dalším podob-

ným případem je Japonsko, které svým vývojem nezapadá do schématu Východu. Skutečně lze považovat takové odlišnosti ve vývoji považovat za přechodné odchylky z univerzálních pravidel historie, které nakonec povedou ke konvergenci?

Asi nepřekvapí, že nejproblematičtější je část knihy věnována budoucnosti. Morris odhaduje, že na základě jím popsaných trendů dojde kolem roku 2050 k vyrovnání rozdílů mezi Čínou a Západem, současně je ale nucen konstatovat, že dnešní tempo vědeckého a technologického rozvoje je tak dynamické, že přestane platit jak rozdělení na Východ a Západ, tak i vliv geografie na jejich relativní postavení. Zdá se, že paradigma definované pro celý průběh lidských dějin v současnosti a blízké budoucnosti je nedostatečné – nabízí se přitom otázka, zda autor ve svém důrazu na fyzické okolnosti a technologie nepomíjí příliš lidský faktor, tedy jaké instituce společnosti vytvářejí pro zvládnání svých problémů a jak je dokáží přizpůsobovat měnícím se podmínkám. Sám přiznává, že klíč k budoucnosti vězí v tom, jak na současné výzvy, mezi něž Morris řadí zejména klimatické změny, jadernou válku a vyčerpání zdrojů, budou reagovat politické systémy jednotlivých akterů. Zde si už nicméně s dichotomií Západ a Východ nevystačíme, protože realita je mnohem komplikovanější. S autorem lze souhlasit, že „dějiny lidstva se přibližují k největší diskontinuitě“ (s. 592), ovšem zda-li přitom uplatníme Morrisem popsané lekce z dějin, zůstává i nadále nevyjasněné.

Libor Ott

Vincent Pouliot, **International Security in Practice. The Politics of NATO – Russia diplomacy**. New York: Cambridge University Press, 2010. 282 s. ISBN 978-0521122030

Vincent Pouliot přichází ve své práci s přístupem zdůrazňujícím, že tradiční diskurs o mezinárodních vztazích a diplomacii se odehrává do značné míry v teoretické rovině, a neodráží tak praxi. Právě praxe je pro autora dimenzí, o kterou chce toto téma obohatit. Pouliot se obrací pro inspiraci k disciplínám mimo mezinárodní vztahy a politologii, především k sociologii Pierra Bourdieua. Sociologovu „teorii jednání“ Pouliot aplikuje na mezinárodní diplomacii a dochází k tomu, že diplomaté a jejich jednání se dají charakterizovat s pomocí dvou os: na jedné jsou jejich dispozice, tedy zkušenost, na druhé jsou jejich pozice v otázce mezinárodní bezpečnosti. Pokud dochází k neshodě, tedy pokud se osy neprotínají, pak je více než pravděpodobné, že upřednostnění mírového řešení případného konfliktu pro dané aktéry vstupuje do pozadí. Pro demonstraci svého přístupu si Pouliot vybral otázku vztahu NATO a Ruska. Tam podle autora dochází k oné neshodě předpokladů obou stran, kterou Pouliot podle Bourdieua nazývá „hystereze“. Na jedné straně se NATO vidí v nadřazené pozici vůči Rusku, s čímž Rusko nesouhlasí, protože se vnímá jako mnohem důležitější aktér mezinárodních vztahů, než je Aliance ochotná připustit. Mírové řešení sporů je tak pro tyto dva hráče sice normální, nikoliv však samozřejmé. To ale neznamená, jak píše autor, že by se obě strany skutečně uchýlily k jinému než mírovému řešení spo-

rů; pro ilustraci uvádí, že ani ukrajinská Oranžová revoluce, ani rusko-gruzínská válka ani vyhlášení nezávislosti Kosova, ač představovaly významné krize ve vzájemných vztazích, nevedly k takovému vyostření. V zásadě Pouliot hodnotí dosavadní teoretický rámec jako nedostatečný pro vysvětlení vztahů NATO a Ruska. Autor přichází s neortodoxním tvrzením: diplomacie není ovlivněna jen tím, jak se oba aktéři vnímají, ale funguje to i přesně naopak, vnímání je ovlivněno praktickou politikou. Veškerý důraz je tak kladen na praxi, jak píše autor: „to, co děláme, utváří to, kdo jsme“.

Jelikož se Vincet Pouliot rozhodl zkoumat známé téma z naprosto nového, dá se říct, opačného úhlu pohledu, musel navrhnout vlastní koncepci a metodologii, podle které by mohl postupovat. Bezmála polovina knihy je tak věnována teorii a rozpracování metodologického přístupu. V teoretické části Pouliot rozvíjí již zmiňovanou teorii Pierra Bourdieau a přizpůsobuje ji otázce mezinárodní diplomacie a mírového řešení sporů. V následující kapitole pak autor složitě vypracovává metodologii, která by vyhovovala jeho požadavkům, tedy zaměřovala se na praktickou stránku diplomacie. Přichází s termínem *logic of practicality*, tedy něco jako logika praktičnosti. Tu se potom snaží vysledovat v činnosti Rady NATO-Rusko (NRC). Praktickou část knihy založil autor na rozhovorech s 69 úředníky NRC. V této části se autor zaměřuje jen na samotná interview a záměrně opouští svou vlastní teoretickou koncepci, aby se k ní vrátil v kapitolách následujících. Kromě interview se Pouliot věnuje ještě „praktické analýze“, jinými slovy zkoumá, co se vlastně v NRC v daném období, roce 2006, odehrávalo. Z analýzy praktické stránky politiky dochází Pouliot k názoru, že se do značné míry odehrává v duchu symbolického zápasu o moc, pramenícího z již zmiňovaného rozporu mezi oběma partnery. V následujících kapitolách se autor v historickém diskursu snaží vysledovat kořeny současné situace ve vztazích NATO-Rusko. Podle toho, jak se vyvíjel rozpor mezi dispozicemi a stanovisky obou stran, se střídaly fáze zlepšení a zhoršení vzájemných vztahů. Hlavní Pouliotovou tezí je, že pro pochopení mezinárodních vztahů bychom neměli sahat ke konceptům kolektivní identity, ale naopak k praxi, jelikož praktická stránka politiky se podílí na utváření kolektivní identity, a ne naopak.

V samém závěru si autor klade příznačnou otázku. „Co dělat?“ Podle Pouliota by ke změně mělo dojít především na straně Severoatlantické aliance, která svou politikou způsobila onen rozkol mezi „dispozicemi a pozicemi“, o němž celá kniha pojednává. Konkrétně NATO pochybilo, když při příležitostech naznačovalo ochotu jednat s Ruskem jako „rovný s rovným“, ale když došlo na praktickou stránku této politiky, nebyla se Aliance schopna adekvátně těmto politickým slibům přizpůsobit. Vzniklou situaci by podle autora NATO mělo řešit tím, že nabídne Rusku členství v NATO, což s sebou ponese řadu rizik, ale je jediným možným řešením zmiňované „hystereze“.

Tereza Vorlová

Thilo Sarrazin, **Deutschland schafft sich ab: Wie wir unser Land aufs Spiel setzen**. 15., durchgesehene Auflage. München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2010. 466 s. ISBN 978-3-421-04430-3

Už po pěti týdnech od uvedení na trh na konci srpna 2010 se kniha politika a ekonoma Thila Sarrazina *Deutschland schafft sich ab*¹ stala v Německu nejprodávanejší politickou odbornou publikací od německého autora během posledního desetiletí. Úvodní náklad 25 000 výtisků byl rozebrán ještě před oficiálním uvedením knihy na trh po zveřejnění úryvků v týdeníku *Der Spiegel* a deníku *Bild*. Kniha se okamžitě stala bestsellerem. Do konce roku 2010 nakladatelství Deutschland Verlags-Anstalt ohlásilo prodej přes 1,2 miliónu výtisků v patnácti vydáních.² Publikace se proměnila v německou „bibli odpůrců islámu“³ a vyvolala ohlas daleko přesahující hranice Německa, především kvůli provokativním tezím, které se pohybují na tenké linii mezi xenofobií a rasismem a svou ostře nacionalistickou rétorikou připomíná podhoubí, na kterém Adolf Hitler vybudoval svou ideologii nadřazenosti jedné rasy nad ostatními.

Kolem Sarrazinovy knihy i jeho osoby se rozpoutala vášnivá a vyostřená celospolečenská debata. Na základě politického tlaku Sarrazin musel opustit svou funkci v předsednictvu Spolkové banky, SPD zahájila (již podruhé) řízení o jeho vyloučení ze strany. Někdejší finanční senátor v Berlíně (2002–2009) na čtyřech stovkách stran publikace s podtitulem „Jak dáváme naši zemi v sázku“ tematizuje nejpálčivější hospodářské a společenské problémy současného Německa. V analýze krize sociálního státu, stárnutí společnosti, dlouhodobě klesající porodnosti a především otázky přistěhovalectví a integrace imigrantů hledá odpověď na otázku, zda se „nám v Německu daří trvale mobilizovat dostatečnou inteligenci, pílí a nasazení [...] k udržení dosažené úrovně, její obraně a jejímu rozvoji v celosvětové konkurenci“ (s. 32).

Kniha nepřichází s žádnými dosud neznámými poznatky, spíše mezi nimi hledá a konstruuje nové souvislosti: Sarrazin předpovídá Německu pozvolný pád pod úroveň Číny a Indie a jako hlavní příčinu uvádí intelektuální úpadek obyvatelstva v důsledku nižší porodnosti vzdělané třídy a nekontrolované imigrace nevzdělaných muslimů z Turecka, Blízkého a Středního východu a Afriky. Pro svou argumentaci hledá oporu v úředních statistikách a datech nevládních organizací, odborných studiích, ovšem také v citátech převážně sobě

¹ Doslovný překlad názvu knihy z němčiny do jiného jazyka je nesnadný, protože sloveso „abschaffen“ (zrušit, odstranit, zbavit se) se v běžné řeči se zvrtným zájmenem „sich“ používá v hovorové řeči pouze v jihozápadním Německu a Švýcarsku ve smyslu „upracovat se“. Srov. *Deutsches Universales Wörterbuch A–Z*. 3., neu bearbeitete Auflage (Mannheim: Dudenverlag, 1996), 66. Thilo Sarrazin chce pravděpodobně naznačit, že Německo dělá něco, co by za normálních okolností se sebou nikdo rozumně myslící neudělal. V tomto smyslu lze titul knihy přeložit do češtiny jako „Německo se ničtí“, „Německo se zničtí“, volněji též jako „Německo míří do propasti“ nebo též „Německo si kope vlastní hrob“.

² HB Berlin, „Thilo Sarrazin schieffelt Millionen“, *Handelsblatt*, 17. 12. 2010, <http://www.handelsblatt.com/politik/deutschland/bestseller-autor-thilo-sarrazin-schieffelt-millionen;2714860>.

³ Roland Preuß, „Eine Bibel für Islamgegner“, *Süddeutsche Zeitung*, příloha Jahresrückblick 2010, 31. 12. 2010, V2/4.

nakloněných politologů či sociologů, v několika případech pak přidává postřehy své manželky Ursuly, která je učitelkou na základní škole v Berlíně, či svoje vlastní ze svého dětství nebo politické praxe. Z metodologického hlediska tak kniha stěží vyhovuje standardům odborné práce, protože metodou je de facto kompilace na základě do velké míry účelového sběru dat a názorů a jejich následná velmi jednostranná interpretace, což má v mnohých případech za následek pouze zkrslující závěry, které postrádají potřebnou analytickou hloubku. Publikace tak připomíná – i vzhledem k užitému jazyku, který spadá více do publicistického než odborného funkčního stylu – spíše politický pamflet.

Absence jednotného analytického přístupu se odráží i ve struktuře knihy. Sarrazin svůj text rozdělil do devíti kapitol, ty se ovšem velmi volně prolínají a často se v nich opakují podle autora klíčové údaje a ideje. V první třetině knihy Sarrazin vytváří půdu pro své argumenty. Nejprve ve stručné exkurzi do minulosti nachází příčinu rozpadu velkých říší a civilizací v jejich multikulturnosti, která se vymkla kontrole státní moci: pro fungující stát je žádoucí homogenní společnost založená na jednom národě. Následně nabízí pohled do budoucnosti, v němž za pomoci orientačních modelů a prognóz vývoje hospodářství a demografie – u nichž je třeba ptát se na jejich vypovídající hodnotu – varuje před ekonomickým propadem Německa v porovnání s dalšími industrializovanými zeměmi. Až ve třetí kapitole, nazvané „Známky úpadku“, se Sarrazin věnuje současnosti a nabízí katalog proměnných, které podle něho poukazují na propad Německa: nízká porodnost, stále větší heterogenost společnosti kvůli imigraci, celkově klesající produktivita práce kvůli zhoršujícím se výsledkům ve vzdělávacím systému a růstu spodní vrstvy chudých a nevzdělaných na úkor inteligentních lidí, kteří jsou nositeli inovace a pokroku a zárukou uchování dosaženého standardu. V následujících kapitolách jsou pak tyto myšlenky rozpracovány: přes výklad vztahu mezi chudobou a nerovností mezi lidmi se Sarrazin dostává ke kritice sociální a školské politiky a celou svou argumentaci spojuje v klíčové, sedmé kapitole „Přistěhovalectví a integrace“, v níž jako hlavní nebezpečí identifikuje přistěhovalce vyznávající islám. V posledních dvou kapitolách pak nabízí svůj návod na demografickou „záchranu situace“.

Hlavní Sarrazinovy teze byly německé veřejnosti známé již dávno před uvedením publikace, a tak ani v tomto ohledu publikace v podstatě nenabízí nic nového: Thilo Sarrazin, který proslul jako první berlínský senátor financí v poválečných dějinách, který díky razantním a nepopulárním škrtům dokázal v roce 2007 předložit rozpočet, který skončil v přebytku,⁴ vešel do obecného povědomí jako ostrý kritik nestřídmosti německého sociálního státu a domnělé dezintegrace přistěhovalců v Berlíně a celém Německu, zejména muslimů.

Během diskuse o tom, jestli člověku stačí 4,25 eur na jídlo denně, si Sarrazin – od roku 1974 člen SPD – nechal dietologem schválit třídenní jídelníček, aby dokázal, že už za 3,76 eur denně se člověk může „zcela zdravě, kvalitně a úplně dostatečně“ najíst. V reakci na zvýšení cen energií v létě 2008 zavrhl ideu zvláštního tarifu pro sociálně slabé a místo toho doporučil lidem přemýšlet o tom, „jestli nemohou rozumně žít při pokojové teplotě 15 až 16 stupňů s jedním svetrem navíc“. Hlavním terčem jeho cynických poznámek se však stali muslimové,

⁴ sam/AFP, „Berlin schaffte erstes Etatplus seit dem Krieg“, *Spiegel Online*, 9. 1. 2008, <http://www.spiegel.de/wirtschaft/0,1518,527721,00.html>.

jichž v osmdesátimilionovém Německu žijí přibližně čtyři miliony. V září 2009 Sarrazin – již ve funkci člena představenstva Spolkové banky – v interview s časopisem *Lettre International* prohlásil, že nemusí respektovat někoho, „kdo v tomhle státě žije, odmítá ho, rozumně se nestará o vzdělání svých dětí a neustále produkuje nové holčičky s šátky na hlavě“, což podle něho platí pro 70 % berlínských obyvatel tureckého a 90 % obyvatel arabského původu.⁵ Spolková banka se od prohlášení svého vrcholného představitele distancovala a berlínská SPD zahájila – nakonec neúspěšně – řízení o vyloučení politika ze strany.

Uvedení knihy *Deutschland schafft sich ab*, kterou si u autora objednal nakladatelství Deutsche Verlags-Anstalt, tak bylo velmi očekávanou událostí, tím spíše, že se sám Sarrazin ještě v červnu 2010 postaral o její publicitu provokativní tezí, že „existuje rozdílné množství skupin obyvatelstva s různou inteligencí“, takže „přirozenou cestou průměrně hloupneme“, zároveň naznačil, že vinu je třeba hledat zejména u přistěhovalců z muslimských zemí, kteří jsou hůře vzdělaní než ostatní imigranti a mají mnohem více dětí než Němci.⁶

Všechny zmíněné citáty tvoří myšlenkovou páteř knihy, všechny lze nalézt přímo na jejích stránkách na různých místech. Sarrazin tak především na základě své berlínské zkušenosti nabízí analýzu současného Německa, a to z pozice člověka, pro něhož jsou stát a národ (v etnickém slova smyslu) rovnocenné, ba téměř totožné kategorie, a pro kterého je nemyslitelné akceptovat skutečnost, že přibližně každý pátý obyvatel, tedy 15 milionů lidí, má v nejlidnatější zemi EU migrační původ: „Chtěl bych, aby moji potomci za 50 stejně jako za 100 let žili v takovém Německu, kde se bude mluvit německy a v němž se lidé budou cítit být Němci, v zemi, která udržela a rozvinula svůj kulturní a duševní potenciál, která je ukotvena v Evropě národních států.“ (s. 392)

Už před oficiálním vydáním knihy byl Sarrazin na základě zveřejněných úryvků obviněn z rasismu, protože předpokládá odlišnou inteligenci u různých etnických skupin obyvatelstva. Vlnu nevole vyvolala hlavně jeho slova v interview pro týdeník *Welt am Sonntag*: „Všichni Židé sdílejí určitý gen, Baskové mají určité geny, které je od ostatních odlišují.“⁷ O tom, jakou váhu Sarrazin poznatkům genetiky pro svou argumentaci přikládá, vypovídá i to, že se v jeho textu čtyřikrát opakuje informace, že podle výzkumů je lidská inteligence dědičná z 50 až 80 %, čímž naznačuje, že sociální prostředí a výchova mají na intelektuální potenciál člověka a jeho rozvoj pouze sekundární, ba marginální vliv. Sarrazin se v každém novém vydání své knihy od září 2010 v předmluvě brání, že na žádném místě v textu netvrdí, že určité etnické skupiny jsou geneticky podmíněně „hloupější“ než jiné. V klíčové kapitole „Znamení úpadku“ to sice nepíše přímo, ale jeho argumentace to minimálně naznačuje. Sarrazin se opírá o výše zmíněný poznatek psychologů o dědičnosti inteligenčního

⁵ Seznam kontroverzních citátů Thila Sarrazina viz např. Kai Beller, „Thesen zur Integration: Sarrazin empört Merkel“, *Financial Times Deutschland*, 25. 8. 2010, <http://www.ftd.de/politik/deutschland/:thesen-zur-integration-sarrazin-empoert-merkel/50160896.html?page=2>.

⁶ phw/dpa, „Einwanderer-Schelte. Sarrazin erklärt die Verdummung der Deutschen“, *Spiegel Online*, 10. 6. 2010, <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/0,1518,700031,00.html>.

⁷ Andrea Seibel, Heinrich Schuhmacher a Joachim Fahrún, „Mögen Sie keine Türken, Herr Sarrazin?“, *Welt Online*, 29. 8. 2010, <http://www.welt.de/politik/deutschland/article9255898/Moegen-Sie-keine-Tuerken-Herr-Sarrazin.html>.

potenciálu a s odvoláním na Charlese Darwina, Gregora Mendela a zakladatele moderní eugeniky Francise Galtona předpokládá rozdílnou inteligenci u různých ras – byť nehovoří přímo o lidech, ale obecně o savcích: „Každý chovatel psů nebo koní žije z toho, že existují velké rozdíly v temperamentu a profilu nadání zvířat a že tyto rozdíly jsou dědičné. To také znamená, že některá zvířata jsou jednoduše podstatně hloupější nebo podstatně inteligentnější než srovnatelná zvířata jejich rasy.“ (s. 92) Přestože tematizuje především vědecky doložené úzke souvislosti intelligenčního výkonu s příslušností k (vzdělané či nevzdělané) třídě obyvatelstva, zároveň poukazuje na výzkumy z počátku 20. století, které u Židů zjistily o 15 bodů vyšší IQ než u jiných evropských národů a jejich potomků, což prisuzuje „mimořádnému selektivnímu tlaku“, kterému byli Židé v křesťanském prostředí po dlouhá staletí vystaveni. O Židech sice explicitně nehovoří jako o etnické skupině (současně poukazuje na údajně vyšší inteligenci dětí evangelických farářů), avšak zároveň se odvolává na rakouského psychologa Wilhelma Peterse, podle jehož poznatků z 20. let 20. století „nelze vyloučit dědičné rozdíly mezi národy také v duševní oblasti“. (s. 96).

Právě zde se nejvíce ukazuje Sarrazinova manipulativnost v práci s prameny a informacemi obecně. Jeho výklad o dědičnosti inteligence totiž Petersem končí, další vývoj psychosociologie až do současnosti je zachycen víceméně pouze v poznámkovém aparátu na konci knihy. Zcela tak chybí informace o následném vývoji a katastrofálních důsledcích sociálního darwinismu a eugeniky, tedy vědy o tom, jak prostřednictvím poznatků z genetiky zúšlechtit lidskou rasu, a to i za pomoci nedobrovolných sterilizací, následně aplikovaných v řadě zemí, zejména v Německu, USA nebo Švédsku. Eugenika dosáhla vrcholu celosvětového rozvoje v meziválečném období a své příznavce našla i v Československu. Hlavní premisou pro sterilizaci duševně či tělesně slabších jedinců byla podle jedné z hlavních představitelk československého eugenického hnutí Jarmily Veselé skutečnost, že „v zemích s vysokou civilizační úrovní se rozmnožují poměrně více méněcenné složky obyvatelstva než průměrně a nadprůměrně nadané vrstvy“, přičemž „rozmnožuje-li se jedna skupina obyvatelstva více než druhá, změní se jejich číselný poměr již během 50 let velmi podstatně“.⁸ Právě tato úvaha je jednou z hlavních Sarrazinových tezí. Klíčovou pak je definice „méněcenných složek obyvatelstva“ a způsob, jakým je s těmito lidmi zacházeno. Ad absurdum toto uvažování dovedl Hitlerův režim: v roce 1933 byl v Německu nejprve přijat tzv. sterilizační zákon, který se stal podkladem pro násilnou sterilizaci lidí trpících tělesnými vadami či duševními chorobami. Od roku 1939 pak v rámci proslulého programu Aktion T4 začala „euthanasie“, tedy systematické zabíjení „neplnohodnotných jedinců“, ve velkém množství dětí; podle obsáhlé dokumentace německého Spolkového archivu bylo do konce války prostřednictvím léků, vyhladověním či v plynových komorách zlikvidováno přes 200 000 lidí.⁹ Vrcholem eugenického uvažování

⁸ Jarmila Veselá, *Sterilizace: problém populační, sociální a kriminální politiky* (Praha: Mazáč, 1937), s. 17. Citováno dle Tibor Vojtko, *Sterilizace prismatem československého eugenického hnutí*, in *Sborník 12. celostátního kongresu k sexuální výchově v ČR* (Pardubice: SPRSV, 2004) 234–245.

⁹ Inventář pramenů k nacistickým zločinům v rámci programu eutanázie s komentářem viz Harald Jenner, *Quellen zur Geschichte der „Euthanasie“ – Verbrechen 1939–1945 in deutschen und österreichischen Archiven. Ein Inventar* (Berlin: Bundesarchiv, 2003). Vedle toho jsou v archivu zpracovány i prameny z českých a polských archivů.

v nacistickém Německu se pak stalo vyhlašování „rasově podřadných“ národů, zejména Židů a Romů, ale též Slovanů s důsledky, které jsou obecně známé. Sarrazin se však této linii důsledně vyhýbá a celé nacistické období redukuje do jediné věty: „Pro německé nadlidi byl test inteligence, u něhož měli Židé výsledek 115, němečtí nadlidé proti tomu ovšem průměrně jen 100, neakceptovatelný.“ (s. 97)

Sarrazinovo – ať už jakékoliv – stanovisko vůči eugenice by bylo žádoucí nejen na základě historické odpovědnosti Německa, ale také proto, že argumentace celé knihy je postavená právě na základní eugenické premise, podle níž v určitých skupinách obyvatelstva rozdily v inteligenčním potenciálu existují – když ne explicitně ve skupinách etnických, tak ve skupinách, které Sarrazin identifikuje jako chudé a nevdělané vrstvy, do nichž podle něho ovšem spadá velká většina imigrantů z turecké, arabské (a v některých případech také africké) oblasti. Právě ti jsou v řadě oblastí označeni jako hlavní nebezpečí pro německou stabilitu, neboť tvoří velkou část příjemců sociálních dávek Hartz-IV, vykazují mnohem vyšší porodnost než německé ženy (resp. ženy dalších velkých skupin imigrantů) a druhá a třetí generace se stále zhoršuje ve vzdělávacím systému, a tím pádem „dědí“ úroveň vzdělanosti svých rodičů. Jako klíčový problém pak Sarrazin v kapitole „Přistěhovalectví a integrace“ identifikuje islám: „Přistěhovalecké a integrační problémy, o kterých má cenu mluvit a které se časem samy automaticky nevyřídí, jsou dnes v Německu výlučně s imigranty z Turecka, Afriky, Blízkého a Střední východu, kteří jsou z více než 95 % muslimského vyznání.“ (s. 260)

Zejména v této části knihy Sarrazin velmi selektivně pracuje se statistickými údaji a v mnoha případech svá tvrzení dostatečně nedokládá: zpochybňuje oficiální data, podle nichž žijí v Německu zhruba 4 milióny muslimů, a odhaduje, že jejich počet v zemi může dosahovat 6 až 7 miliónů – na základě této kalkulace pak operuje s tím, že až 45 % imigrantů v Německu vyznává islám a na tuto skupinu připadá 70 až 80 % problémů imigrantů v oblasti vzdělání, pracovního trhu, sociálních dávek a kriminality. (s. 262) Zatímco sám připouští, že neexistují „dostatečně vypovídající empiricko-statistické analýzy o tom, zda gastarbeiteři a jejich rodiny vůbec přispěli nebo přispějí k blahobytu v Německu“ (s. 260), čímž nevyklučuje opak, vzápětí tvrdí, že muslimští imigranti „stojí na základě své nízké zaměstnanosti a vysokých nároků na sociální dávky státní kasu více, než do ní svou hospodářskou přidanou hodnotou přispějí“. (s. 267) V případě, že by to tak bylo, nebyl by pro Sarrazina jako diplomovaného ekonoma problém toto tvrzení doložit konkrétními daty či studii – místo toho se však odvolává na tvrzení známého konzervativního nizozemského sociologa a nesmlouvavého kritika islámu Paula Scheffera. Na základě citátů Scheffera nebo německé feministky a socioložky tureckého původu Neclý Kelekové pak Sarrazin označuje islám (zejména v kontrastu s křesťanstvím) jako zpátečnické, nereformovatelné náboženství potlačující práva žen, které znamená pro západní hodnoty přímé ohrožení a je také důvodem pro špatnou integraci do školského systému i pracovního trhu: opět na základě zkreslující interpretace různých dat autor dovozuje, že „silná křesťansko-náboženská orientace posiluje vůli k pracovnímu výkonu a integraci na pracovním trhu, silná muslimsky-náboženská orientace zdá se vůli k integraci a výkonu brzdí“. (s. 286)

Sarrazin ve své knize přitom nekritizuje pouze domnělou pohodlnost či přímo lenost muslimů, ale také přebujelost „perverzního“ sociálního státu, který umožňuje muslimům

(a nejen jim) pohodlně žít na sociálních dávkách a nenamáhat se hledat si práci ani přijmout německý způsob života. Právě v analýze systému státní podpory je Sarrazin nejpřesvědčivější, když tvrdě kritizuje definici chudoby OECD, podle níž hranice prahu chudoby odpovídá 60 % průměrného platu v daném státu, a ukazuje, že německá spodní vrstva závislá na sociálních dávkách má ve srovnání se střední třídou kupříkladu v Česku vyšší kupní sílu, nehledě na řadu skutečně chudých zemí, a proto nemá ani motivaci pracovat, ani práci hledat (str. 135). U imigrantů-muslimů se tento problém ještě zvětšuje, protože se mají mnohem lépe než v zemích svého původu, přitom však nemusejí pracovat a svým způsobem života nemotivují k práci ani své děti. Sarrazin navrhuje výrazně seškrtnat sociální dávky a jejich vyplácení vázat na školní docházku dětí; z nich chce ovšem – v případě, že jsou dětmi imigrantů – v duchu nucené asimilace udělat Němce: „Kdo chce zůstat Turkem nebo Arabem a chce to také pro své děti, ten se bude mít lépe v zemi svého původu. A kdo se zajímá jen o otevřenou náruč německého sociálního státu, ten už u nás není vítaný vůbec.“ (s. 324)

Ostře protiislámská rétorika je také patrná v kapitole, která se věnuje školství. Sarrazin svou argumentaci odvíjí od výsledků srovnávací studie PISA 2006 a dochází k názoru, že neúspěšnější země – Finsko a Jižní Korea – jsou národnostně homogenní a měly „z historického hlediska málo nebo žádné přistěhovalce, resp. je na základě kvalifikačních aspektů silně vyseletovaly“ (s. 212). Přitom přehlíží skutečnost, že na třetím místě v žebříčku se umístilo sedmnáctimiliónové Nizozemsko, ve kterém žije téměř milión muslimů, stejně jako se nezmiňuje, že studie *Muslimisches Leben in Deutschland*¹⁰ ukazuje, že zejména muslimské dívky v Německu naopak velmi často dosahují vyššího vzdělání než jejich rodiče. Mylnost teze o zhoršující se úrovni vzdělání imigrantů ukazuje i studie PISA za rok 2009, podle níž se děti s migračním původem v porovnání s rokem 2000 výrazně zlepšily v kompetenci čtení a porozumění textu – na rozdíl od dětí německého původu.¹¹

Podobně manipulativně Sarrazin postupuje i v kapitole o demografii a vývoji obyvatelstva, když si stěžuje na kontinuálně se snižující porodnost německých rodiček (především akademiček) v porovnání s porodností u spodních vrstev obyvatelstva a především muslimek – čímž podle něho Německo hloupne. Sarrazin přitom tvrdí, že Německo se s negativním trendem nižší porodnosti potýká už od konce první světové války, přičemž výjimku tvoří pouze poválečný baby-boom 50. let; nacistickou rodinnou politiku, díky níž se podařilo zvýšit porodnost až na 2,4 dítěte na matku v roce 1942 a kterou konečkonců sám Sarrazin zanesl do přehledného grafu (s. 340), v textu ovšem nijak nezmiňuje ani nekomentuje. Inspiraci k motivaci k vyšší porodnosti pak hledá v rodinné politice USA nebo Francie, kde se míra fertility blíží klíčové hranici pro zachování počtu obyvatelstva 2,1 dítěte na matku (s. 345). Zamlčuje ovšem, že například Francie dosahuje takto vysokého čísla především právě díky vysoké porodnosti žen, které pocházejí z Turecka, Alžírsko, Maroka nebo Tuniska a ve velké většině případů se jedná o muslimky.

¹⁰ Sonja Haug, Stefanie Müssig a Anja Stichs, *Muslimisches Leben in Deutschland* (Nürnberg: Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, 2009).

¹¹ OECD (Hrsg.), *Die Internationale Schulleitungsstudie der OECD (PISA 2009), Ergebnisse: Zusammenfassung* (Paris: OECD, 2010), <http://www.oecd.org/dataoecd/34/62/46619634.pdf>.

Sarrazinovi nelze upřít snahu vedle provokativní kritiky nabídnout řešení, o kterých je v řadě případů možné diskutovat. V oblasti školství navrhuje posílit transparentnost výsledků a konkurenci mezi školami, tím že se kompetence spolkových zemí ve školství převede na federální úroveň a tím se sjednotí. Dále doporučuje zavést povinnou docházku do mateřských školek už od tří let, celodenní výuku ve školách a především systém každoročních srovnávacích testů nejenom v jednotlivých předmětech, ale také v inteligenčním kvocientu; výsledky pak budou porovnány se socioekonomickým indexem původu žáků, a tím bude možné školy srovnat. Vedle toho navrhuje zavést školní uniformy k zastření sociálních a etnických rozdílů a stanovit kvóty pro maximální počet dětí s jinou mateřštinou než němčinou (s. 249–259).

Zvláště rodinná politika podle Sarrazina pak nabízí řešení, která se v řadě ohledů blíží pokusu o sociální inženýrství: zvýšení prestiže heterosexuálního manželství, celodenní péče o děti od jeslí až po základní školy, snížení věku ukončení akademického vzdělání, místo přídávků na děti jednorázová prémie 50 000 eur za každé živě narozené dítě u matek s ukončeným vysokoškolským vzděláním před dovršením 30. roku života (u nevysokoškoláků přídávky na děti snížit, resp. je převést do podpory dětí přímo ve školách), vyplácení rodičovských příspěvků, daňové výhody a odměna za počet dětí při odchodu do důchodu, a to na úkor bezdětných lidí (str. 378–390).

V závěru knihy Sarrazin nabízí dva radikálně odlišné „satiricky míněné“ scénáře vývoje německé společnosti. V tom prvním, nazvaném „Noční můra“ (s. 396–404) popisuje Německo, které na základě ideálu rovnosti všech lidí i kultur podporuje multikulturalismus na úkor skutečné integrace (tedy v podstatě asimilace) a ve kterém muslimové díky udělenému volebnímu právu na komunální úrovni zespoda postupně zcela ovládnou německou politiku a nakonec potlačí německou kulturu ve prospěch islámu. Ve druhém, alternativním scénáři (s. 404–408) si Německo díky aktivní rodinné politice a reformě školství dokáže udržet demografickou i hospodářskou stabilitu. Jednou z příčin této stability je ovšem ještě přísnější imigrační politika než dosud, kterou v Sarrazinově podání schválí nová spolková vláda po volbách v roce 2013 v reakci na teroristické útoky a růst pravicového extremismu v zemi.

V kontextu celé knihy vyvolává údiv skutečnost, že se ekonom Sarrazin hlouběji nezajímá o to, jestli by jeho navrhovaná politika byla finančně realizovatelná. Právě to je klíčový nedostatek publikace, která přináší spíše černobílou, zkrácenou kritiku a provokativní teze, než aby nabízela v německých podmínkách uskutečnitelná řešení. Přestože tak má Sarrazin v základní identifikaci mnoha problémů do velké míry pravdu a z hlediska integrace (v obecném smyslu úspěšného začlenění imigrantů do společnosti) jsou nejproblémovější skupinou imigrantů skutečně přistěhovalci vyznávající islám, nenabízí jeho argumentace, vedená v duchu nacionalistického šovinismu konce 19. století, cestu k úspěšnějšímu a výkonnějšímu Německu, protože zcela odmítá myšlenku, že by migrace – byť především z neevropských zemí – mohla být zdrojem inovace a pokroku a jakou takovou ji zcela odmítá. Stejně tak striktně autor popírá možnost, že by se muslimové – ovšem v širším smyslu všichni imigranti – mohli stát Němci, a už vůbec si neklade otázku, zda k problémům v integraci imigrantů nepřispívá v řadě ohledů sama německá společnost a polovičatá německá imigrační a integrační politika. Vedle záměrného zkracování statistických údajů a selek-

tivního výběru dat se právě v jednostranném, rasismu se blížícím označení kolektivního viníka údajného německého úpadku skrývá největší nebezpečí celé Sarrazinovy knihy, protože do jedné kategorie spolu s problémovými přistěhovalci umísťuje i velké množství těch imigrantů, kteří v Německu dosáhli sociálního vzestupu, uchovali si (alespoň zčásti) svou původní identitu a bylo by možné je označit za příklady úspěšné integrace.

Hlavní přínos knihy lze nalézt v oblasti, ve které se Sarrazin na základě své zkušenosti odborně vyzná nejlépe: finanční a sociální politice. Jen stěží lze vyvrátit jeho tezi, že přebujelý a neflexibilní sociální stát prostřednictvím relativně vysokých sociálních dávek přispívá k úpadku Německa tím, že zajišťuje vrstvě nezaměstnaných či sociálních slabých relativně slušný životní standard, čímž tuto vrstvu demotivuje ke snaze uspět na pracovním trhu, a tato demotivace je pak přenášena i na potomky, a tím i do školského systému. Nelze nic namítnout ani proti tomu, že podstatnou část této vrstvy skutečně představují přistěhovalci, kteří jsou mezi příjemci sociálních dávek nadprůměrně zastoupeni.

Sarrazin si proto vedle většinou ostré kritiky za své názory vysloužil i veřejnou – byť podmíněnou – pochvalu od řady obecně uznávaných společenských a politických autorit, včetně ex-kancléře Helmuta Schmidta¹² či někdejšího ministra financí velké koalice kancléřky Angely Merkelové 2005–2009 Peera Steinbrücka (oba SPD). Steinbrück sice jednoznačně odmítá etnická, biologická a genetická kritéria, která jsou podle něj „plochým sociálním darwinismem“ a „otravují debatu“ o integrační politice, s velkou částí Sarrazinovy knihy s výjimkou posledních kapitol lze ovšem podle něho souhlasit, navíc „její ohlas je založen na tom, že v ní mnoho lidí poznává své každodenní problémy s integrací“.¹³ Steinbrückovu převážně pozitivní reakci je možné přičíst tomu, že velká část těchto lidí s osobní zkušeností s integrací – ať už „etničtí“ či naturalizovaní Němci – jsou právě voliči SPD, protože více než příznivci ostatních stran žijí ve městech a městských částech s vysokou koncentrací přistěhovalců. Nespokojenost těchto voličů s výsledky reformního programu Agenda 2010 či imigrační a integrační politikou posledního desetiletí, která nese zejména rukopis SPD, byla jednou z příčin debaklu sociální demokracie ve volbách do Spolkového sněmu v roce 2009. Zatímco ostatní strany Sarrazinovy teze rychle odsoudily, pro SPD je debata o Sarrazinově knize o to nepříjemnější, že ji napsal jeden z jejich dlouholetých členů, který má renomé člověka, který se na rozdíl od jiných politiků nebojí říkat věci na rovinu.

Sarrazin svou publikaci a svými názory do velké míry reprezentuje obavy lidí z budoucnosti Německa i své vlastní. Potvrzuje to i profil kupců jeho knihy, který pro deník *Süddeutsche Zeitung* zpracovala *Gesellschaft für Konsumforschung* (GfK): přestože každý pátý člověk, který si koupil knihu *Deutschland schafft sich ab*, absolvoval pouze povinnou školní docházku, jsou typickými čtenáři Sarrazina lidé ze střední třídy: u 77 % kupců přesa-

¹² V rozhovoru pro týdeník *Die Zeit* Helmut Schmidt prohlásil: „Pasáže, které se týkají cizinců a které německé tisk naprosto strhal, vypadají v celkové souvislosti tohoto interview zcela jinak. Kdyby se vyjádřil více společensky, mohl bych s ním ve velké části interview souhlasit.“ Giovanni di Lorenzo, „Verstehen Sie das, Herr Schimidt?“, *Die Zeit*, 12. 11. 2009, <http://www.zeit.de/2009/47/Helmut-Schmidt-47?page=all>.

¹³ anr/dapd, „Steinbrück prangert Umgang mit Sarrazin an“, *Spiegel-Online*, 15. 11. 2010, <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/0,1518,729113,00.html>.

huje čistý měsíční příjem 2 000 eur, polovina má nejméně maturitu.¹⁴ Fenomenální úspěch Sarrazinovy knihy odráží skutečnost, že stále větší počet lidí v Německu velmi kriticky vnímá stávající sociální a integrační politiku a proměnu homogenního, národního státu v multikulturní společnost. Jak ukázala studie Friedrich-Ebert-Stiftung *Die Mitte in der Krise*, publikovaná v říjnu 2010,¹⁵ šíří se v německém obyvatelstvu proticizinecké nálady jako výraz existenčního strachu velkého množství obyvatel pocházejících z nižší a stále více i střední vrstvy obyvatel. Debata kolem Sarrazinovy knihy tak do velké míry poukazuje na to, že současné německé strany nedokážou svou sociální a integrační politikou nabídnout voličům uspokojující řešení.

Podle řady politologů i průzkumů veřejného mínění se tak otevírá prostor pro novou, pravicově populistickou stranu. Určitým testem vlivu diskuze o publikaci Thila Sarrazina na německou politiku a společnost bude supervolební rok 2011 – hned v sedmi spolkových zemích se totiž konají volby do zemských parlamentů, v dalších dvou pak volby komunální. Pro další vývoj německé politiky, nejen imigrační a integrační, pak bude důležité, jestli dokáže posílit pravicově extremistický, resp. neonacistický tábor v čele s NPD.

Michal Dimitrov

Rainer Baumann, *Der Wandel des deutschen Multilateralismus (Eine diskurs-analytische Untersuchung deutscher Aussenpolitik)*. Baden-Baden: Nomos, 2006. 233 s. ISBN 3832920870

Publikovaná disertace Rainera Baumanna si jako své hlavní téma vzala německý multilateralismus – významný a trvalý rys německé poválečné zahraniční politiky. Kniha se tématem vymezuje vůči početným publikacím, které vznikaly v době po sjednocení Německa, a které zkoumaly pohyb německé zahraniční politiky mezi dvěma póly – lpěním na konceptu *Zivilmacht* a příklonem k „mocenské“ zahraniční politice. Baumann do této debaty, ve které nakonec dominovalo přesvědčení o kontinuitě německé zahraniční politiky, nevstupuje; spíše než po kontinuitě se dotazuje po proměně konceptu německého multilateralismu. Autorovou tezí je, že se německý multilateralismus a jeho obhajoba vnitřně proměnily, ovšem tato změna není zachytitelná perspektivou mezinárodních vztahů, která zůstává uvězněna ve zkoumání vnějších projevů a není schopna zachytit podstatu proměny německého multilateralismu.

Baumann vychází z rozsáhlé pramenné základny, zahrnující projevy a koncepty, ale i početné studie zabývající se zahraniční politikou Německa po sjednocení, která mu umož-

¹⁴ Tobias Kniebe, „Thilo Sarrazin und seine Leser: Wer hat Angst vorm fremden Mann“, *Süddeutsche Zeitung*, 8. 1. 2011, <http://www.sueddeutsche.de/kultur/thilo-sarrazin-und-seine-leser-wer-hat-angst-vorm-fremden-mann-1.1043753>.

¹⁵ Oliver Decker et al. (Hrsg.), *Die Mitte in der Krise. Rechtsextreme Einstellungen in Deutschland 2010* (Berlin, Friedrich-Ebert-Stiftung, 2010).

ňuje zasadit téma do kontextu zkoumání proměn německé zahraniční politiky. Metodologicky je Baumannovo dílo založeno na diskursivní analýze, jejíž definice a využití jsou zřejmě jeho největším přínosem. První část knihy se důkladně věnuje popisu vybrané metody; samotná analýza diskursu, kterou na vybrané materiály aplikuje, se odvolává na anglosaskou školu se sociolingvistickými kořeny, která předpokládá vzájemné ovlivňování sociálního jednání a struktur. V případě německé zahraniční politiky a multilateralismu se pak tento vztah projevuje jako řetězec vzájemných reakcí: politická kultura multilateralismu jako sociální struktura ovlivňuje zahraničně politické jednání Německa, které zpětně stabilizuje tyto komunikační a hodnotové struktury. Akt řeči je v této teorii díky přesahu do *Sprechakttheorie/Sprechhandlungstheorie* vnímán zároveň jako jednání a utváření významových kontextů: řeč je tedy chápána jako zahraničně politické jednání a utváření zahraniční politiky zachyceno jako otevřený proces. Na základě výběru metody autor obhajuje výběr zkoumaných materiálů – jak již bylo řečeno, jedná se z velké míry o projevy zahraničněpolitických činitelů Německa. Na základě zkoumání frekvence určitých pojmů, jejich kontextu a logiky argumentace definuje vzorec obhajování nutnosti setrvání při multilateralismu. Dále se pak důkladně věnuje několika vybraným klíčovým pojmům a vývoji jejich použití (např. pojem zodpovědnosti), čímž se dostává k analýze aktérů, reprezentantů a katalyzátorů této změny. Na závěr knihy pak prověřuje své teze při pohledu na události po roce 2000 a dává prognózu dalšího vývoje německého multilateralismu.

Knihy je metodologicky zajímavá a inspirativní, náročná metoda však může ve čtenáři lehko vzbudit dojem, že metoda ovládla knihu nejen v pohledu na počet stránek věnovaných čistě metodickým postupům a jejich obhajobě, ale že její téma slouží pouze jako materiál pro metodické testování. V tomto momentě pak vyvstává otázka, jak silné výpovědi o subjektu svého zkoumání autor za pomoci nového metodologického přístupu dosahuje.

Anna Kárníková

Joanna Szymoniczek, Eugeniusz Cezar Król, eds., **Rok 1956 w Polsce i jego rezonans w Europie**. Warszawa: ISP PAN, Collegium civitas, Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur, 2009. 343 s. ISBN 978-83-60580-34-9

Sborník *Rok 1956 w Polsce i jego rezonans w Europie* je výstupem konference konané v prosinci 2006 v Berlíně. Zúčastnili se jí jak samotní svědci událostí roku 1956, tak i historici a politologové (z Polska, Německa, Česka, Ruské federace a Maďarska). Kniha, která vyšla zároveň v polské i německé verzi, obsahuje šestnáct referátů přednesených během konference i neméně přínosnou diskuzi.

Část referátů se týká výlučně polského prostředí – jsou to příspěvky Stanisława Jan-kowiaka, který se zabývá dopadem poznaňských událostí na Polsko i zahraničí, či Wiesława Władyky, který rok 1956 zkoumá z perspektivy vlády a Polské sjednocené dělnické strany. Stejně tak zůstávají do polského prostředí situovány příspěvky Piotra Madajczyka (o Go-

mulkovi a jeho představách o polském systému), Eugeniusze Cezara Króla (o polské kultuře v roce 1956), Danuty Jackiewicz (o fotografiích polského pařdziernika i jejich osudu) a Pauliny Codogni (o společenské aktivitě v Polsku roce 1956). Část příspěvků má již evropskou dimenzi – referát Jerzyho Holzera o rozdělené Evropě na přelomu let 1955/1956 a příspěvek Albiny Noskowej, která zkoumá záměr i dopad Chruščovova tajného referátu z 20. sjezdu KSSS. Stejně tak lze do této skupiny zařadit i text Jana Rychlíka, ve kterém autor nastiňuje proces destalinizace v jednotlivých zemích středovýchodní Evropy s důrazem na Československo a Bulharsko. Ilko-Sascha Kowalczuk se pak zabývá otázkou, proč byl v roce 1956 v NDR klid a kde se nacházela ohniska možných nepokojů. Ohlasy na události v Maďarsku jsou tématem tří příspěvků: referátu Joanny Szymoniczek o humanitární pomoci Maďarům a textu Jánoše Tischlera zabývajícím se reakcí Poláků na maďarskou revoluci. Třetí příspěvek, jehož autorem je Klaus Larres, zkoumá vztah USA k maďarským událostem, přičemž autor poukazuje na osvoboditelskou rétoriku Spojených států, která však sloužila jen vnitřním účelům a nemohla tedy vést ke konfrontaci se Sovětským svazem. Odraz „polského roku 1956“ ve světě je pak tématem referátu Wandy Jarzabek (dopad roku 1956 na polskou zahraniční politiku – vztahy se Západem i se zeměmi sovětského bloku) a Marcina Kuly (příspěvek nazvaný „Francouzské mínění o událostech v roce 1956 v Polsku“, ve skutečnosti zahrnující také pohled amerických a britských diplomatů). Ze všech příspěvků se pak tematicky vymyká referát Stefana Troebsta o historické paměti. Troebst zmiňuje spor lotyšské političky Sandry Kalniete a představitele německé židovské komunity Salomona Korna ohledně srovnávání zločinů nacismu a komunismu, zabývá se i rozdílnou pamětí holocaustu a komunismu na Západě a v zemích bývalého sovětského bloku a zamýšlí se nad možným vznikem evropské historické paměti s Německem jako prostředníkem.

Některé příspěvky jsou sice obecné, shrnují již mnohokrát zpracovaná témata či jsou utvořeny jen jako výtah z autorových děl, na druhou stranu pro čtenáře neseznámeného s problematikou to může být naopak přínosem. Někdy také dochází k opakování témat (např. problematika polské materiální pomoci Maďarsku se objevuje ve dvou příspěvcích). Velmi přínosná je naopak ve sborníku otištěná diskuze, která nejenom tvoří zpětnou vazbu k předneseným referátům, ale často přináší i zajímavé doplnění příspěvků. Navíc je opatřena vysvětlujícím poznámkovým aparátem, který čtenáři přibližuje v diskuzi zmíněné historické postavy.

Michaela Kůželová

Joanna Wawrzyniak, ZBoWiD i pamięć drugiej wojny światowej 1949–1969. Warszawa: Trio, 2009. 354 s. ISBN 978-83-7436-185-9

Téma reflexe druhé světové války v polských poválečných dějinách již bylo vícekrát zpracováno. Méně prací se jím však zabývá prizmatem institucionalizace paměti. Polská historička a socioložka Joanna Wawrzyniak si tento náhled vybrala pro svou knihu *ZBoWiD i pamięć drugiej wojny światowej 1949–1969*. Na příkladu polského Svazu bojovníků za svo-

bodou a demokracii (ZBoWiD) chce autorka ukázat vztah paměti druhé světové války a institucionalizace poválečného politicko-společenského uspořádání.

Joanna Wawrzyniak se v textu snaží dokázat, že na činnost svazu měly vliv především tři mýty: mýtus vítězství nad fašismem, mýtus jednoty odbojového hnutí a mýtus nevinných obětí. Tato její teze se pak odráží i ve struktuře publikace. V úvodu autorka definuje problematické terminologické pojmy. Kniha je poté členěna do pěti částí. První část se zabývá nejen použitou literaturou a prameny, ale i stavem bádání a autorka se v ní také věnuje analýze klíčových pojmů (paměť, mýtus, veteráni, organizace v komunistickém systému). Následující čtyři části jsou uspořádány chronologicko-tematicky. Druhá část analyzuje institucionalizaci *kombatanctwa* (nejen veteránů oficiálních vojsk, ale i bývalých partyzánů, členů odbojového hnutí a politických vězňů) v letech 1945–1949, jejímž výsledkem byl vznik monopolistické organizace ZBoWiD v září 1949. V následujících třech částech autorka analyzuje tři výše zmíněné mýty, a to jak a proč vznikly, jaký měly dopad a jaké plnily funkce. Mýtus vítězství nad fašismem, který legitimizoval vznik a existenci lidového Polska, je tématem třetí části knihy. Autorka v ní popisuje sjednocující sjezd organizace ZBoWiD s cíli nejen institucionálními, ale i propagačními, zabývá se také tzv. místy paměti (tábory a jejich vězni, bitevní pole jako motiv polsko-sovětského přátelství, les jako symbol partyzánského boje, odboj ve městech) a funkcemi svazu. Čtvrtá část knihy se zabývá mýtem jednoty odbojového hnutí, který začal dominovat po roce 1956. Neustálý ideologický boj s nepřítelem tak byl vystřídán ideálem soudružnosti, který měl legitimizovat komunistickou moc a stabilizovat společenskou situaci, od protiněmecké rétoriky však opuštěno nebylo. Situace tak vedla např. k částečné rehabilitaci členů jednotek Armia Krajowa či změně náhledu na Varšavské povstání. To pak mělo za následek nový příliv členů do organizace. Pátá část popisuje třetí mýtus – mýtus nevinných obětí, který vyzdvihoval utrpení Poláků (nikoliv však Židů) z dob německé okupace a k jehož rozšíření došlo především v šedesátých letech. Prosadila se tzv. partyzánská kultura, vznikalo mnoho knih, filmů, muzeí, pomníků atd. s tematikou druhé světové války. V závěru knihy autorka shrnuje změny v ideologii i činnosti organizovaného *kombatanctwa* a nastiňuje možné směry dalšího bádání.

Joanna Wawrzyniak ve své práci používá velké množství primárních pramenů, a to především archivních dokumentů a tisk, z nichž nejvýznamnější pro její práci je týdeník organizace ZBoWiD *Za Wolność i Lud*. Autorka v textu využila také několik osobních rozhovorů. Představení organizace ZBoWiD čtenáři cestou, jakou zvolila autorka, je jistě zajímavější než pouhý popis dějin tohoto svazu. Na druhou stranu také poukázání na aplikace paměti druhé světové války na příkladu této instituce dává historické reflexi nový rozměr. Autorčino propojení konkrétní organizace s těžko definovatelným procesem, jako jsou dějiny paměti, tak přináší zajímavý výsledek.

Michaela Kůželová

O AUTORECH

PETR BRUNA (*1985) je absolvent katedry německých a rakouských studií Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze.
E-mail: petr.pv@seznam.cz

Prof. Dr. ULRICH HERBERT (*1951) je profesorem soudobých dějin na Albert-Ludwigs-Universität ve Freiburgu im Breisgau a významným odborníkem na historii Třetí říše. Od roku 2007 je Ulrich Herbert také jedním z čelných představitelů School of History na Freiburg Institute for Advanced Studies (FRIAS).
E-mail: ulrich.herbert@geschichte.uni-freiburg.de

Doc. FRANCIS D. RAŠKA, Ph.D. (*1971), působí na katedře amerických studií Institutu mezinárodních studií FSV UK. Jeho badatelský zájem je soustředěn na československý exil ve Velké Británii a ve Spojených státech za druhé světové války a během studené války, ale také na intelektuální proměny Spojených států v šedesátých a sedmdesátých letech dvacátého století a na vývoj americké zahraniční a bezpečnostní politiky od konce druhé světové války do současnosti.
E-mail: drfrancisraska@yahoo.com

EMIL SOULEIMANOV, Ph.D. (*1978), působí na katedře ruských a východoevropských studií Institutu mezinárodních studií FSV UK. Specializuje se na mezinárodní bezpečnost, postsovětský prostor a politický islám. Autor monografie *An Endless War: The Russian-Chechen Conflict in Perspective* (Frankfurt: Peter Lang, 2007).
E-mail: arslanlik@yahoo.com

POKYNY PRO AUTORY

1. Charakteristika přijímaných příspěvků

Časopis *Studia Territoria* AUC (dále jen AUC ST) vydává původní příspěvky, jež dosud nebyly nikde publikovány, nejsou nikde v tisku a ani se nenacházejí nikde v recenzním řízení.

Příspěvky se přijímají v anglickém, českém a německém jazyce.

V případě anglických příspěvků se preferuje americká angličtina, redakce nicméně akceptuje i příspěvky zpracované v britské angličtině při předpokladu, že budou jazykově čisté a konsistentní. Úprava stylu se řídí příslušným jazykovým manuálem (*The Chicago Manual of Style* resp. *The Oxford Style Manual*).

Příspěvky se zasílají do redakce průběžně na adresu redakční rady stuter@fsv.cuni.cz. Příspěvky musejí být zpracovány v standardním textovém editoru (.doc, .rtf). Korespondence autora s redakcí probíhá prostřednictvím e-mailu.

Studie uvažované k vydání podléhají externímu recenznímu řízení, které je oboustranně striktně anonymní. Délka recenzního řízení od momentu zaslání příspěvku do redakce až po vrácení příspěvku autorovi k autorizaci, k přepracování či se zamítavým stanoviskem nepřesahuje tři měsíce. Redakce si vyhrazuje právo upravit příspěvek v souladu s vlastní redakční linií, jakož i odmítnout příspěvek k publikaci, pokud jej shledá nevyhovujícím, a to i bez udání důvodu.

Příspěvky vyžadující neúměrnou redakční péči z důvodu nerespektování edičních zásad, ledabyly upravené či s jazykovými nedostatky budou autorům vráceny.

2. Copyright

Copyright každého čísla přísluší nakladatelství Karolinum. Předpokladem pro publikování příspěvku v AUC ST, jakož i pro další užití díla je uzavření smlouvy o převodu autorských práv (nakladatelské smlouvy) mezi autorem a nakladatelstvím Karolinum.

3. Ediční zásady

Studie má mít rozsah nejlépe 25 až 40 normovaných stran. Optimální rozsah recenzí je 5 až 10 normostran. Delší texty budou posuzovány s ohledem na vhodnost jejich zkrácení.

Všechny studie bez ohledu na jazyk publikace musejí být opatřeny anglickým abstraktem o délce 100 až 150 slov. Všechny studie musejí současně obsahovat čtyři až šest anglických klíčových slov.

Zaslaný rukopis musí obsahovat následující položky: titulní stranu, abstrakt, klíčová slova, hlavní text, příp. přílohy. V průvodním dopise autor musí uvést úplné jméno, institucionální afiliaci, stručný odborný biografický profil v jazyce publikace, adresu pro zaslání autorských exemplářů a kontaktní údaje. U článků, které mají více autorů, musí být jeden z nich označen jako kontaktní osoba pro účely korespondence.

Jména z cizích abecedních soustav se přepisují do latinky. Pro přepis bibliografických položek v poznámkách se používá transliterační tabulka platná pro příslušný jazyk (Library of Congress, Oxford Dictionary, ČSN). V hlavním textu se pro přepis jmen z cizích soustav používá zavedená transkripce.

4. Systém odkazování

Autoři se drží klasického systému odkazování. Reference mají podobu poznámek pod čarou. Bibliografický záznam odkazovaných zdrojů se uvádí v poznámkách pod čarou, a nikoli jako samostatný seznam literatury.

5. Základní typy odkazování

Knihy

Jeden autor či editor

Richard Sakwa, *Postcommunism: Concepts in the Social Sciences* (Buckingham: Open University Press, 1999), 51–58.

Dva autoři či editoři

Roy Allison a Christoph Bluth, eds., *Security Dilemmas in Russia and Eurasia* (London: The Royal Institute of International Affairs, 1998).

Tři autoři či editoři

Martha Brill Olcott, Anders Åslund a Sherman W. Garnett, *Getting it Wrong: Regional Cooperation and the Commonwealth of Independent States* (Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 1999), 105–8.

Více než tři autoři či editoři

Viktor N. Rudenko et al., eds., *Politicheskaia nauka i gosudarstvennaia vlast' v Rossiiskoi Federatsii i Novykh Nezavisimykh Gosudarstvakh* (Ekaterinburg: Ural'skoe otdelenie Rossiiskoi Akademii Nauk, 2004).

Kapitola či jiná část v knize

Branislav Makyta, „Energetický dialóg EÚ a RF“, in *Energie pro Evropu: energetická spolupráce Ruska a zemí postsovětského prostoru s Evropskou unií*, ed. Bohuslav Litera et al. (Praha: Eurolex Bohemia, 2006), 50–72.

Úvod, předmluva či jiná obdobná část knihy

Anatol Lieven, předmluva ke knize *An Endless War: The Russian-Chechen Conflict in Perspective*, Emil Souleimanov (Frankfurt: Peter Lang Verlag, 2007), 13–15.

Elektronicky publikovaná kniha

Catherine Guicherd, *The Enlarged EU's Eastern Border: Integrating Ukraine, Belarus and Moldova in the European Project*, SWP-Studien 2002/S 20 (Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik, 2002), 31–32, http://swp-berlin.org/common/get_document.php?asset_id=319 (staženo 2. 4. 2008).

Zkrácená opakovaná citace

Makyta, „Energetický dialog“, 66.

Následující odkaz na tentýž zdroj

Ibid., 66–69.

Odborné časopisy

Článek v tištěném časopise

Zbigniew Brzezinski, „The Premature Partnership“, *Foreign Affairs* 73, č. 2 (březen/duben 1994): 67–82.

Článek v elektronickém časopise

Farkhad Tolipov, „Uzbekistan and Russia: Alliance against a Mythic Threat?“ *Central Asia-Caucasus Analyst* 7, č. 1 (11. ledna 2006): 3–5, www.cacianalyst.org/files/20060111Analyst.pdf (staženo 2. 4. 2008).

Článek získaný prostřednictvím elektronické databáze

Halford J. Mackinder, „Modern Geography, German and English“, *The Geographical Journal* 6, č. 4 (1895): 367–79, <http://www.jstor.org> (staženo 2. 4. 2008).

Recenze na knihu

Cameron Ross, recenze knihy *Political Parties in the Regions of Russia: Democracy Unclaimed*, Grigorii V. Golosov, *Slavic Review* 63, č. 4 (zima 2004): 898–99.

Noviny či společenské časopisy

Svante Cornell, „The War That Russia Wants“, *The Guardian*, 8. srpna 2008.

Diplomová práce či disertace

Jeff Sahadeo, „Creating a Russian Colonial Community: City, Nation, Empire in Tashkent, 1865–1923“ (doktorská disertace, University of Illinois, 2000), 96–108, 116.

Příspěvek přednesený na sympoziu, setkání či konferenci

Jonathan Wheatley, „Democratization in Georgia since 2003: Revolution or Repackaging?“ (příspěvek přednesený v rámci Third International Workshop for Young Scholars, Slavic Research Center, Hokkaido University, Sapporo, Japonsko, 5. července 2006).

Archivní materiály a sbírky

Telegram Š. Z. Eliavy a G. I. Brojda lidovému komisariátu zahraničních věcí, V. I. Lenini, L. D. Trockému a L. B. Krasinovi, Taškent, 27. prosince 1919, Archiv zahraniční politiky Ruské federace, Moskva, Čičerinův sekretariát, fond 04, inv. č. 39, kart. 43, spis č. 588, f. 13.

Interview

Publikovaná interview včetně rozhlasových a televizních pořadů

Paris Hilton, interview vedl Larry King, *Larry King Live*, CNN, 28. června 2007.

Nepublikované interview

Petr Šochman (EC Directorate General for Competition), v osobním rozhovoru s autorem, 24. září 2008.

Chráněný zdroj

Interview s důstojníkem pohraničních vojsk, 28. srpna 1998.

Website

„Growth of Welfare of Kazakhstan’s Citizens is the Primary Goal of State Policy. Address by the President of the Republic of Kazakhstan H.E. Mr. Nursultan Nazarbayev to the People of Kazakhstan“, Official Site of the President of the Republic of Kazakhstan, http://www.akorda.kz/www/www_akorda_kz.nsf/sections?OpenForm&id_doc=0793D9432423DDE5062573EC0048005B&lang=en&L1=L2&L2=L2-22 (staženo 2. 4. 2008).

Osobní zpráva

Hans-Uwe Stahlmann, e-mailová zpráva adresovaná autorovi, 29. prosince 2007.

Zpracováno a upraveno podle *The Chicago Manual of Style*, 15th edition (Chicago: Chicago University Press, 2003), 593–754.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

STUDIA TERRITORIALIA

XI

2011

1

Prorektor-editor: prof. PhDr. Ivan Jakubec, CSc.

Obálku navrhla Kamila Schüllerová

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 3–5, 116 36 Praha 1

<http://cupress.cuni.cz>

Praha 2011

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

Vydání 1.

MK ČR E 18588

ISSN 1213-4449